

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**TANAP PROJESİ BAĞLAMINDA JEOPOLİTİK VE ENERJİ ARZ
GÜVENLİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SENİYYE KALYONCUOĞLU

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**TANAP PROJESİ BAĞLAMINDA JEOPOLİTİK VE ENERJİ ARZ
GÜVENLİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SENİYYE KALYONCUOĞLU

Danışman: DOÇ. DR. ARZU AL

İstanbul, 2021

ÖNSÖZ

Son yıllar, enerji piyasasının uzun vadeli stratejik planlamaya ve sürdürülebilir politikalara ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Özellikle yükselen ekonomilerin enerji politika ve projeleri konusunda daha dikkatli olması gerekmektedir. Düşük maliyetli ve çeşitlendirilmiş enerji arzı, enerji ithal eden ülkeler için önem arz etmektedir. Bu kapsamda, TANAP'ın her iki anlamda da verimli bir proje olacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede, TANAP projesi örneği üzerinden Türkiye'nin jeopolitik konumunun enerji politikalarındaki yeri ve öneminin ele alındığı bu çalışmanın her aşamasında desteğini bana hissettiren, tavsiyeleriyle katkı sağlayan danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Arzu Al'a teşekkürü bir borç bilirim.

İşin en zor kısmı olarak gördüğüm, teze başlama aşamasında sabırla beni teşvik eden ve hayatım boyunca bana yol gösteren, kendisi de bir öğrenci olmasına rağmen bize daima zaman ayırabilen ve azmiyle beni gururlandıran sevgili annem Saliha Bayram'a ve her daim destekçim olduğunu bana her bakışında gösteren, eğitim hayatım süresince maddi-manevi bütün imkanları fazlasıyla sağlayan kıymetli babam Av. Mustafa Bayram'a, ne zaman ihtiyacım olsa yanımda olan canım kardeşlerim Afra, Gülsüm, Abdulkadir ve Şeyma'ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Üzerimdeki yükü azaltarak tez çalışmalarımı sürdürebilmem için gereken vakti bana sağlayan Ayşe Annem'e ve bütün aileme çok teşekkür ederim.

Son olarak, her şeyden öte, bana inandığını ve güvendiğini her daim hatırlatan, özellikle bu süreçte desteğini ve sabrını benden esirgemeyen, kendimi yanında her zaman değerli hissettiren kıymetli eşim Kamil Semih Kalyoncuoğlu'na ve etrafa saçtığı gülücüklerle bana güç ve enerji veren canım oğlum Mehmet Selim'e teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunarım.

Çalışmanın, literatüre ve ilgili araştırmacılara katkı sağlaması dileğiyle...

Nisan, 2021

Seniyye KALYONCUOĞLU

ÖZET

Enerji arz güvenliği, hem ulusal hem de uluslararası çapta siyasi ve ekonomik politikaların gündeminde olan bir meseledir. Son yıllarda, önemli ekonomik gelişmeler kaydeden Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan talebinin gün geçtikçe artması, enerji arz güvenliği üzerine alternatif politikalar üretmesine sebep olmuştur. Enerji kaynakları sınırlı olmasına rağmen bulunduğu konum itibarıyla güvenli enerji hatlarının geçiş noktası olarak Türkiye, enerji piyasaları ve politikaları açısından önem arz etmektedir. Enerji güvenliğini artırmak adına arz çeşitlendirme stratejilerinin geliştirilmesi, alternatif tedarikçi ve rota arayışlarını hızlandırmıştır. Bu noktada, büyük bir enerji talebine sahip olan Avrupa Birliği ülkeleri ile zengin enerji kaynaklarını barındıran Hazar ve Orta Doğu bölgeleri arasında bağlantı sağlaması, Türkiye'yi boru hattı projelerinin odak noktalarından biri haline getirmiştir. Bu çalışmada, Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olan TANAP projesinden hareketle Türkiye'nin jeopolitik konumunun enerji güvenliği politikaları açısından önemi ortaya konulmuş, bu projenin küresel enerji politikalarına etkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, TANAP, Türkiye, Jeopolitik, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Energy supply security is an issue on the agenda of both national and international political and economic policies. In recent years, as a country with significant economic developments, Turkey's growing demand for energy resources led to produce alternative policies on security of energy supply. Although its energy sources are limited, Turkey is of great importance in terms of energy markets and energy policies as a transit point of safe energy lines due to its location. The development of supply diversification strategies in order to increase energy security has accelerated the search for alternative suppliers and routes. At this point, Turkey has become one of the focal points of the pipeline projects because of the fact that it provides a connection between the European Union countries, which have a large energy demand, and the Caspian and Middle East regions, which are rich in energy resources. In this study, based on the TANAP project, which is a part of the Southern Gas Corridor, the importance of Turkey's geopolitical position in terms of energy security policies has been revealed and also the impact of this project on global energy policies has been analyzed.

Keywords: Energy Supply Security, TANAP, Turkey, Geopolitics, European Union

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TABLO LİSTESİ.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
1.GİRİŞ	1
2.LİTERATÜR TARAMASI.....	4
3.KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	11
3.1.Enerji.....	11
3.2.Enerji Güvenliği.....	15
3.3.Jeopolitik.....	20
4.TEORİK ÇERÇEVE.....	28
4.1.Jeopolitik Teoriler.....	28
4.1.1.Kara Hakimiyet Teorisi.....	30
4.1.2.Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi	34
4.1.3.Deniz Hakimiyet Teorisi.....	38
4.1.4.Hava Hakimiyet Teorisi.....	41
4.1.5.Tarihin Sonu Tezi	43
4.1.6. Medeniyetler Çatışması Tezi	44
4.1.7. Büyük Satranç Tahtası Teorisi.....	47
4.2.Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Görünümü.....	51
4.3.Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği.....	58
5.BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ENERJİ	62
5.1.Enerji Kaynakları	64
5.1.1.Küresel Enerji Kaynakları: Kömür, Petrol, Doğalgaz	66
5.1.2.Türkiye Enerji Görünümünde Fosil Yakıtlar	69
5.2.Türkiye'nin Enerji Hatları.....	72
5.2.1.Doğalgaz Boru Hatları	74
5.2.2.Petrol Boru Hatları	81
5.3.Enerji Arzı ve Güvenliği.....	85
5.3.1.Türkiye'nin Enerji Güvenliği.....	87
5.3.2.Türkiye'nin Küresel Enerji Politikaları	94
5.3.3.Türkiye'nin Bölgesel Enerji Politikaları	99

6.ENERJİ MERKEZİ OLMA YOLUNDA TANAP	103
6.1.Hazar Bölgesi Enerji Profili.....	106
6.2.TANAP Projesi	112
6.2.1.TAP Projesi.....	114
6.2.2.Projeye Dair Ekonomik Veriler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	116
6.3.Küresel Enerji Dengelerinde TANAP Projesinin Rolü	119
6.4.Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve TANAP	126
6.5.AB'nin Enerji Politikası ve TANAP.....	128
6.6.Türkiye'nin Enerji Politikası ve TANAP	132
6.6.1.Enerji Rotalarında Güvenlik Açısından TANAP.....	137
6.6.2.Türkiye Bir Enerji Merkezi mi Koridoru mu?.....	140
7.SONUÇ	146

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Uzun Döngüler ve Jeopolitik Dünya Düzenleri.....	26
Tablo 2: Ulusal Enerji Denge Tablosu, 1990-2019.....	90
Tablo 3: Türkiye Enerji Kaynakları İthalat Rakamları, 1990-2019.....	91
Tablo 4: Avrupa Ülkelerinin Rusya ile Doğal Gaz İthalat Oranları, 2019...	129
Tablo 5: Avrupa Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılığı.....	131

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Mackinder’ın Jeopolitik Modeli.....	31
Şekil 2: Halford J. Mackinder’ın Kalp Sahası (Heartland)	33
Şekil 3: Spykman’ın Rimland Bölgesi.....	35
Şekil 4: Ana Avrasya Deniz Ticaret Yolu.....	38
Şekil 5: Avrasya Satranç Tahtası.....	49
Şekil 6: Enerji Kaynakları Sınıflandırması.....	64
Şekil 7: Bölgelere Göre 2019 Doğal Gaz Tüketim Yoğunluğu.....	68
Şekil 8: Türkiye’nin Başlıca Petrol ve Doğal Gaz Transit Boru Hatları.....	72
Şekil 9: Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri.....	75
Şekil 10: TürkAkım Boru Hattı, Anapa-Kıyıköy.....	76
Şekil 11: Mavi Akım Hattı.....	78
Şekil 12: Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı.....	79
Şekil 13: BTE Boru Hattı.....	80
Şekil 14: Türkiye Petrol Boru Hatları.....	82
Şekil 15: BTC Boru Hattı.....	83
Şekil 16: Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı.....	84
Şekil 17: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahaneliği ve MEB Sınırları....	97
Şekil 18: Nabucco, TANAP ve TAP Güzergahları.....	104
Şekil 19: Hazar Denizi.....	107
Şekil 20: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	112
Şekil 21: Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı.....	114
Şekil 22: Trans Adriyatik Boru Hattı ve Şirketler.....	115
Şekil 23: Türkiye’den Geçen Boru Hatları.....	142

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 1: Toplam Enerji Arzı, Dünya Geneli 1990-2018.....	12
Grafik 2: 2018 Dünya Enerji Görünümü.....	14
Grafik 3: Sektörlere Göre Doğal Gaz Nihai Tüketimi, Dünya 1990-2018....	20
Grafik 4: Dünya Enerji Tüketimi, 2020.....	53
Grafik 5: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Gaz Rezervleri, 1999-2009-2019.....	55
Grafik 6: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Petrol Rezervleri, 1999-2009-2019...	56
Grafik 7: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Kömür Rezervleri, 1999-2009-2019...	66
Grafik 8: Bölgelere Göre Kömür Talebi, 2018-2040.....	67
Grafik 9: Türkiye'nin Petrol Tüketimi ve Yerli Üretim, 2009-2019.....	69
Grafik 10: Türkiye'de Kaynaklara Göre Birincil Enerji Arzı, 2018.....	70
Grafik 11: Türkiye'de Türlerine Göre Kömür Üretimi, 1990-2018.....	71
Grafik 12: Türkiye Birincil Enerji Tüketiminde Dışa Bağımlılık, 2018.....	92
Grafik 13: Türkiye Birincil Enerji Kaynakları Toplam İthalat, 2018.....	93
Grafik 14: Bölgelere Göre Petrol Rezervleri, (tmb).....	109
Grafik 15: Bölgelere Göre Doğal Gaz Rezervleri (Trilyon m ³).....	110
Grafik 16: Bölgelere Göre Doğal Gaz Üretimi (Milyar m ³).....	111

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Azeri-Çırak-Güneşli Petrol Sahası
AIIB	Asian Infrastructure Investment Bank
ALBGAZ	Albenian Gas
APERC	Asia Pasific Research Center
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz.	Bakınız
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
DEPA	Public Gas Corporation of Greece
DESFA	Hellenic Gas Transmission System Operator S.A.
East-Med	Eastern Mediterranean
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development
EIA	Energy Information Administration
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GGK	Güney Gaz Koridoru
ICGB	Interconnector Greece-Bulgaria
IEA	International Energy Agency
IRENA	International Renewable Energy Agency
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
ITGI	Interconnector Turkey–Greece–Italy

KBY	Kürdistan Bölgesel Yönetimi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LNG	Liquefied Natural Gas
LPG	Liquefied Petroleum Gas
MFA	Ministry of Foreign Affairs
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NBP	National Balancing Point
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
PKK	Partîya Karkerên Kurdistanê
SCP	South Caucasus Pipeline
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SGC	Southern Gas Corridor
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriatic Pipeline
TCF	Trillion Cubic Feet
TDK	Türk Dil Kurumu
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TTF	Title Transfer Facility
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı
UK	United Kingdom
YPG	Yekîneyên Parastina Gel
yy.	Yüzyıl

1.GİRİŞ

Tarihsel olarak, Türkiye, Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan bir güzergahta bulunması, doğal bir köprü denilebilecek bir jeopolitik konuma sahip olması sebebiyle küresel açıdan stratejik önemi her zaman tartışılmıştır. Bu konum, Türkiye'ye, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık dörtte üçünün yer aldığı Ortadoğu ve Hazar Bölgesi ile, bu rezervlere büyük talep gösteren Avrupa ülkeleri arasında bağlantı noktası olma avantajını sağlamıştır. Bir devletin enerji güvenliğini sağlaması ekonomik kalkınması ve bağımsızlığı açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla, dünya genelinde, kendi enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkeler, sanayi ve teknolojik faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilmek için tek bir tedarikçiye bağlı kalmadan enerji arzlarını çeşitlendirme üzerine politikalar üretmektedirler. Özellikle Avrupa Birliği'nin doğal gaz talebi ve bağımlılığındaki yükseliş, hem alternatif kaynak ve rota arayışına hem de tedarikçilerin artırılmasına yönelik bir çabaya sebep olmaktadır.

Rusya, enerji alanında her zaman Avrupa Birliği'nin kendisine bağımlı kalması üzerine bir strateji yürüterek ekonomik ve jeopolitik ağırlığını derinleştirmeye çalışmış, böylelikle ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı bir mekanizma geliştirmiştir. AB'nin, Rus gazına, Rusya'nın da en önemli gaz ihracat pazarı olarak AB'ye muhtaç olması, AB ile Rusya arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi doğurmaktadır. Enerji konusunda Rusya gibi bir rakibe bağımlı olmak, AB ülkeleri içinde de ihtilaf oluşturan bir meseledir. 2014 yılında Ukrayna'daki politik meselelere Rusya'nın tepki vermesi ve Kırım'ı ilhak ederek istikrarsızlaşma stratejisi izlemesi, bu dönemde Avrupa ülkelerinin bir kısmının gaz kesintisi yaşaması, Ukrayna'nın doğusundaki bölücü faaliyetlere Rusya'nın askeri destek vermesi ve yine Ukrayna'nın doğusunda Malezya Havayolları'na ait uçağın düşmesi, Avrupa'nın Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığını yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Her ne kadar Merkez Avrupa ülkelerinin farklı enerji kaynak transferi seçeneklerinin olması ve bazı üyelerin Rus gazına olan güveni, birlik içinde alternatif tedarikçi arayışı meselesinde uyumsuzluk oluştursa da AB, çeşitlendirme politikasını sürdürme kararı alarak Hazar ve Ortadoğu gibi coğrafyalara yönelmiş, boru hattı projelerine katılım gerçekleştirmiştir.

AB'nin enerji arz güvenliğini sağlaması sadece kendisini değil, NATO ülkelerini de ilgilendiren bir meseledir. Rusya'nın, 2006 ve 2009'da Ukrayna'dan geçen gazı kesmesinden itibaren, enerji güvenliği NATO'nun gündemine yerleşen bir sorun haline gelmiştir. Çünkü, Rusya'nın Avrupa Birliği'nin ana gaz tedarikçisi olması aynı zamanda bazı NATO üyesi Avrupalı devletlerin de ana gaz tedarikçisi olduğu manasına gelmektedir. Kesinti yaşanan bölgelerdeki sanayi faaliyetlerinin kısa süreli de olsa duraklama yaşaması, belirgin bir ekonomik zarara yol açmış, NATO bunu örgütün bir açığı olarak algılamıştır. Ayrıca, NATO'nun Doğu bloğu üyelerinin muhtemel bir anlaşmazlık yüzünden tekrar savunmasız kalabileceği açığa çıktığından, ülkelerin enerji politikaları ve yatırımlarına dair izlenecek yol birliğin iradesinde olsa da NATO bu dengede payı olan bir aktör haline gelmiştir. Bulgaristan, Çekya, Romanya başta olmak üzere NATO'daki bazı Avrupa ülkelerinin gaz ithalatının tamamına yakın bir bölümünün Rusya'dan gerçekleşmesi, Almanya için Rusya'nın stratejik bir tedarikçi olması, Kuzey Akım boru hattı ile Rusya'dan gaz alınmasının bazı NATO üyelerinin çıkarlarına ters düşmesi gibi sebepler, tarihsel arka plana ek olarak, Rusya'nın örgüt bütünlüğünü zedeleyen bir tehdit unsuru olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Fransa, Almanya ve İtalya gibi ekonomisi daha güçlü olan NATO üyeleri pazar güçleri sayesinde Rusya'dan daha ucuza gaz ithal edebileceklerini ve Rusya hattının, siyasi kargaşaların içinde bulunan Hazar ve Orta Doğu'dan gelecek bir hatta kıyasla daha güvenli olacağını öne sürerken, ekonomisi o kadar güçlü olmayan diğer üyelerin ve Rusya'nın daimi rakibi ABD'nin onlarla aynı fikirde olmaması, Rusya'ya karşı çıkar ayrılıklarının belirginleşmesine ve hem NATO hem de Avrupa Birliği içinde görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat neticede, AB, Rusya'ya olan büyük ölçüdeki bağımlılığını azaltmak ve enerji güvenliğini sağlamlaştırmak için rota ve tedarikçi çeşitlendirme yolunda adımlar atmıştır.

Mevcut şartlarda, AB, giderek artan enerji talebini karşılamak için Rusya'ya muhtaç olmasından ötürü uyguladığı arz çeşitlendirme politikalarına Hazar ve Orta Doğu gibi kaynak zengini bölgeleri de dahil etmektedir. Bu bölgelerden gelecek herhangi bir hattın en uygun rotası Türkiye üzerinden çizilmek durumunda olduğundan, Türkiye, konumunun sağladığı avantajı kullanarak Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğinde rol oynayan bir aktör durumuna gelmiş olacaktır. Aynı zamanda bu rotanın Rusya'yı pas

geçerek oluşturulması, Türkiye'nin stratejik önemini küresel anlamda oldukça artırmaktadır.¹ Güney Gaz Koridoru bünyesinde, Azerbaycan ve Türkiye işbirliğiyle gerçekleştirilen TANAP ve bu projenin Avrupa'ya uzanan kolu TAP projesi, AB'nin enerji politikaları adına önem teşkil etmekte, Azerbaycan başta olmak üzere Hazar kaynaklarının uluslararası pazara dahil olmasını sağlamakta, zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan Türkiye'nin bu kaynaklara yakın olması ve geçiş noktası haline gelmesi sebebiyle jeopolitik açıdan güçlenmesine imkan tanımaktadır. Bu sayede, Türkiye bir yandan kendi enerji güvenliğine katkı sağlarken diğer bir yandan Avrupa için alternatif bir rota çizerek bölgedeki jeopolitik etkisini artırmaktadır.

TANAP projesi üzerine ele alınan birçok çalışma bulunsa da projenin yeni sayılabilecek bir tarihte tamamlanması ve hala devam ettirilen uzantılarının olması sebebiyle, literatürde konuya dair yapılan kapsamlı çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmanın amacı, TANAP projesinden yola çıkarak, Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirmek için Hazar ve Orta Doğu'dan gelecek kaynakları taşınmasında doğal bir köprü görevi görmesine olanak sağlayan jeopolitik konumunun, enerji güvenliği politikalarındaki ve küresel çaptaki rolünü değerlendirmek, enerji merkezi haline gelebilmesine etki eden unsurları inceleyerek literatüre ve benzer çalışmalar yapacak olan araştırmacılara katkıda bulunabilmektir. Çalışma, Türkiye'nin mevcut durumda sahip olduğu avantajları iyi değerlendirerek, gelecekte elde edilebilecek muhtemel işbirliklerini ve projeleri öngörebilmek; Türkiye'nin enerji potansiyelini değerlendirmede alternatif arayışları tartışabilmek adına önem taşımaktadır.

Beş temel bölümden oluşan bu çalışma, araştırma sorularının geçerliliği ve bağlantısını göstermek adına hazırlanan literatür taramasının ardından, kavramsal çerçeve; sonrasında da teorik çerçeve ve bölüm başlıklarının ön çalışmasını kapsayan bir tartışma sunmaktadır. Son olarak da araştırma sorularının analizi ve elde edilen verilerin sonuçları iki ayrı başlık altında incelenecektir.

¹ Ali Tekin ve Paul Andrew Williams. **Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey**, UK: Palgrave, 2011, s.167.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde jeopolitik üzerine oluşturulan temel jeopolitik teorileri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri klasik teoriler olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi², Spykman'ın Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi³, Mahan'ın Deniz Hakimiyet Teorisi⁴, Seversky'nin Hava Hakimiyet Teorisi⁵ ve çağdaş jeopolitik teoriler olarak da Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi⁶, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi⁷ ve Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezi'dir.⁸ İlk olarak, tüm klasik jeopolitik teorilerin öncelikli hedefinin, Avrasya'yı kontrol etme çabası ve buradaki zenginlik ve potansiyellerle dünyayı kontrol etme idealine giden stratejik yolu belirlemek olduğu söylenebilir.⁹ Modern jeopolitik yaklaşımlar ise güç merkezleri ve bu merkezler arasındaki dengeleri konu almışlardır. Bir devletin güç merkezi haline gelebilmesi için belirli kriterlerle sahip olması gerekmektedir. Modern teoriler de bu kriterleri teknolojik, iktisadi, askeri, coğrafi ve diplomatik açılardan ele almış ve tanımlamışlardır.¹⁰ Tüm teorilerin enerji kaynaklarına sahip olma yolundaki jeopolitik senaryolarda etkisi olsa da çalışmanın konusu kapsamında Kara Hakimiyet Teorisi ve Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi birlikte incelenecektir.

Mackinder'e göre kim *Heartland*'a yani Doğu Avrupa bölgesinde hakimiyet kurarsa, dünyaya hükmedecektir. Doğuda Sibirya, Batıda Volga, Kuzeyde Buz Denizi ve Güneyde Himalayalar ile sınırlanan bölgeyi *Heartland* (Mihver Alan) olarak kabul eden Mackinder, buraya sahip olmanın hem doğal kaynakları aracılığıyla gücü elde edeceğini hem de jeopolitik konumu sayesinde dünya hakimiyetini mümkün kılacağını iddia etmektedir.¹¹ Spykman'ın *Rimland* olarak tanımladığı alanda bulunan devletler ise Batı Avrupa'dan başlayarak Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve

² J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", **Geographical Journal**, Vol.23, 1904.

³ Nicholas J. Spykman, **The Geography of the Peace**, New York: Harcourt and Brace, 1942.

⁴ Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783**, Boston: Little-Brown, 1890.

⁵ Alexander De Seversky, **Air Power, Key to Survival**, New York: Simon and Schuster, 1950.

⁶ Francis Fukuyama, "The End of History?", **The National Interest**, 1989.

⁷ Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy an Its Geostrategic Imperatives**, New York: Basic Books, 1997.

⁸ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, 1993.

⁹ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt.1, Sayı.2 (Yaz 2004), s.76.

¹⁰ İşcan, s.77.

¹¹ a.g.e., s.77.

Kore'yi kapsamaktadır. Bu ülkelerin bulunduğu alan kara ve deniz kuvveti arasında ortaya çıkan bir tampon bölgedir. Mackinder'in aksine Spykman, Avrasya'nın gerçek güç ihtimalinin yalnızca *Heartland* bölgesinde değil bu bölgeyi saran ülkelerin kuşağında yani *Rimland* bölgesinde de (Kenar Kuşak) olduğunu söyler. Spykman'a göre, Rimland ülkelerinde hakimiyet sağlayan Avrasya'ya hükmeder, Avrasya'ya hükmeden dünyanın kaderini kontrol eder.¹² Bu bağlamda, Orta Doğu'nun, kara havzası bakımından Asya'nın batısını, Afrika'nın kuzeyini, Avrupa'nın doğu sınırlarını barındırdığı, deniz havzaları bakımından da Akdeniz'in güneyi ve doğusu, Karadeniz ve Hazar'ın güney kıyılarını kapsadığı¹³ göz önünde bulundurulursa, hakimiyet teorilerinin Türkiye'nin Hazar ve Orta Doğu ile geliştirdiği enerji politikalarıyla ve bu projelerin Avrupa'ya ulaşan bir yol inşa etmesiyle ilişkilendirilmesi daha kolay olacaktır.

Bir sonraki bölümde, araştırma sorularının önerdiği argümanın geliştirilmesi için literatürdeki yaklaşımlar ve veriler dikkatle incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu çalışmanın metodu izlenirken yararlanılacak olan birçok mühim kaynak vardır. Öncelikle, Dukert *Energy* adlı kitabında her bir grubun birbiriyle çelişen, birbiriyle bağlantılı faktörleri – satın alınabilirlik, güvenilirlik, arzın yeterliliği, çevresel kaygılar ve zaman- dengelediğini iddia etmektedir. Dukert'in öne sürdüğü gibi, enerji bağımsızlığı muhtemelen herhangi bir ülke için gerçekçi bir hedef değildir, ancak dinamik, pratik bir enerji dengesi arayışı yine de daha akıllı bir ulusal enerji politikasıyla sonuçlanabilir.¹⁴ Bu noktada “pratik bir enerji dengesi arayışı” ifadesine dikkat çekerek, Dukert bunu, devletin irade göstererek ortaya koyduğu politikalarla sağlayabileceğini öne sürmektedir. Michael McElroy ise dünyanın şu anki haline gelmesinde esas etkenlerden birinin insanların fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılığının olduğunu söylemektedir. McElroy, kömür, petrol ve doğalgaza olan bağımlılığı ve bunun sonucunda yüzleşmek zorunda olduğumuz sorunlara yol açan tarihi özetleyip, sürdürülebilir bir enerji geleceğine yönelik seçenekler sunarak bitirdiği *Energy* adlı kitabında, Dukert'in aksine

¹² Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, New York: Harcourt and Brace, 1942.

¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 2014. s.324.

¹⁴ J. M. Dukert, *Energy*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2009.

bu dengeyi devlet politikalarının değil, enerji bağımlılığının insanlığı getirdiği koşulların belirlediğini iddia etmektedir.¹⁵

Benzer bir yaklaşımda, Christian Ngo, *Energy: Resources, Technologies and the Environment* adlı eserinde son iki yüzyılda, kömür kullanımı ve daha sonra petrol ve gaz, yaşam standardında eşi görülmemiş bir artışa izin verdiğinden; son elli yılda, nükleer enerjinin egemenliğinin bize daha da güçlü bir enerji kaynağına erişim sağladığından; daha yakın zamanda, insanlık tarihine uzun zamandan beri hakim olan yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgide bir canlanma olduğundan bahsetmektedir. Ngo, McElroy’u destekler nitelikte, enerji kaynaklarını geçmişten günümüze ve geleceğe kadar açıklayan ve farklı konulara (teknolojik, ekonomik, çevresel vb.) bakarak kullanımlarına odaklanmaktadır. Enerji kaynağı avantajlarını ve dezavantajlarını sunarken, yavaş yavaş tüketilen ve gittikçe daha pahalı hale gelen fosil yakıtlara daha az bağımlı hale gelmek için enerjinin nasıl daha verimli kullanılacağına dair tablo ve rakamlarla birlikte tavsiyeler vermiş, enerji rezervleri, tüketim, üretim gibi verilerin karşılaştırmıştır. Sonucunda, devlet politikalarının ancak doğal koşulların izin verdiği ölçüde enerji dengesini sağlayacak bir rol üstlenebileceğini söylemiştir.¹⁶

Enerji konusuyla ilgili genel hatlardan bahsedildikten sonra araştırma konusunun derinleştiği kısımlarda, John Roberts’ın *The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues* adlı çalışmasından yola çıkılarak, Avrupa’ya gaz tedarikinde Türkiye’nin mevcut ve potansiyel bir rolü olduğu söylenebilir. Roberts çalışmasında, AB’ye gaz ihtiyacını, küresel gaz tüketiminin coğrafyasını ve Türkiye’nin oluşturduğu hat sayesinde AB’nin dünyanın birçok yerinden doğal gazla beslenebilmesindeki öneminden yola çıkarak, Avrupa’ya gaz tedarikinde Türkiye’nin mevcut ve potansiyel rolünü ortaya koymuştur. Ayrıca, AB’nin en büyük gaz tedarikçisi olan Rusya’ya bağımlılığı konusunda Türkiye’nin rolünden de bahsetmektedir. Türkiye üzerinden Avrupa’ya gaz tedariki için mevcut ve potansiyel boru hattı altyapısı ve AB pazarına Türkiye üzerinden gaz taşımak için boru hattının geliştirilmesi ve enerji güvenliğini sağlamada AB’nin oynadığı ve gelecekte oynayabileceği rolün Türkiye’den bağımsız bir

¹⁵ Michael B. McElroy, **Energy: Perspectives, Problems, and Prospects**. Oxford: Oxford University Press, 2010.

¹⁶ Christian Ngo, **Energy: Resources, Technologies and the Environment**. London: IET, 2010.

şekilde ilerletilemeyeceğini söylemiştir.¹⁷ Bu noktada, Robin Mills'in Irak Kürt Bölgesi'nin kaynaklarının tarihini ve gelişimini anlattığı, mevcut durumdan ve gelecekteki potansiyelden bahsettiği, ekonomik, yasal ve politik konuları inceleyerek politikacıların ve uluslararası petrol şirketlerinin rolünü ele aldığı yazısından, Türkiye'nin enerji ilişkilerinin Roberts'ın odaklandığı gibi sadece AB bölgesiyle değil yakın çevredeki diğer bölgelerle de bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Kürt petrol ve gazı da Türkiye gibi yakın bölgeleriyle olan bağlantısından ötürü, çalışmanın konu aldığı sınırların enerji jeopolitiğini analiz edebilmek adına önemlidir.¹⁸

Ali Tekin ve Paul Andrew Williams *Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey* adlı çalışmada enerji tedarik rotalarını birbirine bağlayan noktalara bir bakış olarak, Avrupa'nın kolektif enerji güvenliği beklentilerinin Türkiye'nin AB'ye katılım yolundaki ilerleyişine gittikçe daha fazla bağlı hale geldiğini savunmaktadır.¹⁹ Tekin ve Williams, Türkiye'nin Avrupa'ya tedarik edilen doğal gaz için alternatif boru hattı tabanlı enerji koridoru rolü oynamasını, AB için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görse de bazı karşıt görüşler de bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji rolünü, AB üyeliği ile bağlantılı görmeyen Almanya ve Fransa öncülüğünde, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı bir duruş geliştirilmiştir. Bu kesim, Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştirilmesinin, enerji bağlamındaki işbirliği için yeterli olduğunu savunmaktadır. Diğer bir yandan, Younes Gholizadeh ve Müslime Narin "*Energy Policy of European Union: An Evaluation with regard to the Energy Supply Security*" adlı makalede, küresel petrol krizinden sonra, özellikle Ukrayna'dan gelen doğal gaz akışının kesintiye uğramasından sonra, Avrupa Birliği'nde enerji politikasını geliştirme girişimleri hızlandığını ve Avrupa Birliği'nin dış kaynaklara bağımlılığının, Avrupa'da sürdürülebilir enerji arzına duyulan güveni sarstığını iddia etmektedir. Buna göre, enerji arzına olan güvenin yeniden inşası ve sürdürülebilir enerji politikasının oluşturulmasında –Almanya ve Fransa gibi ülkelerin aksine– Avrupa Komisyonu'nun mevcut rolünün

¹⁷ John Roberts, *The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues*, Brussels: Centre for European Policy Studies, EU-Turkey Working Paper No.11, October 2004.

¹⁸ Robin Mills, *Under the mountains: Kurdish oil and regional politics*, Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2016.

¹⁹ Ali Tekin ve Paul Andrew Williams, *Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey*, UK: Palgrave, 2011.

artırılmasının gerekli olduğunu öne sürmektedirler.²⁰ Her ne kadar Avrupa Birliği üyesi ülkelerin tamamı bu konuda hemfikir olmasa da bu görüşü destekleyen üye ülkeler de bulunmaktadır. Örneğin, İsveç ve İtalya Türkiye üyeliğinin destekçileri olarak, Türkiye'nin enerji güvenliği alanında önemli bir aktör olduğunu, belirsiz enerji piyasaları durumu ve içerdiği riskler dikkate alındığında, Türkiye'yi işleyen bir entegre sisteme dahil etmenin her iki tarafa da ortak çıkar sağladığını savunmaktadır.²¹

Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan “*Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye*” adlı makalede Türkiye'nin enerji güvenlik politikaları ve enerji güvenliğine yönelik fiziki saldırılar, petrol ve doğal gaz nakil hatlarının literatür incelemesi yapılmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu enerji nakil hatları ve bölgedeki jeopolitik konumu analiz edilmiş, konu hakkında öneriler sunulmuştur. Sonuç olarak, yazarlar, günümüzde komşu ülkelerde yaşanan kaotik ortamın ve Türkiye'nin terörle vermiş olduğu mücadelenin, Türkiye'yi terör örgütlerinin hedefi haline getirdiğini, bu durumun da Türkiye'den geçmekte olan enerji nakil hatlarının güvenliği için büyük bir risk oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir.²² Bu düşüncüyü destekler nitelikte, Armağan Örki de makalesinde Türkiye örneği üzerinden enerji yollarını ve güvenliği ele almış, boru hatlarının önemini vurgulamış ve arz ve talep edenler için Türkiye'nin ve çevresinin önemi ifade etmiştir.²³ Enerjinin uluslararası politika ve ekonomideki rolü vurgularken, Ortadoğu'nun tarihsel geçmişi hesaba katılmıştır. IŞİD (DAEŞ) ve PKK gerçeğinden bazı güncel örnekler verilerek boru hatlarının terör ve olası savaşa göre değerlendirmesini yapmıştır. Hilmi Özev ise, Seta Yayınları'ndan çıkan “*Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*” makalesinde dünya enerji görünümündeki gelişmeler karşısında Türkiye'nin mevcut durumunu, gelecek projeksiyonlarını, barındırdığı risk ve fırsatları incelemiştir.²⁴ Özev, yukarıda bahsi geçen çalışmalarda da belirtildiği gibi, enerji projeleri

²⁰ Müslime Narin ve Younes Gholizadeh, “Energy Policy of European Union: An Evaluation with regard to the Energy Supply Security”. *Turkish Journal of Energy Policy*, Vol.3, No.6, August 2018. ss.17-25.

²¹ Bildt, C. ve D'Alema, M., It's time for a fresh effort. *International Herald Tribune*, 31 Ağustos, 2007.

²² Emre Ürün ve Fatih Akbaş, “Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEBSS Özel Sayısı, Kasım 2016. ss.103-113.

²³ Armağan Örki, “Enerji Rotaları ve Güvenlik: Türkiye Örneği”. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. Cilt.1, Sayı.1, Mayıs 2017. ss.119-136.

²⁴ M. Hilmi Özev, “Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği”. İstanbul: Seta Yayınları, 2017.

güvenlik açısından riskler taşıdığı konusunda hemfikir olsa da diğerlerinin aksine, fırsatların risklerin önüne geçtiğini savunmaktadır.

Energy Policy Turkey dergisinde yayımlanan “*Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center*” makalesinde bugün ve gelecekte (2035) bir enerji koridoru olarak Türkiye’nin durumuna ilişkin stratejik ve ekonomik faydalar analiz edilmiştir. Yazıda Türkiye’nin gerçek bir enerji merkezi olduğu iddia edilmiştir.²⁵ Bu noktada, Türkiye’nin bir merkez mi yoksa bir koridor mu olduğu konusu gündeme gelmektedir. Literatürde çoğu kesim Türkiye’nin merkez olma yolunda olduğunu fakat ihracatçı konumuna gelemeyeceği için mevcut koşullarda koridor olmakla yetindiğini savunmaktadır. Örneğin, “*Turkey’s Unique Energy Corridor Role at the Center of Eurasia in the 21st Century*” makalesinde Türkiye’nin 21. Yüzyılda Avrasya merkezindeki enerji rolü incelenmiştir. Makaleye göre, petrol ve doğal gazın sanayide ve başka yerlerde kullanılmaya başlanması ile birlikte, sondaj çalışmaları, bu süreçte bu kaynakların nakledilmesi süreci talepçiler ve tedarikçiler arasında önemli bir sorun haline gelmiştir.²⁶ Avrasya’da kıtanın doğu kısmı petrol ve doğal gaz bakımından zengin olmasına rağmen, kıtanın batı kesimi önemli miktarda hidrokarbon içermemektedir. Enerji güvenliği açısından bakıldığında, hem üreticiler hem de talep edenler, hidrokarbonların kesintisiz taşınmasına öncelik vermektedir. Bu durum geçiş ülkelerinin varlığını gerektirmektedir. Günümüzde, yeni dünya düzeni bölgesel istikrarsızlık perspektifinde şekillenmekte ve kıtanın ağırlık merkezi değişmektedir. Türkiye, bu gelişmelerin ve kıtanın bir merkezinde enerji koridoru olarak yer almaktadır. Bu nedenle mevcut ve öngörülen petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri, Türkiye veya enerji tedarikçisi / talep eden ülkeler için faydalı olacaktır.

Gareth M. Winrow “*Energy Security in the Black Sea-Caspian Region*” yazısında Karadeniz-Hazar bölgesindeki enerji güvenliği ile ilgili konuların öncelikli olarak, doğalgaz ve ham petrolün dış pazarlara taşınması konusundaki sorunları kapsadığını söylemektedir. Winrow, bunun çeşitli teknik, yasal ve çevresel konuları da

²⁵ Oğuzhan Akyener and Mehmet Apaydın, “Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center”, *Energy Policy Turkey*. Vol.1, No.1, Ocak 2016. ss. 32-41.

²⁶ Furkan Kaya ve Sina Kısacık, “Turkey’s Unique Energy Corridor Role at the Center of Eurasia in the 21st Century”. *Siyasal Bilimler Dergisi*. Vol.5, Özel Sayı, Nisan 2017. ss.109-121.

kapsayan karmaşık bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Boru hattı politikalarını tartışırken, sadece devletlerin hükümetleri arasındaki ilişkilere değil, aynı zamanda, enerji projelerini gerçekleştirmek için gerekli teknik uzmanlık ve mali desteğin sağlanmasında uluslararası enerji şirketlerinin ve kredi kuruluşlarının oynadığı kilit role de odaklanılması gerektiğini savunmaktadır. Sadece Karadeniz-Hazar bölgesindeki BP ve Chevron Texaco gibi batı firmalarının faaliyetlerini değil, Bakü-Tiflis Ceyhan ana ihracat petrol boru hattı gibi büyük projeleri desteklemeden akılda tutulması önemlidir.²⁷ Bahadır Kaynak ise Türk Akım boru hattının tarihsel geçmişini ve bu bağlamda Rusya-Türkiye enerji ilişkilerini ele aldığı çalışmasında, Türk Akımı'nın da TANAP sürecini ve sonrasını değerlendirebilmek adına önem taşıdığını, çok uluslu enerji şirketlerinin çıkarlarının Türkiye gibi enerji merkezi rolünü üstlenmeye çalışan ülkelerle çakıştığı takdirde projelerin beklenen verimi sağlayamayacağını söylemektedir.²⁸

²⁷ Gareth M. Winrow, "Energy Security in the Black Sea-Caspian Region", **Perceptions Journal of International Affairs**, Ankara: Center for Strategic Research (Autumn 2005), ss.85-98.

²⁸ Bahadır Kaynak, "Mavi Akım'dan Türk Akım'a Türkiye'nin Rusya'ya Enerji Bağımlılığının Bir Değerlendirmesi", **Aurum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1 (Haziran 2018), ss.79-90.

3.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1.Enerji

Enerji sözlükte, maddede var olan ve ısı, ışık biçiminde ortaya çıkan güç, erke olarak tanımlanmakta ve Yunanca *energeia* kelimesinden gelmektedir.²⁹ Sözlük anlamının ötesinde, enerji, ekonomik kalkınmada, savunmada ve güvenlikte oynadığı rol bakımından, devletler için her zaman büyük önem arz etmiştir. Özellikle, savaş sonrası dönemde çoğu politikacı için, enerjinin önemi doğal olarak hükümetlerin üretimini ve dağıtımını kontrol etmesi gerektiği varsayımıyla orantılı bir şekilde artmıştır. Dolayısıyla, enerji, sadece insan için kaçınılmaz bir ihtiyaç olmanın ötesinde, devletlerin güvence altına alması gereken bir araç haline gelmiştir. Enerji odaklı her gelişme, ihtiyaçlar doğrultusunda başlar ve nihayetinde enerji üretimi, tüketimi ve dağıtım ihtiyaçlarının giderilmesi söz konusu olduğunda anlam bulmaktadır.³⁰

Enerji kullanımının küresel ve tarihsel görünümü, enerji çeşitliliğine ve aynı zamanda evrenselliğe vurgu yapılarak incelenmelidir. Antik medeniyetlerden başlayarak, enerji ile ilgili süregelen olayların kronolojisi, enerji kavramının sınırlarını belirleyebilmek adına önemlidir. Bu süreç, insanların hayatta kalmak için kas gücüne güvendikleri tarih öncesi çağdan başlayıp, ateşi kontrol etmeyi ve kullanmayı, hayvan gücünü evcilleştirip kullanmayı öğrenmeleri ve yavaş yavaş avcılık ve toplayıcılıktan erken tarım toplumlarına dönüşmeleriyle devam etmektedir. Daha sonra, su ve rüzgar enerjisinin (su çarkları ve yel değirmenleri) kullanımı, odun kömürü kullanarak bakır ve demir cevherlerinin eritilmesi ve barut ve yelkenli gemiler gibi farklı aletlerin geliştirilmesi insan faaliyetlerini ve hareketliliğini genişletmiştir.³¹ 1700'lerin ortalarında kömür kullanımı ve buhar motorlarının geliştirilmesi, içten yanmalı motorlar, petrol, doğal gaz ve elektriğin keşfi ve kullanımı gibi diğer gelişmeler, şehirlerin ve nüfusun ve hızlı büyümesine yol açmıştır. Sanayi Devrimi olarak bilinen bu hızlı büyüme dönemi, fosil yakıtların ve elektriğin amaca yönelik kullanımı 19. yüzyılın sonlarında iyice şekillenmiş, nüfusun ve enerji kullanımının katlanarak artmasıyla sonuçlanmıştır.

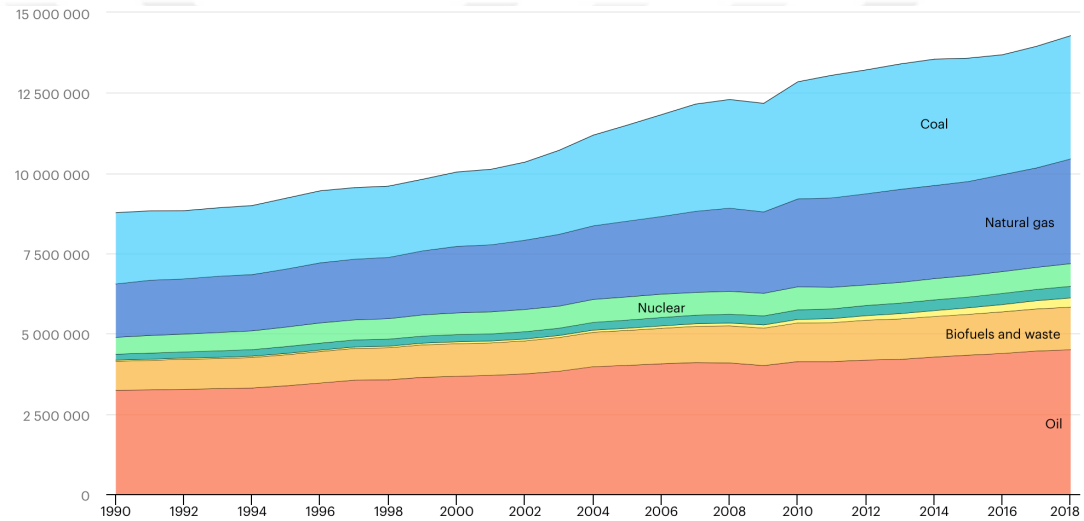
²⁹ TDK, “Enerji”.

³⁰ F. Behçet Yücel, **Enerji Ekonomisi**, Ankara: Akay Ofset Matbaacılık, 1994, s.3.

³¹ Milivoje M. Kostic, “Energy: Global and Historical Background”, Sohail Anwar (Ed.), **Encyclopedia of Energy Engineering and Technology**, Boca Raton: CRC Press, 2015, s.1.

Dolayısıyla, 18. yüzyıldan itibaren küresel anlamda sanayileşmeye yönelik tüm gelişmeler ve nihayetinde ortaya çıkan ekonomik kalkınma hareketleri, devletlerin enerji taleplerinin artmasına sebep olmuştur.³²

Genel olarak, enerji kaynakları yenilenemeyen ve yenilenebilir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fosil yakıtlar ve nükleer malzeme gibi yenilenemeyen kaynaklar yeryüzünden çıkarılır ve tüketilebilir. Bu kaynaklar, modern çağda en çok kullanılan enerji türüdür.

Grafik 1: Toplam Enerji Arzı, Dünya Geneli 1990-2018

Kaynak: International Energy Agency, “Total energy supply (TES) by source, World 1990-2018”, 2020.

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğada sürekli olarak üretilen enerjinin nitelik ve nicelik özelliklerini bozmadan kullanımını mümkün kılan, doğanın kendi dönüşümünde bir sonraki gün aynı şekilde var olabilen enerji kaynağı olarak tanımlanmaktadır.³³ Rüzgar, su, güneş ve jeotermal gibi bahsi geçen yenilenebilir kaynaklar, tüketildikleri kadar hızlı yenilenen ve doğada sürekli olarak mevcut olan

³² Uğur Gül, “Türkiye, Rusya ve Avrupa Birliği Üçgeninde: Enerji Arz Güvenliği ve Politik Ekonomisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2018), s.17.

³³ Simla Yasemin Özkaya, “Yenilenebilir Enerji Kaynakları”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı.14, Ağustos 2004, s.3.

kaynaklardan gelmektedir. Gıda mahsullerinden ve diğer bitkilerden üretilen biyoyakıt gibi bazı türler her üreme mevsiminde yenilenmektedir. Bu kaynaklara yönelim son zamanlarda oldukça artmıştır. Bunun en büyük sebebi, karbondioksit emisyon oranını düşürerek çevrenin korunmasında rol oynamaları, yerli kaynaklar oldukları için dış ülkelere olan enerji bağımlılığını azaltması ve istihdamın artırarak kamuoyundan yaygın ve güçlü destek almaları, bir başka deyişle, ulaşılabilirlik, mevcudiyet, kabul edilebilirlik niteliklerinin tümüne sahip olmalarıdır.³⁴ Yenilenebilir enerji kaynakları, biyokütle haricinde, kaynak akışlarını doğrudan elektriğe veya ısıya dönüştürür. Dolayısıyla, yenilenebilir enerjilerin ekonomik potansiyelleri, belirli bir yerel pazar ortamında rekabet edebilirliklerine bağlı olsa da teknik potansiyelleri, gerekli dönüşüm teknolojilerinin performans özelliklerinin yanı sıra coğrafi konum, arazi, arz yoğunluğu, pazarlara uzaklık veya toprak ve su mevcudiyeti gibi faktörlerin doğrudan bir işlevidir.³⁵ Enerjinin toplumların yaşam kalitesini farklı kullanım alanları açısından yükseltmek ve sürdürmek için son derece gerekli olması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının nadir olması kıt kaynakların paylaşılması sorununa yol açmaktadır. Soğuk Savaş dönemine bakıldığında da çift kutuplu dünyada devletlerin güçlerini korumak için sanayileşmenin en temel ögesi olan petrol kaynaklarına başvurdukları hatta bu amaçla az gelişmiş bölgeleri sömürgeleştirdikleri görülmektedir.³⁶

Son dönemde, yenilenemeyen kaynaklar tükenmeye başladıkça yenilenebilir kaynaklar daha popüler hale gelse de doğalgaz ve petrolün çoğu sektörde alternatifinin olmaması, enerji talebinin bu kaynaklar üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. 21. yüzyılın enerji kaynaklarından biri olan doğal gaz, stratejik bir enerji kaynağı olarak iktisat tarihine damgasını vurmaktadır. Doğal gaz, karbondioksit emisyonları açısından diğer fosil yakıtlara göre daha temiz olduğundan geniş kullanım alanı ve çeşitliliği ile daha fazla önem kazanmaktadır.³⁷ Getirilerinin yanı sıra doğal gaza olan bağımlılığın artıyor olması, bu enerji kaynağını gündem maddeleri arasında daha önemli ve popüler

³⁴ Özkaya, s.3.

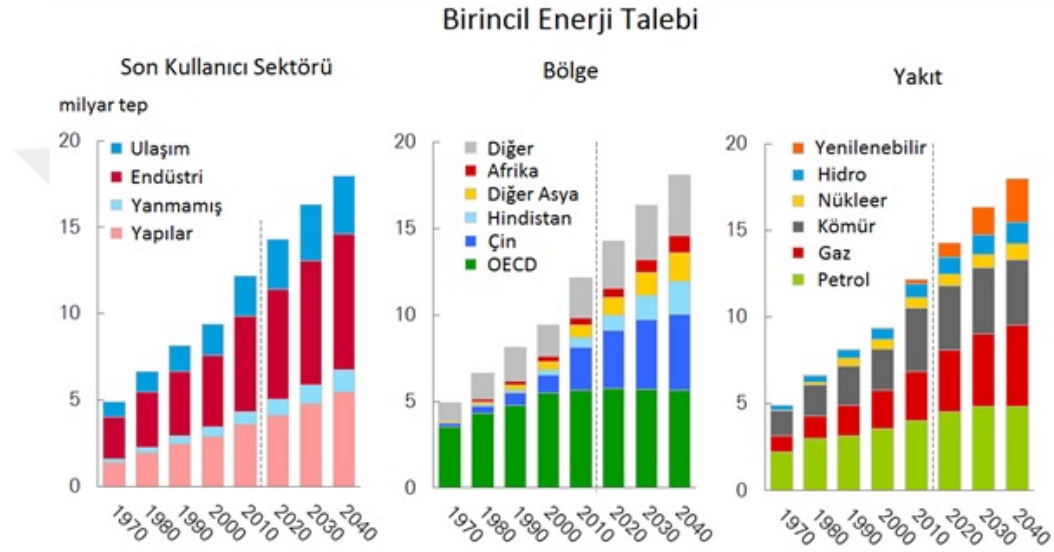
³⁵ Hans Holger Rogner ve diğerleri, “Energy Resources and Potentials.” Chapter 7 in **Global Energy Assessment: Toward a Sustainable Future**, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s.432.

³⁶ Sefer Yılmaz ve Duhan K. Kalkan, “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.3 (Aralık 2017) s.170.

³⁷ Erdal Tanas Karagöl ve Salihe Kaya, “Energy Supply Security And The Southern Gas Corridor (Sgc)”, İstanbul: Seta Yayınları, 2014, s.9.

hale getirmektedir. Küresel enerji kaynaklarına bakıldığında da devletlerin hakim güç haline gelmesi ile enerji tüketim rakamları arasında paralellik bulunmaktadır.

Aşağıda verilen grafik incelendiğinde, BP'nin 2040 yılına kadar dünya enerji görünümünün dönüşümüne dair senaryosu incelendiğinde enerji tüketimindeki artışın tümünün hızla gelişen ekonomilerden kaynaklandığı görülmektedir.³⁸

Grafik 2: 2018 Dünya Enerji Görünümü

Kaynak: World Energy Council, 2018 BP Energy Outlook, s.2.

*TEP: Ton eşdeğer petrol birimi.

Her daim politik bir araç olarak varlığını hissettiren enerji, özellikle 1973 petrol krizinden sonra politikadan bağımsız düşünülemez olmuştur. Petrol ve doğalgaz gibi türevleri, stratejik birer madde olarak askeri üstünlükten daha çok ekonomik fırsat üstünlüğü sağlayabilir. Küresel olarak incelediğimizde enerji kaynak zengini ülkelerin gelişme seviyeleri diğer kalkınma araçlarıyla orantı göstermektedir. Venezuela ve Ortadoğu gibi enerji kaynakları açısından zengin ülkeler, askeri güç/üstünlük açısından, batı merkezli devletlerin gerisinde kalmışlardır.³⁹ Aynı zamanda, askeri üstünlük kazandırması, enerji işleyişindeki sektelerin ekonomik, sosyal ve siyasi problemlere yol

³⁸ Dünya Enerji Konseyi Türkiye, **BP Enerji Görünümü**, Temmuz 2018, <https://www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2018/07/BPEnerjiGorunumu.pdf>, (23 Kasım 2020), s.1.

³⁹ Bu konunun sebeplerine, kaynakların lâneti teorisi adı altında, ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı değinilecektir.

açması, son olarak da enerji fiyatlarındaki büyük dalgalanmaların siyasi müdahaleleri zorunlu kılması enerjinin siyasetten ayrı ele alınamamasının sebepleri arasında sayılabilir.⁴⁰

3.2.Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği, enerji ihtiyacının var olan kesintisiz kaynaklardan, makul fiyatlarla karşılanabilmesidir. Bu kavramın ne zaman ortaya çıktığına dair literatürde bazı çalışmalar bulunmaktadır. Yergin'e göre, enerji güvenliği, askeri çalışmalara petrol tedarik etmenin doğurduğu bir sonuç olarak 20. yüzyılın başlarında siyasi bir problem haline gelmiştir.⁴¹ Daniel Yergin, enerji güvenliği tartışmalarının ulusal bir strateji sorunu haline gelmesini, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Winston Churchill'in İngiliz donanmasının gemilerinin güç kaynağını kömürden petrole çevirerek Alman gemilerinden daha hızlı hale getirmek için Galler'den gelen kömüre değil, o zamanki İran'dan gelen güvensiz petrol kaynaklarına güveneceği anlamına gelen kararına dayandırmaktadır.⁴² Bu bağlamda, Churchill yakıtta güvenlik ve kesinlik sağlamak için çeşitliliğin önemini vurgulamıştır.

Klasik çalışmalarda üstü kapalı olarak yer alan enerji güvenliği kavramı, son yıllarda popülerleşerek yeniden araştırma konusu olmuştur.⁴³ Kavram, 1970'lerdeki petrol krizlerinin ardından, çeşitli enerji sektörlerini ve giderek artan farklı başlıkları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Enerji güvenliğini, bir ekonominin, enerji fiyatının ekonomik performansı olumsuz etkilemeyecek bir seviyede olması ile sürdürülebilir ve zamanında temin edilebilir enerji kaynağı temin etme yeteneği olarak tanımlayan Asya Pasifik Enerji Araştırmaları Merkezi, enerji güvenliğinin incelenebilmesi için kullanılabilirlik (*availability*), erişilebilirlik (*accessibility*), satın alınabilirlik (*affordability*) ve kabul edilebilirlik (*acceptability*) olmak üzere dört kriterden bahsetmektedir.⁴⁴ Bu tanımda, kullanılabilirlik ilkesi mevcudiyet olarak da kaynaklarda yer almakla birlikte, yurt içindeki ve yurt dışından tedarik edilen bütün yakıt rezervlerinin

⁴⁰ F. Behçet Yücel, s.9.

⁴¹ Daniel Yergin, *The Epic Quest for Oil, Money & Power*, New York: Simon&Schuster, 2009.

⁴² Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security", *Foreign Affairs*, Vol.85, No.2, (March-April 2006) s.70.

⁴³ Aleh Cherp ve Jessica Jewell, "The concept of energy security: Beyond the four As", *Energy Policy*, Vol.75 (October 2014), s.416.

⁴⁴ APERC, *A Quest for Energy Security in the 21st Century*, Japan: APERC, 2007.

kullanılabilirliğini/mevcudiyetini, erişilebilirlik ise ilgili enerji altyapısının ve enerji ulaşım altyapısı açısından yakıt kaynaklarına erişilebilirliğini işaret etmektedir. Asya Pasifik Enerji Araştırmaları Merkezi'nin sunduğu dört kriteri referans göstererek enerji güvenliği üzerine yazılan birçok araştırmanın ötesine geçen Cherp ve Jewell, enerji güvenliğinin farklı anlamlarının olmasının, farklı enerji güvenliği kavramlarının olması anlamına gelmediğini, bunun yerine, aynı kavramın farklı koşullar altında farklı ifadeleri temsil ettiği anlamına geldiğini söylemektedir. Yani, birden fazla enerji güvenliği kavramı değil, enerji güvenliğinin birden fazla temsil ettiği anlamı vardır. Bunun bir sonucu olarak da devletlerin enerji güvenliği öncelikleri ve politikaları farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, bu tür bir uluslararası karşılaştırmayı tanımlamak için enerji güvenliği açısından kavramsal bir netlik ortaya konulması ne gerekli ne de mümkündür.⁴⁵

Winzer'a göre, bazı insanlar için enerji güvenliğinin amacı yakıtların güvenilir bir şekilde sağlanmasıdır ve nükleer enerjinin rolü de güvenliği artırmaktır. Bazıları için ise enerji güvenliği, kazalar ve nükleer silahların yayılmasından kaynaklanan tehlikelerin azaltılmasıyla ilgilidir ve nükleer endüstrinin genişlemesi, enerji güvenliğine yönelik potansiyel bir tehdittir. Arz güvenliğinin birbiriyle yarışan birkaç tanımı olsa da hepsi, talebe göre enerjide ani değişikliklerden kaçınma fikrini benimsemektedir.⁴⁶ Winzer, çalışmasında, enerji güvenliği kavramının tanımlanmasını üç ayrı grup altında incelemiştir. Buna göre, ilk grup, arz sürekliliğine odaklananlar, ikinci grup, güvenli ve güvensiz süreklilik düzeyleri arasında ayırım yapmak için kendi koydukları kriterlere odaklananlar, üçüncü grup ise mal arzının sürekliliğinin ötesinde hizmetlerin sürekliliğine, ekonominin sürekliliğine, sürdürülebilirlik ve güvenlik üzerindeki etkilerine odaklananlardan oluşmaktadır. Fakat yine de enerji güvenliği konusundaki muğlaklık, siyasi eylemlere de yansımaktadır. Ona göre, kavrama dair net bir tanımın olmaması, enerji güvenliğini, birçok farklı alandaki politikaların genel bir terimi haline getirmiş, hatta ekonomik politikaların çoğu için mantıklı bir gerekçe sunulamadığında, enerji güvenliği için gerekli olduğu bahanesine başvurulmuştur.⁴⁷

⁴⁵ Cherp ve Jewell, "The concept of energy security: Beyond the four As", s.416.

⁴⁶ Christian Winzer, "Conceptualizing Energy Security", **Cambridge Working Papers in Economics 1151** (July 2011), University of Cambridge, s.2.

⁴⁷ Winzer, s.4.

Enerji güvenliğine dair kavramsal bir netlik konulamamasının bir sebebi de literatürde farklı kategorilere göre birçok kez analizi yapılan risk faktörleridir. En genel haliyle, Uluslararası Enerji Ajansı enerji güvenliğini enerji ihtiyacının mevcut kesintisiz kaynaklara makul fiyatlarla erişebilme olarak tanımlamaktadır.⁴⁸ Bu tanıma göre, arz, talep, jeopolitik ve piyasa yapılarının enerji güvenliğinin temel unsurları olduğu söylenebilmektedir.⁴⁹ Söz konusu ifadeler çerçevesinde, enerji güvenliği fiziksel enerji güvenliği, ekonomik enerji güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere üç ana başlık kapsamında değerlendirilmiştir.⁵⁰ APERC'in⁵¹ sunduğu dört kriterin ve klasik enerji güvenliği çalışmalarının değinmediği "Kimin için güvenlik?", "Hangi değerler için güvenlik?" ve "Hangi tehditlere karşı güvenlik?" sorularının yanıtladığı bir çözümleme, enerji güvenliğinin kapsamı ve tanımını belirleyebilecek düzeydedir.⁵² Dünya Bankası Grubu, devletleri enerji güvenliği hususunda ekonomik gelişme düzeyi, kendi enerji kaynakları ve küresel enerji talebi üzerindeki potansiyel etkisine göre farklı şekillerde gruplandırmaktadır.⁵³

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, politik olarak en önemli enerji güvenliği sorunu, modern ordular ve ekonomiler için hayati önem taşıyan petrol kaynaklarının korunması olmuştur. 1973 petrol ambargosunu tanımlamak için icat edilen "petrol silahı" askeri metaforunun ardından, enerji güvenliği, savaşı ve barışçıl diplomasiyi aynı "büyük stratejinin" bir parçası olarak gören siyasi analistler tarafından kavramsallaştırılmıştır.⁵⁴ Büyük savaşların ve ardından Soğuk Savaşın etkileri enerji güvenliğinin şekillenmesinde etkili olsa da günümüz enerji güvenliği algısının son halini almasındaki en belirgin olay Arap-İsrail savaşları sonrasında yaşanan petrol ambargosudur. 1970 ve 80'li yıllar süresince, "çeşitlilik-çeşitlendirme" amacı çerçevesinde şekillenen enerji güvenliği algısının, OECD üyesi ve petrol ithal eden devletlerin ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda,

⁴⁸ International Energy Agency, "Energy Security", <https://www.iea.org/topics/energy-security> (24 Kasım 2020).

⁴⁹ World Economic Forum and CERA, "The New Energy Security Paradigm", Spring 2006, <http://www.zonaeletrica.com.br/downloads/energy.pdf> (22 Kasım 2020).

⁵⁰ Yılmaz ve Kalkan, s.173.

⁵¹ Asia Pasific Research Center

⁵² Cherp ve Jewell, "The concept of energy security: Beyond the four As", s.420.

⁵³ World Bank Group, **Energy Security Issues**, Washington, 2005, s.3.

⁵⁴ Aleh Cherp ve Jessica Jewell, "The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration", **Current Opinion in Environmental Sustainability**, Vol.3, No.4 (September 2011), s.2

petrol tüketiminin ve ticaretinin sürekliliğini sağlamaktan ibaret olduğu söylenebilir.⁵⁵ Henry Kissinger 1975'te, kritik öneme sahip petrol kaynaklarını muhafaza etmek ve İran Körfezi'ndeki petrol sirkülasyonunda ortaya çıkabilecek muhtemel bir kesintinin önüne geçmek için savaşa girmeye hazır olduğu yönünde kamuoyuna açıklama yapmıştır.⁵⁶

1990'lara gelindiğinde, uluslararası siyasette önemli değişimlere sebep olan Körfez Krizleri, Arap Baharı Hareketleri ve Ortadoğu'da yükselen devrimler, Rusya-Ukrayna Krizi ile beklenmeyen küresel gelişmeler ekonomiye zarar vermiş, enerji güvenliği sadece petrol değil başka kaynaklardan da etkilenen bir kavram haline gelmiştir.⁵⁷ Başta, küreselleşmeyle birlikte sanayileşme hareketlerinin hız kazanması olmak üzere, OPEC'in kuruluşu, IEA'nın kuruluşu, Kuveyt'in işgali, Sovyetlerin dağılmasıyla iki kutuplu sistemin sona ermesi, 11 Eylül olayları, Amerika'nın Irak'ı işgali, Çin'in uluslararası ekonomide değişen rolü gibi birçok ekonomik ve politik dönüm noktası, enerji güvenliğini etkilemiş böylelikle enerji güvenliği algısının evrilmesinde de rol oynamıştır. Ayrıca, çeşitli doğa olayları da enerji güvenliğini etkileyen faktörler arasında yer alabilmektedir. 2005'te Meksika Körfezi'nde yaşanan Katrina Kasırgası, küresel petrol piyasalarında geçici de olsa zedelenmelere sebep olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri'ni petrol rezervlerinin bir bölümünü tüketmeye sevk etmiştir.⁵⁸ Bu kasırga, doğa olaylarının kısa vadede enerji güvenliğini etkileyecek tehditler oluşturmaya örnek gösterilebilir. Doğaya ile ilgili bir diğer olay ise Sibiryada tundralarındaki permafrostun küresel ısınma sonucu erimeye başlamasıyla, eriyeceği öngörülemeyen buraya döşenen petrol ve doğalgaz borularının yapısına zarar vererek uzun dönemde kaynakların ulaştırılması açısından tehdit oluşturabileceği ihtimalinin ortaya çıkmasıdır.⁵⁹

1970'lerin aksine, çağdaş enerji tedariki endişeleri petrolün yanı sıra doğal gazda uzanmaktadır. Larsson 1991-2008 yılları arasında Rus gazının BDT ülkelerinden fiili

⁵⁵ Mitat Çelikpala, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.10, Sayı.40 (Kış 2014), s.81.

⁵⁶ Michael T. Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York: Owl Books, 2001, s.33.

⁵⁷ Yılmaz ve Kalkan, s.176.

⁵⁸ Emre Hatipoğlu, "Enerji Güvenliği", *Güvenlik Yazıları Serisi*, Sayı.44 (Kasım 2019), s.3.

⁵⁹ Hatipoğlu, s.3.

olarak kesilmesine dair 40 ayrı tehdit tespit etmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla, Cherp ve Jewell'e göre doğalgaz tedariki yönündeki bu endişeler, esas olarak gazın boru hatlarıyla uzun vadeli sözleşmelerle taşındığı Avrasya gaz piyasası için geçerlidir. 2009'daki Rusya-Ukrayna gaz krizi, Avrupa Birliği'nde hissedilir etkileri olan büyük ölçekli bir gaz arz kesintisinin en son örneğidir.⁶¹ Doğal gaz, dünyada en çok rezerv barındıran Rusya Federasyonu'nun öncelikle AB olmak üzere geri kalan enerji talebinin de baş tedarikçisi olmasından dolayı, enerji güvenliği incelemelerinde jeopolitik ve jeostratejik bakışın önem kazanmasında etkili olmuş⁶² ve enerji arz güvenliği açısından yeni bir tehdit oluşturmuştur. Bu noktada, enerji güvenliğinin bir parçası olan enerji arz güvenliğine değinmek gerekirse, enerji arzının teknik açıdan fizibilitesinin olması, makul fiyatlı ve güvenilir olması ve çevreye zarar vermeden temin edilebilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁶³ Kavram, Avrupa Birliği Komisyonu'nun 2001'de yayımladığı *Enerji Arz Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru* adlı Yeşil Kitap'ta gündeme gelmiştir.⁶⁴ Kitapta, enerji arz güvenliği, toplumun tamamının refahı ve aktif bir ekonomi için sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında her tüketici için her fiyatta enerji ürününün pazara kesintisiz erişiminin sağlanması şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁵ Ayrıca kitapta, enerji güvenliğinin fiziksel ve ekonomik bir sorundan ziyade küresel ve jeopolitik bir konu olduğuna ve enerji güvenliğini sağlamak adına, enerji kaynaklarının ve temin edildiği bölgelerin çeşitlendirilmesi gerektiğine, özellikle Kuzey Afrika ile Hazar Bölgesinden doğal gaz tedarik edilmesinin önemli olduğuna değinilmiştir.⁶⁶ Aşağıdaki grafikte, 1990 ve 2018 yılları arasında dünyadaki doğalgaz tüketiminin sektörlere göre tüketimi verilmiştir. Grafiğe bakılarak, başta sanayi olmak üzere toplam doğalgaz tüketiminin hemen hemen tüm sektörlerde arttığı ve artmaya devam edeceği söylenebilir. Artan doğalgaz tüketiminin sürekli olarak

⁶⁰ Robert L. Larsson, **Energikontroll: Kreml, Gazprom och rysk energipolitik (Energy control. Kremlin, Gazprom and Russian Energy Policy)**, Stockholm: FOI Swedish Defence Research Agency, 2008. Aktaran: Cherp ve Jewell, "The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration", s.2.

⁶¹ Cherp ve Jewell, "The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration", s.2.

⁶² Çelikpala, s.82.

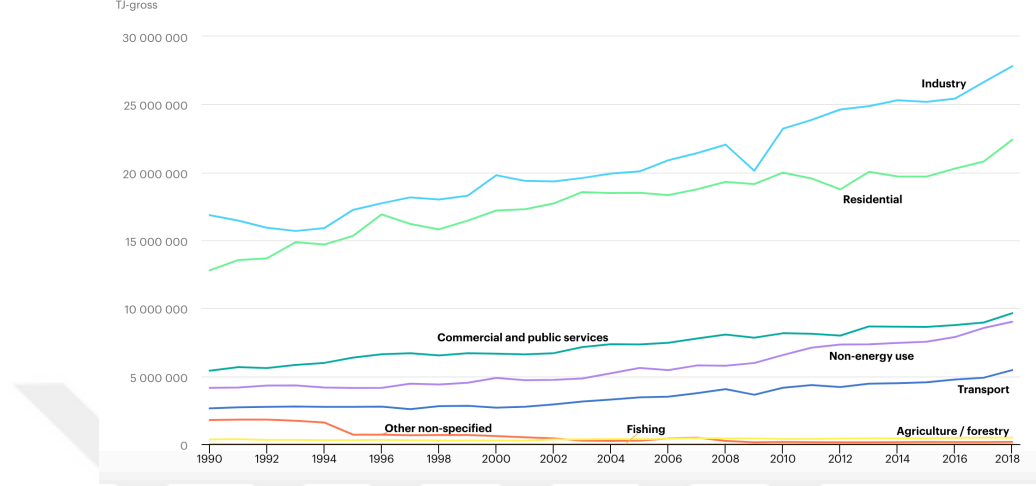
⁶³ Benjamin K. Sovacool ve Ishani Mukherjee, "Conceptualizing and Measuring Energy Security: A Synthesized Approach" **Energy**, Vol.36, No.8 (August 2011), ss. 5343-5355.

⁶⁴ Kitabın bu bölümü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: European Commission, "Towards A European Strategy For the Security of Energy Supply", **Green Paper**, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52000DC0769> (27 Kasım 2020).

⁶⁵ European Commission, "Towards A European Strategy For the Security of Energy Supply", **Green Paper**, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52000DC0769> (27 Kasım 2020).

⁶⁶ Özgür Ünal Eriş, "Enerji Politikası", İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012, s.538.

karşılanması, enerji arz güvenliği çalışmalarının hem gerekliliği hem de sonucudur denilebilir.

Grafik 3: Sektörlere Göre Doğal Gaz Nihai Tüketimi, Dünya 1990-2018

Kaynak: International Energy Agency, “Natural gas final consumption by sector, World 1990-2018”, 2020.

*TJ: Terajül.

**Gross: Gemilerin taşıma kapasitesini ölçmek için kullanılan hacim birimidir.

Özetlemek gerekirse, genel olarak, enerji politikaları bağlamında bazı devletler büyük ölçüde bir potansiyel barındırsalar da dünya geneli incelendiğinde hesaplı, güvenilir ve sürdürülebilir çağdaş enerjiye ulaşma hususunda epey yetersizliklerin olduğu görülmektedir.⁶⁷ Bu nedenle, özellikle savunma ve ulaştırma sektöründe ulusal düzeyde hayati önem taşıyan enerji hizmetleri için yeterli miktarda petrol veya diğer uluslararası ticareti yapılan yakıtların teminine ilişkin zorluk, neredeyse bir yüzyıldır enerji güvenliği gündeminin merkezinde kalmış, hem çağdaş hem de tarihsel enerji güvenliği literatürünün büyük bir kısmı bu soruna ayrılmıştır.⁶⁸

3.3.Jeopolitik

Jeopolitik sözcüğü, antik Yunan dilinde arz manasındaki *geo* ve yönetim vasfını tabir eden *politika* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş, genel itibariyle de coğrafyaya

⁶⁷ Özev, s.13

⁶⁸ Cherp ve Jewell, “The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration”, s.3.

dayanan veya coğrafyanın yönlendirdiği politika manasında kullanılmıştır.⁶⁹ 19. yüzyılın sonlarında İsveçli akademisyen Rudolf Kjellen'in kullandığı "jeopolitik" kelimesinin akıbeti, kapsadığı anlam ve niteliklere bağlı olarak yer ve zamana göre değişim göstermiştir. Literatürdeki çalışmalardan esinlenerek bir çıkarım yapmak gerekirse, jeopolitiğin, coğrafi etkileşimleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan güç mücadelelerini konu edindiği⁷⁰ ve bölgeler temelindeki ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın bir parçası⁷¹ olduğu söylenebilir. Jeopolitik kavramı ortaya çıkmadan önce de coğrafyanın politika üzerinde önemli bir etkisi olduğuna yani alan-siyaset etkileşimine bu dönemden önceki çoğu akademisyen ve düşünür değinmiştir. Hatta, Herodot ve Platon toplum ve coğrafyanın ilişki ve etkileşimini incelemiş, medeniyetlerin gelişimini bulundukları coğrafyaya bağlamışlardır.⁷² Fakat, kavramın ortaya çıkmasıyla birlikte coğrafya, güç ve politika ilişkisi içinde dönüşerek farklı bir yer edinmiştir. Deudney'e göre jeopolitik, küresel siyasette birbirinden farklı teorileri ve anlayışları işaret eden bir kavramdır ve jeopolitik adı altında tanımlanan, birbiriyle hem ortak hem de farklı yönleri olan beş adet düşünce bulunmaktadır:⁷³

Bunlar:

İlkel siyasi natüralizm, Organik ve Darwinci metaforlarla ifade edilen aşırı realizm, Coğrafi özellikleri vurgulayan bir realist devletlerarası çatışma teorisi, Siyasi coğrafya, Dünyanın en büyük coğrafi özellikleriyle etkileşim içinde olan sanayi devrimi teknolojileri tarafından yaratılan küresel güç sisteminin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında yazılan analizler.

Deudney'in bahsettiği bu düşünceler, tezin bir sonraki bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan Ratzel, Mackinder, Haushofer, Hartshorne, Kissinger, Sprout, Mahan, Spykman gibi düşünürlerin ele aldığı jeopolitik teorileri işaret etmektedir. Jeopolitiğin, kapitalist sınıfın entelektüellerinin kapitalizm krizi içinde ürettiği bir söylemden ibaret olduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır. Bu düşüncenin çıkış noktasının, jeopolitiğin 1890'lardaki kapitalist ülkelerde özgün bir disiplin haline gelmesi

⁶⁹ Bülent Ulaş, **Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011, s.21.

⁷⁰ Alexandre Defay, **Jeopolitik**, İsmail Yerguz (çev.), Ankara: Dost Yayınevi, 2005, s.7.

⁷¹ Thierry de Montbrial, **Action and Reaction in the World System: The Dynamics of Economic and Political Power**, Vancouver: UBC Press, 2013.

⁷² Ulaş, s.22.

⁷³ Daniel Deudney, "Geopolitics and Change" in Michael Doyle and G. John Ikenberry (eds.) **New Thinking In International Relations Theory**, Boulder: Westview, 1997, s.95.

olduğu öne sürülmüştür.⁷⁴ Bu bağlamda jeopolitik, çoğunlukla seçkinlerin ve devletlerin davranışlarına yönelik bir çalışma olarak görülmektedir.⁷⁵ Jeopolitik teorinin küresel politikadaki dönüşümü nasıl değerlendirdiğini anlamak, çağdaş uluslararası ilişkiler araştırmalarında jeopolitik kuram yıprandığından ötürü daha zorlaşmıştır. Yunan araştırmacı Strabon’a göre, coğrafyanın geniş bir bölümü, devletlerin ihtiyaçlarına hizmet etmektedir.⁷⁶

Jeopolitik, her ülkenin, kendi mevcudiyetinin fiziksel koşullarından doğan kendine has gereksinimleri olduğunu kabul etmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla, herhangi bir ülkenin yürüttüğü jeopolitik, onun coğrafyasına yönelik belirlediği politikadan çok siyasi iktidarın sürekliliğini garantileyecek politikayı destekleyen bir ögedir. Bunun sebebi de jeopolitiğin 19. yüzyıldan beri batılı ülkeler tarafından şekillendirilmesi ve geleneksel jeopolitiğin batıdaki karar mekanizmalarının kültürel deneyimlerinden etkilenmiş olmasıdır.⁷⁸ Jeopolitiğin yapısıyla ilgili anlaşmazlıklar tehditler hakkındaki müşterek kanaatlerle alakalıdır ve bu kanaatler farklı devlet veya siyasi menfaatler tarafından savunulmaktadır.⁷⁹ Bu noktada, jeopolitiğin değişmeyen ve değişken unsurlarını hatırlatmak jeopolitik değerlendirmeleri adına önemlidir. Bir devletin coğrafi konumu, hudutları ve coğrafi bütünlüğü, genişliği, kaynakları ve fiziki coğrafyası değişmeyen unsurlar, politik, askeri, iktisadi, demografik, bilimsel ve teknolojik yapısı ise değişken unsurlardır.⁸⁰ Napoleon Bonaparte’ın “Her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar” sözü bazı yaklaşımlara göre, jeopolitiğin değişmeyen unsurlarının etkisinin yerini belli ederken⁸¹; Defay’e göre, bu, ilk jeopolitik teorisyenlerin düştüğü bir tuzaktan ibarettir. Çünkü Defay, bu sözün anlam kazanabilmesi için coğrafyanın devletlerin kendilerinin ürettiği bir şey olması ve bunu yaparken yararlandığı maddi ve beşeri kaynakların olması gerektiğini savunmaktadır.⁸² Aksi görüşler ise bazı devletlerin yönetim biçimleri

⁷⁴ Ergin Yıldızoglu, **Emperyalizm ve Jeopolitik: Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017, s.79.

⁷⁵ Colin Flint ve Pete J. Taylor, **Political Geography: World-economy, nation-state and locality**, London: Routledge, 2011, s.49.

⁷⁶ Deudney, s.91.

⁷⁷ Friedrich Ratzel **Politische Geography**, Münih: Oldenburg, 1897.

⁷⁸ Göknil Erbaş, “Coğrafyanın Uluslararası İlişkiler İçerisindeki Yeri ve Jeopolitik Kavramı”, Hasret Çomak (Ed.), **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde (451-460), İstanbul: Hiperlink, 2011, s.458.

⁷⁹ Flint ve Taylor, s.78.

⁸⁰ Ulaş, s.115.

⁸¹ Atilla Sandıklı, “Jeopolitik Teoriler ve Türkiye”, Hasret Çomak (Ed.), **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde (345-370), İstanbul: Hiperlink, 2011, s.346.

⁸² Defay, s.14.

değişmesine rağmen dış politikalarının aynı kalmasını jeopolitiğin değişmeyen unsurlarına bağlamakta, ayrıca, politik, askeri, iktisadi ve toplumsal durumları gibi değişken unsurların süreç içerisinde küresel veya bölgesel rakiplerine karşı farklılaşabilmesinin, hem jeopolitik değerlendirmeleri hem de dış politika stratejilerini etkilediğini ileri sürmektedir.⁸³ Jomini'ye göre de askeri politikayı belirlemek için önem arz eden iki bilim dalından biri savaş alanının stratejik analizini ve bir devletin hudutları içindeki kritik noktaların tahlilini kapsayan coğrafya ve bilimidir.⁸⁴

Jeopolitiğin tarihsel gelişimi, II. Dünya Savaşı bitimine kadar tesiri olan fakat Soğuk Savaş dönemini de öngören Klasik Dönem, jeopolitik kavramının ihmal edildiği Soğuk Savaş Dönemi ve küreselleşme etkisi altında halen süregelen Jeopolitiğin Yeni Dönemi olmak üzere üç farklı evreye ayrılmıştır.⁸⁵ Küresel jeopolitik görüşün Mahan ile başladığı, teorisinin geniş çapta zamanın politik ve iktisadi niteliklerinin izlerini barındırmasına rağmen Mackinder ve Spykman gibi küreselcilerin yanında, Ratzel ve Houshofer gibi Alman organik devletçi jeopolitikçilere de tesir etmiştir.⁸⁶ Erken dönem jeopolitikçilerin aksine Kissinger jeopolitik kavramından bahsederken coğrafyanın siyasete etkisine değil, güç ilişkilerine işaret eder.⁸⁷ İlk jeopolitik teoriler birçok perspektif sergilemiştir, fakat bazı sosyolojik kavram anlaşmazlıklarından ötürü bu perspektifleri tek bir çatı altında toplayamamış, sonradan geliştirilen jeopolitik ise uygulamaya yönelik kesin hedefler koyarak farklılaşmıştır.⁸⁸ Erken dönem jeopolitikte, teorisyenler ülkelerin fiili uygulama ve tutumları üzerine yoğunlaşırken, eleştirel jeopolitikte ülkelerin jeopolitik davranışları onaylanmadan analiz edilmektedir.⁸⁹ Henry Kissinger da Soğuk Savaş dönemi süresince unutulmaya yüz tutmuş bu terimi 1979 senesinde kullandığında, jeopolitik sözcüğü ile dengenin ihtiyaçlarına kulak veren bir modeli işaret ettiğini söylemiştir.

⁸³ Sandıklı, s.346.

⁸⁴ Mustafa Serdar Palabıyık, "Savaşın Peygamberleri: Jomini ve Clausewitz", **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde (1-20), s.13.

⁸⁵ Ulaş, s.26.

⁸⁶ Ergin, s.87.

⁸⁷ Michael Howard, "The World According to Henry: From Metternich to Me", **Foreign Affairs**, Vol.73, No.3 (May/June 1994), pp.132-140.

⁸⁸ Deudney, s.118.

⁸⁹ Flint ve Taylor, s.48.

Soğuk Savaş Dönemi'nde, dünya savaşlarının tecrübesi ve yeniden formüle edilen sermaye sisteminin endüstriyel ve enerji ihtiyaçları, petrol ve türevlerinin arzını kritik bir seviyeye taşımış, hammadde sahibi bölgeler uluslararası jeopolitik bağlamında değerlendirilmiştir. Amerika üstün güç haline gelmiş, uluslararası sistemde karar alıcı mekanizmaları yönetme fonksiyonunu kullanarak, iki kutbun dengesini sağlama ve enerji kaynaklarına sahip diğer ülkeler üzerindeki çekişme temelinde jeopolitik bir yol izlemiş, dolayısıyla kuramlar da bu iki kutuplu dünyada ekonomik ve jeopolitik yapıların ihtiyaçlarına göre o dönemin güçlerinin perspektifinden tekrar formüle edilmiştir.⁹⁰ II. Dünya Savaşı'nın akabindeki süreç bütünüyle coğrafya ve jeopolitik aksine gelişirken, eleştirel düşüncenin boy göstermesiyle tersine dönmüştür. Yves Lacoste, jeopolitik teriminin yeniden boy göstermesinin 1979 tarihine denk gelmesinin, o dönemde gerçekleşen aşağıda daha detaylı olarak açıklanacak olan –kamuoyunu, ulus-devletler arasındaki bölgesel çekişmelerin ideolojik anlaşmazlıklar kadar önemli olduğunu düşünmeye yönelten– birtakım siyasi meselelerden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁹¹

1970'lerde Çin'in yükselen bir güç olarak küresel politikaya adını yazdırması, Çin ve Sovyetler arasındaki çekişme, Amerika'nın 1971'de doların konvertibilitesini feshetmesi, 1973 ve 1979 petrol krizlerinde Amerika'nın Avrupalı yandaşları ile zıtlaşması, Almanya'nın Ostpolitik⁹² çalışmalarıyla Amerika'nın vesayetinden çıkma teşebbüsleri, İran İslam Devrimi, Fransa'nın NATO'nun askeri kolundan ayrılarak Amerika hattını terk etmesi ve Üçüncü Çinhindi Savaşı gibi hadiselerin, Soğuk Savaş sürecindeki klasik ideolojik ifadelerle izah edilememesi, politik ve akademik toplulukları yeni keşiflere yönlendirmiştir.⁹³ 11 Eylül gibi ses getiren olayların zamanındaki Soğuk Savaş sonrası jeopolitiği daha iyi kavramak için dünya genelindeki meyillerin ve dönüşümlerin saptanması elzemdir. Ayrıca bu noktada, coğrafi önceliği ve enerji kaynakları yardımıyla Rusya'nın Avrasya jeopolitiği adına kayda değer bir pozisyona ulaşması da jeopolitik dengelerin analizi açısından mühim bir gelişmedir.⁹⁴ Soğuk Savaş

⁹⁰ Ergin, s.132.

⁹¹ Defay, s.36-37.

⁹² Almanya'nın Willy Brandt'ın öncülüğünde Doğu Avrupa ile yakınlaşma girişimi. Daha detaylı bilgi için bkz: Winfried Baumgart, **Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges**, München: R. Oldenbourg Verlag, 1966 ve Mary E. Sarotte, **Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969-1973**, North Carolina: University of North Carolina Press, 2001.

⁹³ Ulaş, s.70-71.

⁹⁴ Cenap Çakmak ve Ahmet Öztürk, "Jeopolitik, Soğuk Savaş Sonrası Avrasya ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", Hasret Çomak (Ed.), **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde (215-229), İstanbul: Hiperlink, 2011, s.216.

döneminin ardından, mevcut kapitalist dünyanın çekişmesi bir başlangıç olarak, bölgesel birliklerin ve anlaşmaların doğuşunu hızlandırmıştır. Wallerstein bu konuyla ilgili şunları ifade etmiştir⁹⁵:

Şu anda tanıklık etmekte olduğumuz (ve epey bir zaman tanıklık etmeye devam edeceğimiz) kapitalist sistem-içi dünya genelindeki rekabet mücadelesinin şiddetli ve oldukça anarşik safhası “nesnel olarak” yeni jeopolitik ittifaklara doğru baskı yapacaktır, bu gibi yeni ittifakların ideolojik bağlılıklara ters düşme derecesi ne olursa olsun.

Günümüzde, siyasi denetime tabi tutulan coğrafyanın, Mahan ve Mackinder gibi teorisyenlerin ortaya attığı deniz ve toprak temelli jeopolitik kuramların aksine, bir yandan uzaya kadar yayıldığı bir yandan da sanal uzay (*worldwideweb*) ve bulut (*cloud*) terimleriyle tanımlanan bir bölgeyi de içine aldığı söylenebilir.⁹⁶ Bu jeopolitik, yaklaşımını değiştirip erken dönem jeopolitiğindeki gibi genel çıkarımlar yerine eski ve yeni düşünce ve gözlemlerin bir kombinasyonunu yaparak ilerleme kaydetmektedir. Çağdaş jeopolitik olarak adlandırılan bu dönemde, jeopolitik aktörler çoğalsa da, ekonomik ve sosyal küreselleşmeden ötürü bazı politik karar alıcıların hatta tek bir tanesinin tüm aktörlerin akıbetini tayin ettiği bir sürecin içine girilmiştir.⁹⁷ Aşağıdaki tabloda, bu süreçleri daha iyi analiz edebilmek adına, Britanya ve Amerika temelli dört jeopolitik dünya düzeni verilmiştir. Tablodaki her dünya düzeni evvelki dünya düzeninin bozulması sonrasında cereyan eden ani bir jeopolitik dönüşümle ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşümler, önceki dünyanın altüst olduğu ve mümkün görünmeyen yeni dünyada makul hale geldiği esnek zamanlar olarak apayrı siyasi dünyaları ayrıştırmaktadır.⁹⁸

⁹⁵ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür**, Mustafa Özel (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.36.

⁹⁶ Ergin, s.215.

⁹⁷ Defay, s.41.

⁹⁸ Flint ve Taylor, s.56. Yazarlar, Jeopolitik dönüşümü “bir jeopolitik dünya düzeniyle bir sonraki arasındaki hızlı ve kısa değişim dönemi”, Jeopolitik dünya düzenini “büyük güçlerin belirlediği bir gündemin hakim olduğu istikrarlı dünya politikası modeli” olarak tanımlamaktadırlar. Flint ve Taylor, s.310.

Tablo 1: Uzun Döngüler ve Jeopolitik Dünya Düzenleri

Kondratieff Döngüler	Hegemonik Döngüler	Jeopolitik Dünya Düzenleri
1790/98	İNGİLİZ HEGEMONİK DÖNGÜSÜ Yükselen Hegemonya (büyük ittifak)	Fransa'nın yükselen İngiliz hegemonyasına karşı Napolyon savaşları
1815/25	Hegemonik zafer (Avrupa uyumu yoluyla güç dengesi)	Dağılma Hegemonya ve Uyum Düzeni Dönüşüm (1813-15)
1844/51	Hegemonik olgunluk (yüksek hegemonya: serbest ticaret çağı)	Avrupa'daki güç dengesi dünyanın geri kalanın hakim olmak için Britanya'yı serbest bırakmıştır
1870/75	Hegemonyanın düşüşü (emperyalizm ve yeni merkantilizm çağı)	Dağılma Rekabet ve uyum düzeni Dönüşüm (1866-71) Almanya Avrupa'ya hakim, İngiliz hala en büyük güç
1890/96	AMERİKAN HEGEMONİK DÖNGÜSÜ Yükselen hegemonya (Amerika kıtası ötesinde bir dünya gücü)	Dağılma Britanya Yerine Geçen Dünya Düzeni Dönüşüm (1904-07)
1913/20	Hegemonik zafer (başlamamış: küresel iktidar boşluğu)	ABD ve Almanya'nın dünya gücü olarak İngiltere'ye erişmesi, İngiltere'nin yerine başkalarını geçmesini iki dünya savaşı sağlamış
1940/45	Hegemonik olgunluk (serbest dünyanın tartışmasız lideri)	Dağılma SOĞUK SAVAŞ DÜZENİ Dönüşüm (1944-46)
1967/73	Hegemonyanın düşüşü (Avrupa ve Japonya rekabeti)	Sovyetler birliği ideolojisi ABD hegemonyasına meydan okumakta
19??	YENİ HEGEMONİK DÖNGÜ	Dağılma YENİ DÜNYA DÜZENİ Dönüşüm (1989-?)

Kaynak: Colin Flint ve Pete J. Taylor, **Siyasi Coğrafya: Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik**, Fulya Ereker (çev.), Ankara: Nobel, 2014, s.56.

*Bu tablo kaynakta adı geçen eserdeki bilgiler ışığında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Hitler'in jeopolitik merkezli projelerinin hezimete uğraması sonucu gündemden düşen jeopolitik kavramının 1900'lerin sonunda rağbet görmesine neden olan tabloda görülen farklı dünya düzenleri iki ana başlık altında toparlanabilir. İlki, kapitalizmin II.

Dünya Savaşı'nın sonuna dek devam eden ve bu süreçte vuku bulan Büyük Buhran'ın etkileri, diğeri, Britanya hegemonyası güç kaybederken Amerika, Almanya, Çin, Japonya gibi güçlerin ortaya çıkması.⁹⁹ Kısacası, Soğuk Savaşın ardından yaşanan olaylar, jeopolitik arayışlara ivme kazandırmış ve jeopolitiğin baştan açıklanarak, özünün ve kapsamının kararlaştırılmaya uğraşıldığı farklı bir dönem başlamasına sebep olmuştur. Bu dönemde, istisnalarının yanında, yontemsiz ve istikrarsız bir şekilde jeopolitik fikirler ortaya konulmakta ve jeopolitik kavramı bambaşka manalara gelmesi ve muğlaklaşması pahasına popölarite kazanmaktadır.¹⁰⁰ Deudney, bu düşüneyi tam olarak şu ifadesiyle desteklemektedir:¹⁰¹ *“Jeopolitik terimi o kadar çeşitli bağlamda kullanılmıştır ki ne anlama geldiği açık ve net değildir. Neredeyse her şey anlamına gelebilir ve belki de hiçbir şey anlamına gelmeyebilir.”*

⁹⁹ Ergin, s.76.

¹⁰⁰ Ulaş, s.71.

¹⁰¹ Deudney, s.93.

4.TEORİK ÇERÇEVE

4.1.Jeopolitik Teoriler

19. yüzyılın ortalarında dünyada söz sahibi olan ülkelerde, jeopolitik düşünce grupları oluşmuş ve bu gruplar, bütün devletlerin coğrafi koşullarını, nüfus yapısını, enerji kaynaklarını, fiziki, ekonomik ve sosyal yapılarını inceleyerek kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda jeopolitik teoriler ve senaryolar ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu gruplar, yine kendi ülkelerinin menfaatlerine istinaden uluslararası ekonomik ve siyasi konuları ele alarak jeopolitik stratejiler ve hedeflerden bahsetmişlerdir.

Jeopolitik kanalda gelişen bir çok hadiseyi anlamlandırmak adına ortaya konulan düşünceler, bir sisteme oturtularak teorilere dönüştürülmüştür. Jeopolitiğin konusunun ve etkilerinin açıklanabilmesi için bu teorilerin incelenmesi önemlidir. Bu noktada, erken dönem, soğuk savaş dönemi ve çağdaş dönem olarak bir önceki bölümde üç döneme ayrılan teorileri ortaya koyan düşünürlerin hepsinin batı dünyasında yetiştiği belirtilmelidir. Bu düşünürlerin bulundukları zaman ve sundukları teoriler incelendiğinde, tüm jeopolitik kuramların altında, ekonomi temelli güvenlik politikalarının olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Bölgesine göre değişmekle birlikte, bu politikaların, küreselleşmeyle beraber etkileri çok daha fazla hissedilen kapitalizmin sürekliliği, enerji kaynaklarına ulaşımın devamı veya bölgesel güç olma eğilimi gibi amaçlara yönelik geliştiği söylenebilir. Avrasya ve Ortadoğu’da yer alan zengin kaynaklara sahip olma ve yönetme eğilimiyle ortaya konulan klasik jeopolitik teoriler –jeopolitiğin isim babaları olarak adlandırabileceğimiz– Kjellen ve Ratzel ile başlayıp, Mackinder’in Kara Hakimiyet Teorisi, Spykman’ın Kenar Kuşak Teorisi, Mahan’ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, Seversky’nin Hava Hakimiyet Teorisi ve Haushofer’in Hayat Sahası ile devam etmiştir. Yine bu dönemde, Bowman ve Kennan gibi teorisyenlerin düşünceleriyle geçirilen ve Kissinger ile son bulan Soğuk Savaş Dönemi’nin ardından, Brzezinski’nin Büyük Satranç Tahtası Tezi, Huntington’ın Medeniyetler Çatışması Tezi, Fukuyama’nın Tarihin Sonu tezi ile birlikte çağdaş jeopolitik teorilerin dönemi başlamıştır.

Klasik dönemde özellikle etkisi hissedilen teorik düşünceler Alman jeopolitikçilerin, Darwinizm etkisinde geliştirdikleri devletçi realizm vurgulamasıdır. Ratzel, Kjellen ve Haushofer hem klasik hem de çağdaş jeopolitiğin oluşumunu yönlendiren Alman jeopolitiğinin önde gelen isimlerindendir. Deudney'e göre Alman jeopolitiğinin altı temel tipik özelliği vardır: Birincisi, ana siyasi gruplar, bir organizma olan devletlerdir. İkincisi, bu organizmaların devamlılığı toprakla ilişkili olduğundan, politikacıların ve devlet mensuplarının öncelikli ilgi odakları coğrafyadır. Üçüncüsü, devletlerin çekişmeye dayalı olan ilişkileri, savaş küresel siyasetin olağan bir unsuru haline getirmektedir. Dördüncüsü, devletler ekonomik bağımsızlıkları için mücadele içindedir. Beşincisi, devletlerin eylemlerinin etik ve hukuki değerlere tabi olmaması, bir organizma olmalarının sonucudur. Altıncısı, sanayileşmeyle birlikte devletlerin ideal genişlikleri arttığından, daha şiddetli bir çekişme ve yeni imparatorlukların oluşması desteklenmektedir. Tüm bu karakteristiklerinden ötürü, Deudney Alman jeopolitiğinin çekişmeyi, bölgesel gücü ve organik mecazları öne çıkaran uluslararası sosyal Darwinizm ile iç içe geçmiş mutlak bir devletçilik olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰²

Kjellen, jeopolitiği, komplike devlet incelemelerinin bir kolu olarak görmüş, Ratzel'in biyolojik devlet görüşüne sadık kalarak ileri taşımış ve politikanın coğrafi esaslara ilişkin olduğunu savunmuştur.¹⁰³ Ona göre, devlet, güç manasına gelen, güçlü olduğu müddetçe var olabilen uluslararası politik bir güç öznesidir. Jeopolitik de devletin konumunun incelenmesi, devletin mekânsal yapılanması ve devlet toprağının büyüklüğü olmak üzere üç bölümde ele alınabilecek coğrafi bir organizmadır.¹⁰⁴ Özetle, Rudolf Kjellén'in *Geopolitik*'i, devlet araştırmasına odaklanan sistematik bir siyaset bilimi üretme girişiminin bir parçasıdır. Organik analogi¹⁰⁵ temelinde, devletlerin gücünün evrimini analiz etmenin objektif bir yolunu bulmak istemiş ve bu sürecin devletler arası

¹⁰² Deudney, s.94-95.

¹⁰³ Bilal Karabulut, **Strateji-Jeostrateji-Jeopolitik**, Ankara: Platin Yayınları, 2005, s.46

¹⁰⁴ Ulaş, s.44.

¹⁰⁵ Toplumun işlevinin ancak canlı organizmaların doğasıyla kurulacak analogi ile anlaşılabilceğini öne süren görüş. Herbert Spencer tarafından 1876'da öne sürülmüştür. Bkz: Herbert Spencer, "The Organic Analogy Reconsidered", Paul A. Erickson ve Liam Donat Murphy (eds.), **Readings for a History of Anthropological Theory** in. Toronto: University of Toronto Press, 2013, ss. 49-53. Detaylı bilgi için bkz: Stephen J. Cross ve William R. Albury. "Walter B. Cannon, L. J. Henderson, and the Organic Analogy." **Osiris** Vol.3, 1987, ss.165-92. Accessed December 6, 2020. <http://www.jstor.org/stable/301758>.

ilişkileri nasıl etkilediğini incelemiştir. Fikirleri İsveç'te takip edilemese de Almanya'da, Karl Haushofer önderliğinde kurulan Geopolitik okulu tarafından kabul görmüştür.¹⁰⁶

Bu sürecin ardından, jeopolitik, I. Dünya Savaşı ile beraber hızla yükselen bir gelişim göstermiş, bilhassa dünya hakimiyetine sahip olma yolundaki çatışmalar sonucu ortaya çıkan I. ve II. Dünya Savaşları jeopolitik kuramların etkisinde gerçekleşmiştir. Deudney'in de Klasik Küresel Jeopolitik olarak adlandırdığı bu dönemin teorileri, dünyadaki en geniş kapasiteli coğrafi karakteristikleriyle karşılıklı etki içerisinde olan sanayi devriminin ürettiği ulaşım, iletişim ve yıkım gücünün küresel güvenlikteki tesirini belirlemek için çaba göstermiştir. Sanayi devriminden önce, jeopolitik teorilerde üstü kapalı bir şekilde varsayım olarak yer alan teknolojik gelişmeler¹⁰⁷, politik ve ekonomik gücü elde etmek için enerji kaynaklarına ulaşmanın şart olduğu modern dünyada ise küresel rekabeti açıklayan çağdaş jeopolitik teorileri hızla popülerleştirmiştir.

4.1.1.Kara Hakimiyet Teorisi

İngiliz coğrafyasının babası olarak bilinen Sir Halford John Mackinder, dünya çapında kara ve denizin var olan ulaşım teknolojileriyle ilişkili bir biçimde paylaşımını konu alan bir dünya ve politik düzen modeli önermiş, eksen bölge olarak adlandırdığı Avrasya'nın tamamını doğal güç alanı şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁸ Daha sonraki gelişmeler üzerine, 1904 yılında yayımladığı Tarih Coğrafi Mihveri adlı makalesinde ünlü *heartland* tezini ortaya koymuştur. Bu makaleye göre, mihver bölge coğrafi kapalılığa uygun ve zengin kaynaklara sahip olması sebebiyle, dünya hakimiyeti sağlamak için kilit nokta denilebilecek bir toprak parçasını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Mackinder bu sunumuyla, kara gücünün ve büyük topraklara sahip olmanın önemini vurgulamış, dünyayı mihver bölge, iç hilal bölgesi (iç kenar kuşak, *rimland*) ve dış hilal bölgesi (dış kenar kuşak) olmak üzere üçe ayırmıştır. Daha sonraki çalışmasında Kalpgâh (*heartland*) olarak adlandıracağı mihver bölge karakteristikleri itibarıyla merkez olmayı hak eden bir bölgedir. Kara Hakimiyet Teorisine göre, dünyaya hakim olmak isteyenlerin yönetmesi

¹⁰⁶ Sven Holdar, "The ideal state and the power of geography the life-work of Rudolf Kjellén", *Political Geography*, Vol.11, No.3, (May 1992), s.308.

¹⁰⁷ Deudney, s.98.

¹⁰⁸ Flint ve Taylor, s.4.

¹⁰⁹ Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol.23, No.4 (April 1904), ss.421-437.

icap eden iki mühim coğrafi bölge vardır: Kalpgâh (*heartland*) ve Dünya Adası (*World Island*). Mackinder, Dünya Adası'nın Asya, Avrupa ve Afrika'dan, Avrasya'nın ise Asya ve Avrupa'dan ibaret olduğunu, Kalpgâh'ın da bu kıtanın merkezi olarak Dünya Adası'nı yönetmek için elde edilmesi gereken bir yer olduğunu söylemektedir.¹¹⁰

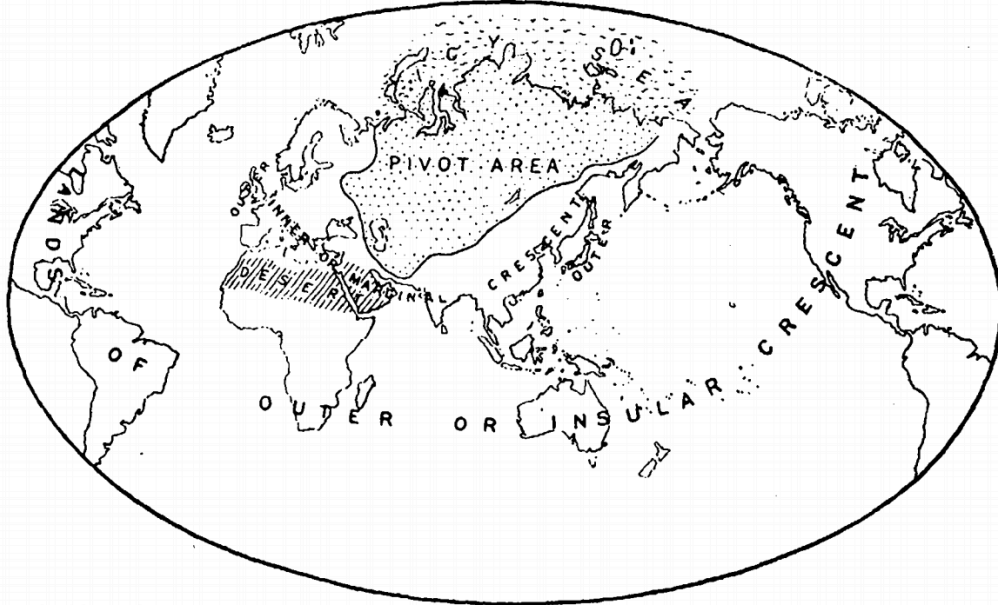

Fig. 5. The Natural Seats of Power. Pivot area: wholly continental; Outer crescent: wholly oceanic; Inner crescent: partly continental, partly oceanic.

Şekil 1: Mackinder'in Jeopolitik Modeli

Kaynak: Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington: NDU Press, 1942, s.190

Mackinder, 1904'te yayımladığı "*Tarihin Coğrafi Mihveri*" adlı makalede, Avrasya'nın deniz gücünden korunan çekirdek bölgenin bir tanımı olan mihver bölge teorisini cemiyete sunarken, bu bölgenin potansiyel gücünün gelişmesinin, onu kontrol eden kıta gücünün dünyaya hakim olmasını sağlayabileceğini düşünmüştür. Daha açık ifade etmek gerekirse, Mackinder'in mihver bölgeye bu kadar önem atfetmesinin sebebi, Avrasya'ya döşenen demiryolları sayesinde bölgenin ekonomik, sosyal ve askeri güç unsurlarına katkı sağlamasıyla kara gücünün deniz gücünden daha önemli bir noktaya taşınması, böylelikle mihver bölgenin iç kenar kuşak (*rimland*) istikametinde genişleyerek buradaki devletin, bölgenin zengin kaynakları ve coğrafi avantajları sayesinde oluşturacağı büyük bir deniz kuvvetiyle dünya hakimiyeti sağlayacağını düşünmesidir.¹¹¹ Bu kavramı genişleterek ve Birinci Dünya Savaşı'nın yakın zamandaki

¹¹⁰ İşcan, s.60.

¹¹¹ Ulaş, s.35.

deneyiminden yararlanarak, mihver bölge kavramını kalpgâh olarak yeniden adlandırmış ve 1919'da *Democratic Ideals and Reality*'yi yayımlamıştır. Bu çalışmasında *Heartland* tezini şu sözlerle ifade etmektedir:¹¹²

*Doğu Avrupa'yı kim yönetirse, Heartland'a hakim olur;
Heartland'ı kim yönetirse, dünya adasına hakim olur;
Dünya Adası'nı kim yönetirse, dünyaya hükmeder.*

Aşağıdaki şekilde daha detaylı bir şekilde gösterilen Kalpgâh'ın sınırlarını tam olarak belirtmek gerekirse, Mackinder bu alanı, Volga'dan Yangtze'ye ve Himalayalar'dan Kuzey Kutbu'na uzanan dünya adasının yani Volga, Yenisey, Amu Darya, Syr Darya nehir havzaları ve iki denizin (Hazar ve Aral) dahil olduğu dünyanın merkezine yerleştirmiş, sonraki revizeleriyle bu alana Karadeniz ve Baltık Denizi havzalarını dahil etmiştir.¹¹³ Böylelikle, Baltık-Karadeniz çizgisinden Yenisey'in doğusuna kadar, Arktik Denizi'nden, Karadeniz ve Hazar'a kadar inen bir alanı çevreleyen Kalpgâh¹¹⁴, verimli topraklarıyla tarım açısından sağlayacağı süreklilik ve deniz yoluyla erişilemez olmasından ötürü mükemmel bir güvenlik ve savunma potansiyeline sahiptir. Bu bölge sadece Doğu Avrupa ovaları kanalıyla kara saldırılarına açık olmasından –kısacası bu alan Avrasya olarak adlandırılan bölgenin denize kıyısı olmayan tarafını kapsadığından– ötürü Doğu Avrupa'nın kontrol edilmesi demek, mihver bölgenin hakimiyeti, en nihayetinde de dünya nüfusunun çoğunluğunun ikamet ettiği Avrasya ve Afrika topraklarının yani dünya adasının kontrolüyle elde edilecek dünya hakimiyeti demektir.

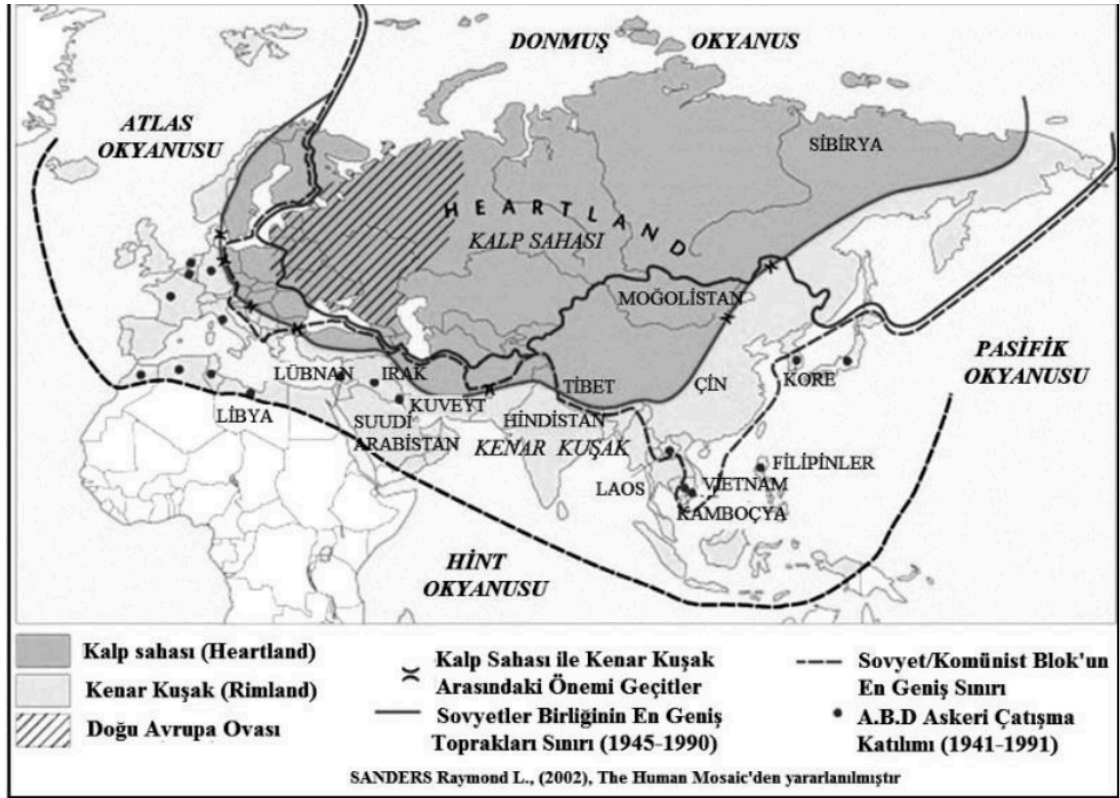
Mackinder, 1943'te yayımladığı makaleyle, Kara Hakimiyet Teorisi bağlamında çizdiği Kalpgâh sınırlarını son bir kez revize etmiş, *Lenaland* adını verdiği Sibirya'nın ve Rusya'nın doğusunda kalan, çok büyük fakat sadece altı milyon nüfusa sahip olan alanı Kalpgâh'tan çıkarmıştır.¹¹⁵

¹¹² Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington: NDU Press, 1942, s.50.

¹¹³ Nick Megoran ve Sevara Sharapova, *Central Asia in International Relations: The Legacies of Halford Mackinder*, New York: Columbia University Press, 2013, s.12.

¹¹⁴ Ulaş, s.37.

¹¹⁵ Halford J. Mackinder, "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, Vol.21, No.4 (July 1943), ss.595-605.

Şekil 2: Halford J. Mackinder'in Kalp Sahası (Heartland)

Kaynak: Ramazan Özey, "Mackinder'in Heartland Teorisinin Düşündürdükleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı.35 (Ocak 2017), ss.97.

Mackinder'in mihver bölgeyle ilgili çalışmasının asıl amacı, Britanya'nın küresel sistemdeki gücünü ve hakimiyetini sarsacak muhtemel tehditleri belirlemek ve bunların dayanaklarını göstermektir.¹¹⁶ Bu tehditlerin ilki, dengelerin değişmesiyle yükselen güçlerin Britanya ile mücadeleye girmesi, ikincisi, Rusya'nın güçlenmesiyle iç kenar kuşak üzerinde baskı kurması ve son olarak Avrupa'da yükselen güç olarak Almanya'nın Rusya ile ittifak kurması ihtimalidir.¹¹⁷ Bunlar, Mackinder'a göre İngiliz hegemonyasını devirebilecek fakat karşısında önlem alınabilecek tehlikelerdir. Örneğin, Almanya ve Rusya'nın muhtemel hakimiyetinin önüne geçebilmek adına Doğu Avrupa'daki Alman-Rus ikili sisteminin yıkılmasını ve burada Milletler Cemiyeti'nin katkısıyla tampon bölge görevi göreceğ birçok devlet kurulması önerisinde

¹¹⁶ Pascal Venier, "The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geographical Culture", *The Geographical Journal*, Vol.170, No.4 (December 2004), s.332.

¹¹⁷ Suat Taşkesen, "Dünyanın Kalbini Arayan Adam: Halford John Mackinder", *Batıda Jeopolitik Düşünce* içinde (55-76), s.73.

bulunmuştur.¹¹⁸ Özetlemek gerekirse, Mackinder’ın askeri hareket ve coğrafi bölgenin bir kombinasyonu üzerine kurulan teorisi, içinde bulunduğumuz çağ ile ilişkilendirildiğinde, ilk kez dünyaya hakim olmaktan ve ileride çetrefilli bir hal alacağını varsaydığı devletlerarası bir düzen ihtimalinden bahsettiği, günümüz küresel sisteminin idrakini mümkün kılacak kuramsal bir analizi gelecek nesillere aktardığı, jeopolitiğin amaçlarından birinin, siyasi üstünlüğün sadece insan veya maddi kaynaklar anlamında bir güce sahip olma meselesi değil, aynı zamanda bu gücün uygulandığı coğrafi bağlamın da konusu olduğunu vurguladığı söylenebilir.¹¹⁹

4.1.2.Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi

Nicholas Spykman (1893-1943), 1942 yılında yayımladığı *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* ve 1944 yılında derlenen *The Geography of the Peace* adlı çalışmaları başta olmak üzere, Sir Halford J. Mackinder’ın coğrafi kuramlarından ve görüşlerinden etkilenerek, yaklaşım ve teorilerini ortaya koyan Amerikan jeopolitikçidir. Spykman, jeopolitiği coğrafi ilkelerinden bağımsız bir şekilde, Amerika’nın çıkarları doğrultusunda dış politika üretmede bir araç olarak kullanmış ve bu doğrultuda Mackinder’ın *Heartland* vurgusu yerine *Rimland* alanının önemine odaklanarak Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisini üretmiştir. Güç kavramına önem atfeden Spykman, doğaları gereği büyümeye meyilli olan devletlerin, bu amaçları uğruna, gücün en son kademesi olan savaş için askeri bir güç oluşturma çabası gösterdiğini ifade etmiş, diğer bir yandan da devletlerin bağıl güçlerinin yalnızca askeri güçlerine değil aynı zamanda toprakların genişliği, sınır karakteristikleri, popülasyon, kaynakların mevcudiyeti, endüstriyel gelişme, finansal güç, etnik ayniyet, toplumsal birlik, politik denge ve ulusal birlik duygusu gibi unsurlara da bağlı olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁰ Bir ülkenin gücünü değerlendirmek için coğrafya analizi yapılmasının gerekli olduğunu düşünen Spykman, dünyayı başka bir açıdan inceleyerek, kuzey kutbunun merkez olduğu küresel bir harita okuması yapmış, kuzey yarım küre devletlerini daha avantajlı görmüş; dolayısıyla, Avrasya tarafından kuşatıldığını iddia

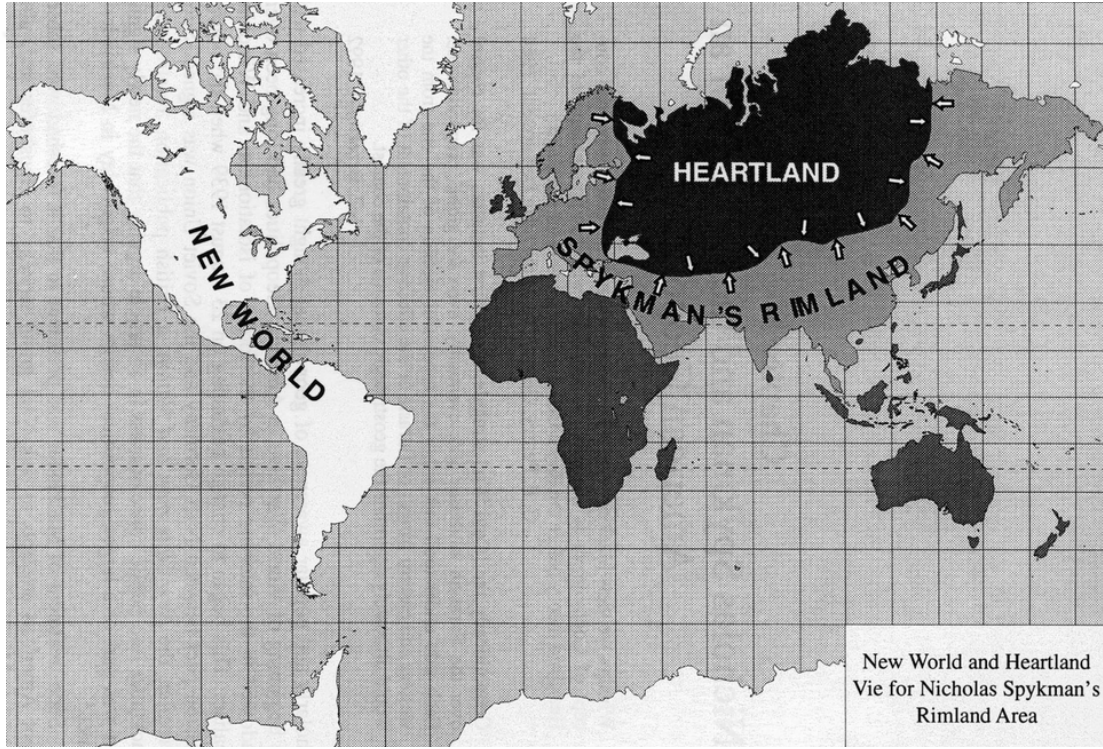
¹¹⁸ Ulaş, s.39-40.

¹¹⁹ Geoffrey Sloan, “Sir Halford J. Mackinder: The Heartland theory then and now”, *Journal of Strategic Studies*, Vol.22, No.2-3 (June 1999), s.37-38.

¹²⁰ Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York: Harcourt Brace and Company, 1942.

ettiği Amerika'nın deniz ötesi bir operasyon ihtimalinde güç dengelerini koruyarak Avrasya'nın parçalanmış yapısını ve dengesini koruyabilirse, bu bölgedeki politikayı tayin eden taraf olabileceğini, bu şekilde Avrasya'da hakim olabilecek bir aktörün tehdidinden de kurtulabileceğini iddia etmiştir.¹²¹

Spykman, Mackinder'ın kara yoluna fazla odaklanarak iç ve dış hilalin potansiyelini göz ardı ederek Kalpgâh'a fazla anlam yüklediğini, asıl önemli coğrafi mihverin, Doğu Sibirya, Türkiye, İran, Afganistan, Hindistan, Çin ve Pakistan gibi ülkeleri kapsayan *Rimland* (iç kenar) bölgesi olduğunu düşünmektedir.¹²²

Şekil 3: Spykman'ın Rimland Bölgesi

Kaynak: William Mayborn, "The Pivot to Asia: The Persistent Logics of Geopolitics and the Rise of China", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol.15, No.4 (April 2014), s.85.

*Rimland, Doğu Avrupa'nın kıyı devletlerini, Ortadoğu devletlerini, Hindistan ve Çin'i çevreler. Bu bölgelerin dikkat çeken noktası, hem kara hem deniz savunmasına ihtiyaç duymalarıdır.

**Mackinder'ın Kalpgâh bölgesine yaptığı vurgunun aksine, Spykman, Avrasya'nın *Rimlands*'ını –yani Batı Avrupa, Pasifik Kıyısı ve Orta Doğu'yu– öne çıkarmıştır.

¹²¹ Ulaş, s.55-57.

¹²² Karabulut, s.21.

Bu sebeple, Spykman, asıl hakim olunması gereken noktanın Mackinder’ın merkez bölgesi değil onu saran kuşak yani Balkanlardan Çin’e uzanan *Rimland* bölgesi olduğunu, meselenin Avrupa ve Asya’daki kenar kuşak devletlerine kimin hükmedeceği ile alakalı olduğunu, dolayısıyla bu alana Amerika dışında bir gücün hakim olması halinde, Amerika odaklı batı planının risk altına gireceğini ifade etmiştir.¹²³ Çünkü, deniz ve kara güçlerinin arasında bulunan bu alan o kadar önemlidir ki herhangi bir jeopolitik zafiyet, *Heartland* ile elde edilen üstünlüğün yitirilmesine sebep olabilir.¹²⁴ Kara Hakimiyet ve Kenar Kuşak Hakimiyet teorileri incelenirken, Soğuk Savaş süresince Amerikan dış politikasının oluşumunda etkili olan Mackinder’ın *Heartland* yaklaşımının, 1940’ların en aktif Amerikan bilim adamlarından Spykman’ın *Rimland* tezine zemin sağladığı belirtilmelidir. Spykman teorisini, her ne kadar *Heartland* coğrafi bir gerçeklik olsa da bu bölgenin tek başına bir hakimiyeti sağlayamayacağı düşüncesi üzerine kurmuş gözükmektedir. Çünkü, ona göre, Mackinder’ın söyleminin aksine, teknolojinin gelişmesiyle bu bölge savunma gücünü yitirmekte ve ekonomik olarak dünyanın en gelişmiş bölgesi olmayı başaramamaktadır. Her iki dünya savaşının gerekçesini de *Heartland* bölgesine veya bu bölge için verilen mücadeleye değil, kıyılara ve *Rimland* bölgesine bağlamakta ısrarcı olan Spykman, dünya hegemonyasının Doğu Avrupa üzerindeki hakimiyete bağlı olmadığı sonucuna varmıştır. Bu doğrultuda Mackinder’a atfen şu sözleri sarf etmiştir:¹²⁵

*Eğer geçmiş dünyanın güç politikası için bir söz söylenecekse, bu;
“Kim Kenar Kuşağı yönetir, Avrasya’ya hükmeder
Kim Avrasya’yı yönetir, Dünya’nın kaderini kontrol eder.” olmalıdır.*

Mackinder ve Spykman’ın yaklaşımları değerlendirildiğinde, Mackinder deniz gücü ve *heartland* arasında olmak üzere tarihte tek bir çatışma modeli olduğunu öne sürerken, Spykman, deniz gücü ve *heartland* çatışmasına ek olarak kenar kuşakta bağımsız bir güç merkezi ve hem deniz gücü hem de ona bağlı *heartland* arasındaki bir çatışmadan söz etmiştir. Buradan hareketle, Spykman’ın jeopolitik yaklaşımlarının, günümüz dünyasını şekillendiren uluslararası politikanın mevcut durumunu

¹²³ İşcan, s.63.

¹²⁴ Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül: “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler Ve Petropolitik”, **Bilge Strateji**, Cilt.2, Sayı.3 (Güz 2010) s.68.

¹²⁵ Nicholas Spykman ve Helen R. Nicholl **The Geography of the Peace**, New York: Harcourt, Brace, 1944, s.43.

algılayabilmek adına kalıcı bir analiz sistemi oluşturduğu söylenebilir. Spykman'ın Kenar-Kuşak tezi genel itibariyle Amerika'nın bütün jeopolitik hedef bölgelerini temsil ederken, esas olarak *Rimland* şeridinin sahip olduğu jeostratejik üstünlükleri ve küresel politikalarda önem arz eden Orta Doğu enerji kaynaklarına atıfta bulunmaktadır.¹²⁶ Pratikte, Spykman Amerika'nın denizlerdeki hakimiyetinin yanında Avrasya'yı kontrol edebilmesi adına da Kenar-Kuşak ülkelerinin Amerikan hegemonyası altına girmesi için uğraşmıştır. Bu doğrultuda, Spykman'ın jeopolitik düşünceleri, Soğuk Savaş döneminde NATO'nun oluşmasında ve büyümesinde büyük oranda rol oynamıştır.¹²⁷

Özetlemek gerekirse, Spykman, Mackinder'ın dünyayı jeopolitik olarak bölgelendirmesini kabul etmiş fakat bazılarını yeniden adlandırarak vurgulamaları değiştirmiştir. İlk olarak, daha önce de belirtildiği gibi Heartland of Eurasia'yı kabul etmesine rağmen, birincil stratejik vurguyu *Rimland*'a yapmış, (Heartland'ı Mackinder'ın en stratejik bölgesi olarak değiştirmiş) ve Mackinder'ın "iç veya kenar hilali" olarak yeniden adlandırmıştır. Ayrıca, Avrasya *Rimland*'ın deniz kuşatmasının jeostratejik önemini, çeşitli stratejik geçitler veya deniz kapılarının ulaşım ve ticaret yolu avantajı sağlamaları açısından vurgulamıştır.¹²⁸ Mackinder ile benzer hususlar üstünde yoğunlaşsa da Spykman merkez çevreye değil çevreden merkeze ilerlemenin imkanından bahsetmiştir. Ona göre, çağdaş medeniyetler ancak politik görüşlerini küresel çapta uygulayabilmeleri halinde güçlerini koruyabilecektir. Dolayısıyla, güvenlik stratejilerinin jeopolitikten bağımsız değerlendirilemeyeceği bir kez daha anlam kazanmaktadır. Amerikan bir jeopolitikçi olarak, üzerine çalıştığı teoriyi Amerika açısından değerlendirmiş, savaştan sonra Amerika'nın küresel kazanımlarının şekillenmesinde ve denizlerdeki hakimiyetinin yanında Avrasya hakimiyetinin de oluşması için teorik bir zemin oluşturmuştur. Kısacası, Spykman'ın teorisinin, Amerika'nın küresel platformda lider konumunu koruması ve sağlamlaştırmasına yönelik çalışmalarla geliştirilmiş bir kurgu olduğu söylenebilir.

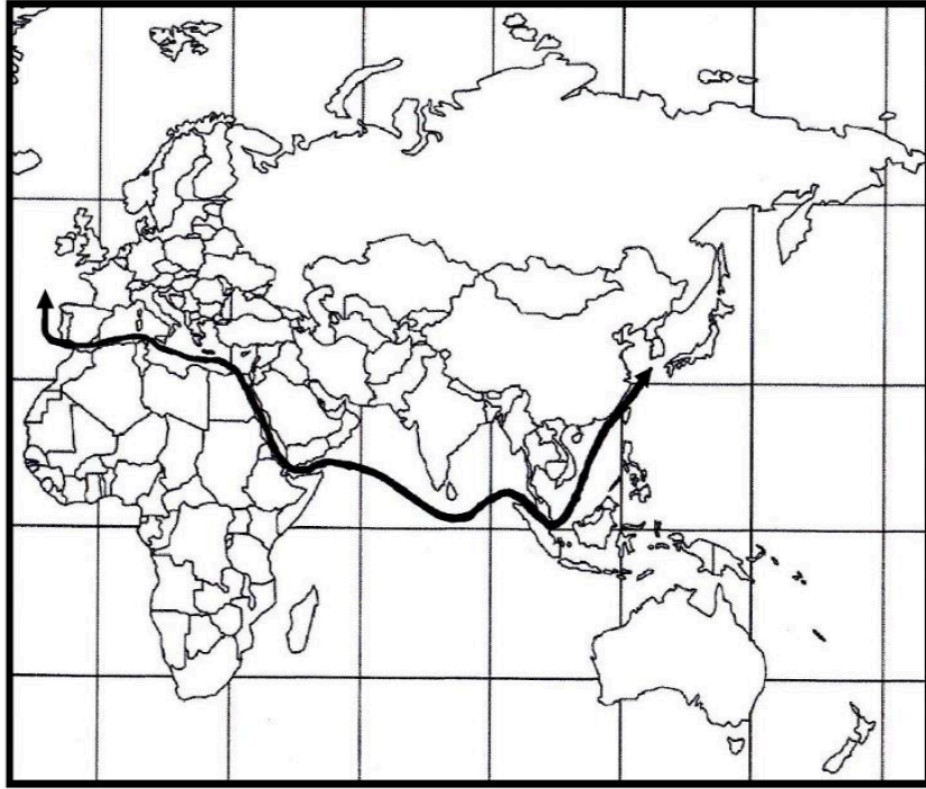
¹²⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önlüyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.188.

¹²⁷ Suat İlhan, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", **Belleten Dergisi**, Cilt.49, Sayı.195 (Aralık 1985), s.615.

¹²⁸ James Leigh ve Scott Newman, "Contemporary European Geopolitics In Eurasia", **European Journal of Geography**, Vol.5, No.2 (April 2014), s.45.

4.1.3. Deniz Hakimiyet Teorisi

Klasik jeopolitik çerçeveyi tamamlamak için, Alfred Mahan'ın deniz gücünün büyük önemini savunduğu teorisi dikkate alınmalıdır. Bu teori, gittikçe küreselleşen bugünün dünyasında, ticaret yollarının ve kritik kontrol noktalarının yer aldığı Rimland'ın deniz kuşatması göz önüne alındığında hala büyük önem taşımaktadır. Amerikan Amiral Alfred Thayer Mahan, bir ulusun gelişmek için diplomatik gücün yanında deniz harp mevcudiyetinin de olması gerektiğini savunmuştur. Deniz gücünün, okyanus ötesi ve kıtalararası ticareti üstlendiğini söyleyerek kaynak ve pazar için diğer ülkelerle deniz ötesi ilişkiler; ticaretin sürdürülmesi ve güç aktarımı için de tüccar, askeri donanma ve deniz üsleri gerektirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle, bu kara ve deniz alanının - *Rimland* ve çevresi - deniz gücü ve kara gücünü içeren geniş bir çatışma alanı olarak işlev görmesi doğaldır.

Şekil 4: Ana Avrasya Deniz Ticaret Yolu

Kaynak: James Leigh ve Scott Newman, “Contemporary European Geopolitics In Eurasia”, **European Journal of Geography**, Vol.5, No.2 (April 2014), s.45.

Rimland, Bering Denizi boyunca Batı Avrupa, Orta Doğu, Basra Körfezi, güneybatı Asya, Çin ve Uzak Doğu'dan Rusya'nın uzak doğusuna kadar olan ülkeleri kapsamaktadır. Oldukça stratejik olan *Rimland* sahili ve deniz bölgeleri, ekonomik kalkınma için ürünleri tedarik eden ve Avrupa'dan Asya'ya hatta dünya çapında devamını sağlayan arter görevi gören ticaret yollarını içermektedir. Bu deniz alanlarının kontrolü, mülk sahibine inanılmaz bir güç ve etki vermektedir. Yukarıdaki şekil, Avrupa'yı Atlantik Okyanusu, Akdeniz, Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu üzerinden Asya'ya bağlayan ana Avrasya deniz ticaret yolunu göstermektedir.¹²⁹ Deniz gücünün küresel stratejilerdeki yerinin önemine odaklanan Mahan'ın düşünceleri, 1900'lerin başlarında zamanın Amerika başkanı Roosevelt nezdinde oldukça anlam ifade etmiş ve destek görmüştür.¹³⁰ Deniz gücünün kara hakimiyetine nazaran daha önemli olduğunu savunan Mahan, Avrasya'yı kuşatan kara üstlerine yaslanarak küresel hakimiyeti A.B.D.'nin elde edeceğini, Amerika, Birleşik Krallık, Almanya ve Japonya'nın Rusya ve Çin'e karşı ittifak oluşturacaklarını ve sadece bu şekilde Çin'i idare ederek Rusya'nın çevrelenebileceğini iddia etmektedir.

Alfred Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History* adlı önemli eserinde deniz gücünün muhafazası ve ilerlemesi için gerekli olan altı unsurdan bahsetmektedir. Bu unsurlar, coğrafi konum, fiziki coğrafya, toprak büyüklüğü, nüfus gücü, ulusal karakter ve hükümet yapısı şeklinde sıralanmıştır.¹³¹ Mahan, deniz ülkesinin kara ülkesine nazaran kaynaklarını denizciliğe aktarma olanağı daha çok olduğunu, coğrafi unsurların bir devlerin denizcilik politikalarını şekillendirebileceğini, coğrafi konumun birçok hususta çıkar temin edeceğinden bahsetmiştir. Ayrıca, bu avantajlar kilit ticaret hatlarına müdahale olanağı sağlamasının yanında muhtemel saldırılara karşı hareket üssü olarak görev görecektir. Mahan, fiziki coğrafyanın bir devletin en önemli öğelerinden biri olduğunu düşünmektedir. Deniz donanmalarıyla korunarak istikrarı sağlandığı takdirde, sahil şeridinin uzunluğu, limanların çokluğu, ticaret rotalarına komşu olma gibi unsurlar sadece deniz ticaretine değil aynı zamanda kara lojistiğini tamamlayarak uluslararası ticarete destek kuvveti olarak işlev görecektir. Ayrıca, bir devlette denizcilik alanında çalışan veya çalışmaya elverişli nüfus yoğunluğu,

¹²⁹ Leigh ve Newman, s.46.

¹³⁰ Kenneth L. Moll, "A.T. Mahan, American Historian", *Military Affairs*, Vol.27, No.3 (Güz 1963), s.131.

¹³¹ Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Boston: Little Brown, 1918.

Mahan'a göre o ülkenin nüfusunun niteliğini belirlemektedir. Çünkü, ona göre, bir devlette ticari ve askeri olarak ne kadar fazla insan denizcilikte çalışmaktaysa, o devletin deniz gücüne yatkınlığı o kadar çoktur. Mahan düşüncesinde, denizcilik sektöründe elde edilen kazanımların ne derecede hayata geçirilebileceğini netleştirmek adına mühim olduğundan, ulusal yönelimler ve tutumlar deniz gücü oluşumunun en etkili unsurları olarak görülmektedir.¹³² Son olarak, bir devletin yönetim biçimi, yöneticilerin politikaları ve meyilleri o devletin deniz gücü haline gelmesinde kilit rol oynamaktadır. Yöneticilerle halk arasında intibak sağlanması halinde bu süreç kesinlikle ivme kazanacaktır.¹³³ Uygun coğrafi şartlar sayesinde birçok devler deniz gücüne ulaşma imkanını elde etse de asıl kararı coğrafya değil yöneticilerin izlediği politikalar aracılığıyla halk verecektir.¹³⁴

Kısacası, Alfred Thayer Mahan, I.Dünya Savaşı'ndan önce deniz donanmalarının kurulmasına yardımcı olmuştur. Deniz gücünün önemini vurgulamış ve dünya çapında deniz kuvvetleri kurmada ilham kaynağı olmuştur. *The Influence of Sea Power Upon History* kitabının yazarı ve önemli bir denizcilik stratejisti olan Mahan, ulusal refah ve gücün dünyanın deniz yollarının kontrolüne bağlı olduğunu savunmuştur. Mahan, **“Denizleri kim yönetirse dünyayı yönetir”** sözünden hareketle Amerika Birleşik Devletleri'ni büyük bir deniz gücü haline getirmek için geleneksel yöntem ve teknikleri değiştirmiştir. Genel olarak, Mahan'ın jeopolitik tasavvurlarını özetlemek gerekirse, coğrafyanın büyük öneminin yanında deniz gücünü elde etmede yöneticilerin kararlarının etkili olduğunu öne sürmüş, geniş donanmaları yürütecek kaynaklar barındırdığı ve deniz yollarında muhafaza edilmesi gereken menfaatleri olduğu için Birleşik Krallık ve Amerika'nın oluşturacağı bir birliğin deniz hakimiyetine sahip olacağını düşünmüş, deniz hakimiyeti konseptini bütünleyici nitelikte, barış yanlı, küresel çapta bir serbest pazar ekonomisini iktisadi model olarak öngörmüştür.¹³⁵ Bu aktarımlar doğrultusunda, Mahan'ın deniz hakimiyet teorisinin genel itibarıyla Birleşik Krallık'a karşı rekabet içinde olan Amerika'nın geleceğine dair kurgulandığı söylenebilir.

¹³² Seçkin Barış Gülmez, “Denizlerin Jeopolitiği: Alfred Thayer Mahan”, **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde (21-34), s.29.

¹³³ Mahan, s.58.

¹³⁴ Jon Sumida, “Alfred Thayer Mahan, Jeopolitisyen”, Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan (eds.), **Jeopolitik Strateji ve Coğrafya içinde**, Tuğrul Karabacak (çev.), Ankara: Asam Yayınları, 2003, s.59-60.

¹³⁵ Ulaş, s.30.

4.1.4.Hava Hakimiyet Teorisi

Tüm teorilerin çıkış noktasını oluşturan Mackinder'ın Kara Hakimiyet Teorisi'nin hayata geçirilmesinde hava hakimiyetinin önemini vurgulamak ve etkisini göstermek amaçlı ortaya çıkan bu teorinin temelini atanlar arasında İtalyan General Giulio Douhet, Amerikan General William Mitchell ve Albay Harry A. Schaklian yer almaktadır. Teoriyi geliştirip askeri çatışmalarda hava gücüne hakim olmanın önemine değinen Alexander de Seversky konuyla ilgili şu sözleri sarf etmiştir.¹³⁶

Sadece hava gücü hava gücünü yenebilir. Saldıran bir hava kuvvetinin fiilen ortadan kaldırılması hatta çıkmaza sokulması ancak üstün bir hava kuvveti tarafından sağlanabilir.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Seversky, havacılıkta ihmal edilen sorunun büyüklüğüne halkın dikkatini çekmek için *Victory Through Air Power* adlı kitabı ele almıştır. Askeri havacılığın menzilinın hızla genişlemesi ve çarpıcı gücünün, Birleşik Devletler'i Britanya Adaları'na olduğu kadar öngörülebilir bir süre içinde havadan yıkıma maruz bırakacağını savunmuş, her ne kadar İngiltere dünyanın baskın deniz gücü olsa da Amerika'nın egemen hava gücü haline gelmesi gerektiğini öne sürmüştür.¹³⁷ Savaştan sonra ortaya çıkan ve hava hakimiyetini temel alan bu yeni güç algısı, hızlı bir şekilde gelişmiştir. Teoriye göre, eskiden ülkelerin karasal güvenliklerini sağlayan coğrafi unsurlar hava gücünün daha önce ulaşamayan noktalara ulaşmayı sağlamasıyla eski önemini yitirmiş, böylelikle hava hakimiyeti jeopolitik kuramlar içindeki yerini sağlamlaştırmıştır.

Hava gücünün gelişme kaydetmesi, savunma mekanizmalarında taktikten çok stratejik farklılıklara sebep olmuştur. Örnek vermek gerekirse, savaş sonrası batılı devletler karşısında kara ve deniz gücünde üstünlük gösteren Sovyet Rusya'yı dünya adasına hükmetmekten mahrum eden şeyin muhtemel bir karşıt hava gücü olduğu söylenebilir.¹³⁸ Bu noktada hava hakimiyet teorisini geliştiren kuramcılar Mackinder'ın ünlü tebliğini şu şekilde güncellemişlerdir:¹³⁹

¹³⁶ Alexander P. Seversky, **Victory Through Air Power**, New York: Simon and Schuster, 1942.

¹³⁷ Seversky, s.45.

¹³⁸ İşcan, s.67.

¹³⁹ Erol Mütercimler, **21. Yüzyıl ve Türkiye**, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2000, s.103.

Kalpgâh'a hükmeden Doğu Avrupa'yı da kontrol eder. Eğer hava kuvvetleri tarafından durdurulmazsa dünya adasına hükmeder. Fakat bunun için hava gücü üstünlüğüne de sahip olması gerekir.

Seversky, *Air Power: Key to Survival* adlı diğer kitabında Amerika için hava hakimiyetine dair stratejiler geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamış, kara ve deniz gücünde sağlanan üstünlüğün hava gücü olmadan eksik kalacağını bir kez daha hatırlatmıştır. Ona göre, ABD, uçakların devrimci savaş teknikleriyle yüzleşmeye hazır değildi ve Amerikan savaş uçakları, hükümetin karşıt iddialarına rağmen hız, menzil, irtifa kabiliyeti ve silahlanma açısından potansiyel düşmanlarından daha gerideydi. Seversky, dünyayı Kuzey Kutbu'ndan ele alarak bu noktaya en yakın sahalar olan Kuzey Amerika ve Sovyet Rusya arasında kalan Avrupa'nın kıyı şeridi, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu karar sahası olarak adlandırmış, bu bölgeye hakim olmak için de kara ve deniz kuvvetlerini hava gücünün kontrolüne bırakılması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁰

Hava Hakimiyet Teorisi'nin getirdiği gelişmeler ile havacılık alanında kaydedilen ilerlemeler uzay hakimiyetine dair soruları da beraberinde getirmiştir. Hava gücü ve balistik roket hususunda Amerika ve Sovyet Rusya arasında kurulan denge, Amerika'nın 1980'li yıllarda oluşturduğu uzay savaş programına Sovyetlerin savunma niteliğinde karşı bir cevap verememesi ile bozulmuş, bu durum Doğu Bloğu ve ardından SSCB'nin yıkılmasında büyük rol oynamıştır.¹⁴¹ Bütün kuramların sonuca ulaşmasının hava gücü sağlandığında gerçekleşebileceğini savunun hava hakimiyet teorisi, NASA temelli geliştirilerek **“Uzayı kontrol eden dünyaya hükmeder”** şeklinde revize edilmiştir.¹⁴² Uzay merkezli çalışmaların ilerlemesi ve uydu sistemleri, uzay jeopolitiğinin önemini her geçen gün artırmaktadır. Uzay hakimiyeti sağlayan bir ülkenin, diğer ülkelerin askeri, politik ve iktisadi kalkınmalarını değiştirebilecek bir kapasitede olabileceği iddia edilmektedir. Günümüz güçlü devletleri uzay gücü haline gelmek hususunda sert bir yarış içerisinde. Dünyadaki güç unsurlarının tamamlayıcısı olarak uzay gücü, her noktaya hakim olabilmek ve bilgi üstünlüğü bakımından önemli bir avantaj sağlamaktadır.

¹⁴⁰ Ramazan Özey, **Dünya Hakimiyet Teorileri ve Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi**, İstanbul: Marifet Yayınları, 2000, s.29.

¹⁴¹ İşcan, s.67.

¹⁴² Sandıklı, s.349.

Bu bölüme kadar, jeopolitiğin tarihsel arka planına, kavramsal gelişimine ve klasik jeopolitik teorilere yer verilmiştir. Bundan sonraki bölümde ise, günümüz politikalarını etkilemeye devam eden çağdaş jeopolitik teorilerden Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi ve Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezi'ne yer verilecektir.

4.1.5.Tarihin Sonu Tezi

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle girilen sürece dair yapılan analizlerin çoğunu, dünya tarihinde neyin olmazsa olmaz, neyin tesadüfi veya kazara olduğunu ayırt etmek için gerekli olan geniş kavramsal çerçeveden yoksun ve yüzeysel bulan¹⁴³ Fukuyama, tarihin sonu tezini ortaya atmıştır. Amerikalı bir siyaset bilimcisi olan Fukuyama, “*The End of History*” adlı ünlü makalesinde, liberal demokrasinin kesin zaferini ilan etmiş, insanlığın ideolojik evriminin son noktasının geldiğini ve bunun insan yönetiminin nihai şeklini dolayısıyla da tarihin sonunu oluşturabileceğini savunmuştur. Bu makale, tarihin öngörülemez değişikliklerinin yaşandığı bir dönemde, 1989 yılında yazılmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, liberalizmin ana tehdidi ve alternatifi olan komünizm yenilmiş, ortaya çıkan bu süreci Fukuyama, liberal demokratik değerlerin galibiyeti olarak yorumlamıştır. İnsanlık artık aradığı ideal düzeni bulduğuna göre, tarih sona ermiştir. Fukuyama bu düşüncelerini şu sözleriyle ifade etmiştir:¹⁴⁴

Batının, Batı fikrinin zaferi, her şeyden önce Batı liberalizmine uygulanabilir sistematik alternatiflerin tamamen tükenmesiyle belirginleşmiştir. Tanık olabileceğimiz şey sadece Soğuk Savaş'ın sonu ya da savaş sonrası tarihin belirli bir döneminin geçişi değil ancak tarihin sonudur: yani, insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve insan yönetiminin son biçimi olarak Batı liberal demokrasisinin evrenselleşmesi.

Tarihin sonu tezinde, Fukuyama, ortaya çıkan bu yeni düzenin çerçevesini çizmeye çalışmış, toplumun artık ideolojiden çok ekonomik meseleler üstüne yoğunlaşacağını, uluslararası anlaşmazlıklardaki ideolojik temelli sorunların yerini ekonomik endişelerin alacağını ve nihayetinde de askeri güç kullanımının meşruiyetini kaybedeceğini ileri sürmüştür.¹⁴⁵ Ona göre, modern Batı uygarlığı temelinde kurulacak

¹⁴³ Francis Fukuyama, “The End of History?”, **National Interest**, No.16 (Summer 1989), s.3.

¹⁴⁴ Fukuyama, s.3.

¹⁴⁵ Batu Barkut, “Tarihin Sonunda Jeopolitik”, **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde (201-216), s.212.

olan barışçıl ve aktif bir sistem oluşacak, bu sistemin en önemli unsurları da batılı düşünceler, serbest piyasa ve liberal demokrasi ideolojileri olacaktır. İnsanoğlunun, tarihteki ulaşmaya çalıştığı son mutlu noktanın eşiği¹⁴⁶ olarak ifade edilmektedir.

Ancak Fukuyama'nın görüşleri, tarihin sonu diye bir söylemin mümkün olamayacağı, insanoğlunun fitrat gereği yeniliği kabul edeceği, insanlık devam ettiği takdirde ideolojilerinde yok olamayacağı ve gelişimin devamlılığı gibi argümanlarla eleştirilmiştir. Keza, kendisinin tezinden sonra aksi yönde cereyan eden politik olaylar, tarihin sonunun gelmediğini kanıtlamıştır.¹⁴⁷ Her ne kadar aksi kanıtlanırsa da Fukuyama'nın tezi o dönemin siyasal belirsizliği içinde halk ve siyasi çevreler tarafından oldukça ilgi görmüş, en önemlisi de Samuel Huntington'ın bu dönemden sonra ortaya koyacağı jeopolitik görüş olan Medeniyetler Çatışması tezinin temelini oluşturmuştur.

4.1.6. Medeniyetler Çatışması Tezi

SSCB'nin yıkılmasının ardından oluşan jeopolitik belirsizlikte, en popüler olan ve dönemin tartışmalarına yönelik cevapları veren jeopolitik tez Samuel Huntington'ın 1993 senesinde yayımladığı *"The Clash of Civilizations?"* makalesiyle ortaya konulmuştur. Huntington bu düşüncelerini genişleterek 1996 yılında basılan *The Clash of Civilizations and th Remaking of World Order* adlı kitabında, Soğuk Savaş sonrası yeni bir dünya düzenini varsayarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden önce toplumların, demokrasi ve komünizm arasındaki mücadele gibi ideolojik farklılıklarla bölündüğünü, fakat artık halklar arasındaki en önemli ayrımların ideolojik, politik veya ekonomik değil kültürel olacağını, farklı kültürlerin sınırları boyunca yeni çatışma modelleri ortaya çıkacağını ve kültürel sınırlar içinde uyum kalıpları bulunacağını öne sürmüştür.¹⁴⁸ Yani buradaki temel argüman, kültürün ve kültürel kimliğin Soğuk Savaş sonrası dünyada çatışma modellerini şekillendirdiği, bir araya geldiği ve uluslararası kurumlardan ayrıldığıdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ülkelerin, kendilerini uyumlu oldukları ideolojilerle tanımlamayı bırakıp, uluslararası düzendeki yerlerini belirlemek için komünist veya kapitalist ulus statüsüne dönmek yerine kültürel kimliklerini vurgulamaya

¹⁴⁶ İşcan, s.73.

¹⁴⁷ Ulaş, s.170.

¹⁴⁸ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster, 1996.

başlamaları, hiçbir ülkenin nerede durduğunu belirlemekten muaf olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumda da Huntington, ulusal devletlerin yine dünya meselelerinin en büyük aktörleri olacağını, fakat uluslararası siyasetin esas çatışmasının farklı medeniyetlerin içindeki toplumlar arasında gerçekleşeceğini, bir başka deyişle, medeniyetler çatışmasının küresel siyasete hükmedeceğini, medeniyetler arasındaki fay hatlarının geleceğin savaş hatları olacağını söylemiştir.¹⁴⁹ Huntington bu söylemiyle, jeopolitiğin kültürel tarafına odaklanarak, jeokültür boyutunu öne çıkarmıştır.¹⁵⁰

Jeopolitik adına önem arz eden medeniyetlerin özelliklerini toplamak gerekirse, Huntington'a göre, insanlar kimliklerini eskisinden farklı bir şekilde tanımlayabileceklerinde, medeniyetlerin oluşumu ve sınırları değişkendir. Medeniyetler tek ulus-devlet ya da birkaç ulus-devletten meydana gelebilir. Medeniyetlerin altında medeniyetler olabilir, bunlar çakışabilir veya kesişebilir. Medeniyetler arasında bulunan sınırlar net değildir, değişkendir fakat gerçektir. Medeniyetler dinamik oluşumlardır; ayrılabilir, kavuşabilir veya yok olabilirler.¹⁵¹ Kitabında, tezini sağlam bir temele dayandırmak için küresel siyasi düzenin gerçekliğini göstermede etkisi olmayan geçmiş paradigmaları çürüten Huntington, Soğuk Savaş sonrası düzene dair yeni bir zihniyet ortaya koymak ve var olan paradigmaların eksiklerinin tamamlamak için bir medeniyet paradigması geliştirerek yeni dünyanın haritasını çıkarmıştır. Başlangıç olarak, dünyayı sekiz büyük medeniyete ayırmıştır.¹⁵²

- Sinik Medeniyeti (Konfüçyen): Güneydoğu Asya'daki Çin toplulukları, Çin, Vietnam ve Kore.
- Japon Medeniyeti: Japon kültürü, Asya'nın geri kalanından belirgin şekilde farklıdır.
- Hindu Medeniyeti: Çekirdek Hint uygarlığı olarak tanımlanmıştır.
- İslam Medeniyeti: Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan, Kuzey Afrika, İber Yarımadası ve Orta Asya'ya yayılmıştır. Arap, Türk, Fars, İslam medeniyetinin birçok farklı alt bölümü arasındadır.

¹⁴⁹ Huntington, "The Clash of Civilizations?", s.3.

¹⁵⁰ İşcan, s.74.

¹⁵¹ Hatice Akkaya, "Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington", Mustafa Serdar Palabıyık (ed.), **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde (181-200), s.184.

¹⁵² Huntington, "The Clash of Civilizations?", s.25.

- Slav-Ortodoks: Rusya merkezli. Batı Hristiyan aleminden ayrı.
- Batı Medeniyeti: Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli.
- Latin Amerika Medeniyeti: Otoriter bir kültür geçmişine sahip Orta ve Güney Amerika ülkeleri. Ülkeler genelde Katolik çoğunluktadır.
- Afrika Medeniyeti: Kıta, bir Pan-Afrika kimliği duygusundan yoksunken, Huntington Afrikalıların da giderek bir Afrika Kimliği duygusu geliştirdiklerini iddia etmiştir.

Makalesinde sekiz büyük medeniyetten bahsederken kitabında dokuzuncu bir medeniyete yer veren Huntington, Tibet, Moğolistan ve Kamboçya'yı içine alan bu medeniyeti Budist Medeniyet olarak adlandırmıştır.¹⁵³ Huntington, medeniyetler arasında çıkacak büyük çatışmaları tahmin etmiş, ortak bir düşman olan Batı'ya karşı çalışmak için İslami ve Sinik kültürler arasında bir koalisyon veya işbirliğini öngörmüştür. Batı'yı diğerlerinden ayıran üç konu Huntington tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:¹⁵⁴

Batının yükselen güçlerin yayılmasının önlenmesi yoluyla askeri üstünlüğü sürdürme yeteneği.
İnsan hakları ve demokrasi gibi Batılı siyasi değerlerin desteklenmesi.
Batılı olmayan göçmenlerin ve mültecilerin Batı toplumlarına kısıtlanması.

Bir medeniyet milletlerden oluşur. Ancak farklı ulusların, parçası oldukları medeniyetle farklı türde ilişkileri vardır. Bu noktada, Huntington beş ana ülke türünü tanımlamaktadır¹⁵⁵: “üye devletler, çekirdek devletler, yalnız ülkeler, bölünmüş ülkeler ve kararsız ülkeler.” Bir üye devlet, kültürel olarak tek bir medeniyetle tamamen uyumlu bir ülkedir. Arap-İslam medeniyetindeki Mısır veya Avrupa-Batı medeniyetindeki İtalya birer üye devlettir. Çekirdek devletler, bir medeniyetin en güçlü ve kültürel olarak merkezi devletleridir. Bazen birden çok olabilir veya hiç olmayabilir. Örneğin, Batı’da Birleşik Devletler ve Britanya çekirdek devletlerdir. Ancak İslam, Latin Amerika ve Afrika’nın çekirdek devletleri yoktur çünkü emperyalizm gelişme sürecini yavaşlatmıştır. Yalnız bir ülke, başka herhangi bir toplumla kültürel ortaklığa sahip olmayan bir ülkedir. Örneğin Etiyopya, birincil dili, dini ve imparatorluk tarihi onu etrafındaki büyük ölçüde Müslüman bölgeden ayırdığı için izole edilmiştir. En önemli yalnız ülke Japonya’dır,

¹⁵³ Ulaş, s.172.

¹⁵⁴ Huntington, “The Clash of Civilizations?”, s.9.

¹⁵⁵ Huntington, **The Clash of Civilizations and Remaking of World Order**, s.207-220.

çünkü başka hiçbir ülkeyle kültürünü paylaşmaz, ancak küresel politika ve ekonomi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bölünmüş ülke ise farklı medeniyetlere ait olan birçok insanın bir arada yaşadığı ülkedir. Örneğin Sudan, Müslüman bir kuzey ile büyük ölçüde Hristiyan Güney arasında bölünmüştür. Genellikle bölünmüş ülkeler derin parçalanmalar içermekte ve ayrılıkçı hareketlere yönelebilmektedir. Son olarak, kararsız ülkeler, Meksika, Türkiye, Avustralya ve Rusya gibi, onu tek bir medeniyete ait kılan baskın bir kültüre sahip olan, ancak onu farklı bir medeniyete kaydırmak isteyen bir liderliğe sahip ülkelerdir. Kararsız ülkelerin en önemli özelliği, birden fazla kültürün etkisinde kalmış olmalarıdır.¹⁵⁶ Örneğin Rusya, Büyük Petro'nun 17. yüzyılda Batılılaştırmaya çalışmasından bu yana kararsız bir ülke olmuştur. Türkiye İslam ve Batı medeniyetleri arasında kalmış bir ülke olarak İslam dünyasının çekirdek ülkesi olma potansiyelini taşımasına rağmen, Batı medeniyetine geçişte başarısız olduğundan hem kararsız hem de bölünmüş bir ülke olarak ele alınmıştır.

Özetle, Huntington, medeniyetler arasında bulunan fay hatlarında oluşacak çatışmaların sebeplerini, daha kökten gördüğü medeniyetler arası ayrılıkların basitçe kaybolmayacak olması, medeniyet bilincinin farkındalığının artacak olması, köktenci hareketler, Batı'nın çift yönlü rolü, kültürel farklılıkların siyasi veya ekonomik farklılıklara göre daha güç değişecek olması, ekonomik açıdan bölgeselleşmelerin çoğalmasının medeniyet farklılıklarını kuvvetlendirecek olması şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁷ Medeniyetler çatışması tezi, özellikle son yıllardaki Amerika politikasını anlamlandırmak ve geçmişteki birçok küresel meselenin arkasında yatan stratejik planları değerlendirmek adına önem taşımaktadır.

4.1.7. Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Büyük Satranç Tahtası, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin 1997'de yayımlanan, 1990'lar ve sonrasının Amerikan dış politikası üzerine yazdığı bir kitaptır. Brzezinski, kitabında Soğuk Savaş sonrası jeo-stratejiye dair tartışmalarda bulunarak, Amerika'nın küresel lider olması ve Avrasya jeopolitiğinin arabulucusu olmaya devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁵⁶ Ulaş, s.176.

¹⁵⁷ Huntington, "The Clash of Civilizations?", s.6-8.

Teorisi genel anlamda, Amerikan hegemonyasının devam etmesi ve Amerika'nın Avrasya'dan gelen diğer potansiyel süper güçlerin dünya politikasında yükselme riskini en aza indirerek ekonomik ve politik sahalara hakim olması üzerine kurulmuştur. Amerika'nın gücünün ve küresel alandaki etkisinin benzersiz olduğunu düşünen Brzezinski, Avrasya'yı dört ayrı bölgeye ayırarak ABD'nin küresel hâkimiyetini sürdürmek için bu bölgelere yönelik dış politikasını nasıl belirlemesi gerektiğini tartışmıştır. Brzezinski, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra tek kapsamlı süper güç olduğunu iddia etmiş, Amerika'nın artık Avrasya'nın hakemi olduğunu, onun katılımı olmadan veya Amerika'nın çıkarlarına aykırı bir şekilde Avrasya sorununun çözülmemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁸ Ona göre, elbette Rusya ve Çin, bu Amerikan hegemonyasını ve ABD çıkarlarını tehdit edebilecek nükleer cephaneliklere sahip olmalarına rağmen bir nükleer savaşı kazanamayacaktır. Çünkü, güçlerini siyasi iradelerini empoze etmek için kullanma yeteneğinden yoksun ve teknolojik olarak Amerika'dan çok daha geri kalmış olmaları nedeniyle, dünya çapında sürdürülebilir bir siyasi nüfuza sahip olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla Amerika küresel gücü belirleyecek şu dört alanda üstün gelmektedir.¹⁵⁹

Askeri olarak, eşsiz bir küresel erişime sahiptir; ekonomik olarak, Japonya ve Almanya tarafından bazı yönlerden meydan okunsa bile (hiçbiri küresel gücün diğer niteliklerine sahip değildir) küresel büyümenin ana lokomotif olmaya devam etmektedir; teknolojik olarak, en son yenilik alanlarındaki genel liderliği korumaktadır; ve kültürel olarak, bazı ahmaklıklara rağmen, özellikle dünya gençleri arasında rakipsiz bir çekiciliğe sahiptir - bunların tümü, Amerika Birleşik Devletleri'ne başka hiçbir devletin yaklaşamayacağı bir siyasi nüfuz verir. Amerika'yı tek kapsamlı küresel süper güç yapan şey dördünün birleşimidir.

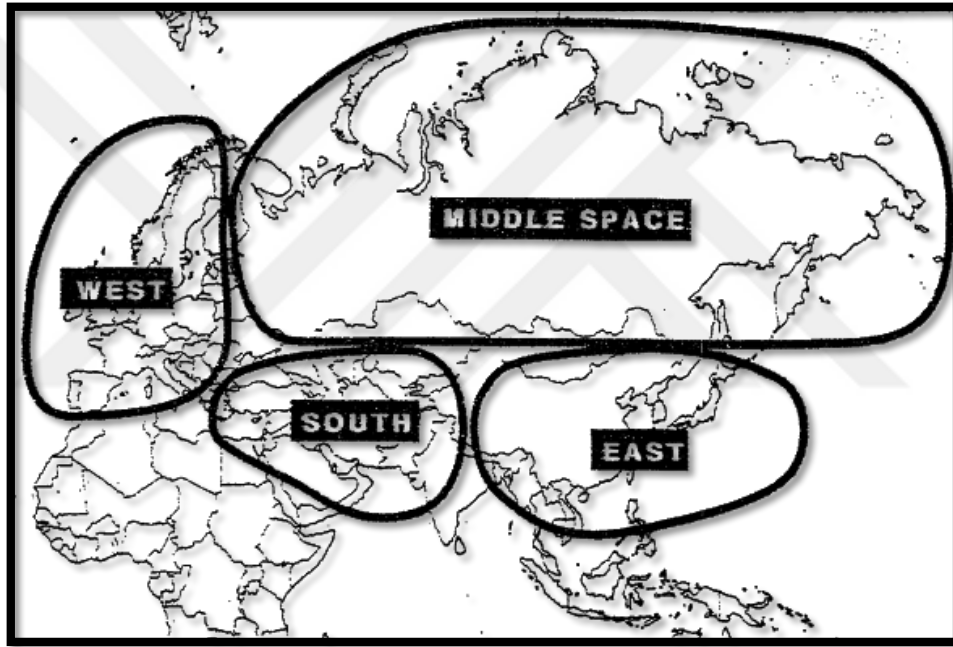
Brzezinski, Avrasya'yı günümüz jeopolitiğinin ana coğrafyası olarak nitelendirmekte, bu zamana kadar Avrasya'ya sahip olmak için mücadelenin bölge ülkeleri tarafından verildiğini, ilk kez Avrasya dışında bir aktörün bu mücadeleye ortak olduğunu vurgulamakta, Avrasya'yı bu mücadelelerin sürdürüldüğü bir satranç tahtasına benzetmekte¹⁶⁰ ve Amerika'nın küresel gücü elinde tutmasının tamamen Avrasya'da yürüteceği politikalara bağlamaktadır. Bu bağlamda, Brzezinski'ye göre Amerika'nın

¹⁵⁸ Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy an Its Geostrategic Imperatives**, New York: Basic Books, 1997, s.194.

¹⁵⁹ Brzezinski, s.21-24.

¹⁶⁰ Sandıklı, s.352.

Avrasya'yı nasıl yönettiği kritik önem taşımaktadır. Çünkü, Avrasya dünyanın en büyük kıtasıdır. Avrasya'ya hakim olan bir güç, dünyanın en gelişmiş ve ekonomik açıdan en üretken üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir. Dünya insanların yaklaşık yüzde 75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve bu bölge dünyanın bilinen enerji kaynaklarının yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır. Avrasya aynı zamanda dünyanın siyasi açıdan iddialı ve dinamik devletlerinin çoğunun da bulunduğu yerdir. Dünyanın nükleer güçlerinin çoğu Avrasya'da bulunmaktadır. Dolayısıyla Brzezinski'ye göre, Avrasya, küresel öncelik mücadelesinin oynanmaya devam ettiği satranç tahtasıdır.¹⁶¹

Şekil 5: Avrasya Satranç Tahtası

Kaynak: Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy an Its Geostrategic Imperatives*, New York: Basic Books, 1997.

Brzezinski Avrasya'yı dört bölgeye ayırmış, satranç tahtasındaki jeopolitik çıkarların her biri farklı miktarlarda güce sahip birden fazla oyuncuyu ilgilendirdiğini söylemiştir. Oyuncular tahtanın batısında, doğusunda, merkezinde ve güneyinde yer almaktadır. Satranç tahtasının hem batı hem de doğu uçları, nispeten sıkışık bir alanda birkaç güçlü eyalette düzenlenmiş yoğun nüfuslu bölgeleri içermektedir. Batı bölgesi,

¹⁶¹ Brzezinski, s.30-31.

Amerikan gücünün direkt olarak tesir ettiği Batı Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır. Uzakdoğu anakarası, muazzam bir nüfusu kontrol eden, giderek daha güçlü ve bağımsız hale gelen bir oyuncunun yani Çin'in yeridir. Batı ve doğu uçları arasında uzanan, seyrek nüfuslu ve politik açıdan parçalanmış geniş bir orta alan Rusya'nın öncülüğündedir. Avrasya platosunun güneyinde, hem batı hem de doğu Avrasya devletleri için potansiyel olarak büyük öneme sahip, enerji açısından zengin bir bölge yer almaktadır. Bu bölge Hindistan ve siyasi açıdan istikrarsız diğer ülkelerin oluşturduğu bir bölgedir. Genel olarak, -Hindistan, Gürcistan ve Ermenistan hariç- Müslüman bir nüfusa sahip olan bu bölgenin içinde Türkiye de yer almaktadır.¹⁶²

Brzezinski, satranç tahtasındaki oyuna direkt olarak etki eden ülkeleri jeostratejik oyuncular (Fransa, Rusya, Çin, Almanya ve Hindistan), yalnızca bulundukları konum sayesinde oyun için önem arz eden ülkeleri de jeopolitik mihverler (Azerbaycan, Ukrayna, İran, Türkiye ve Güney Kore) olarak adlandırmıştır. Avrasya'da etnik çatışmalara ve güçlü devletlerin bölgesel çekişmelerine konu olan Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Ermenistan, Özbekistan ve Afganistan'ı içine alan bir bölgeyi Avrasya Balkanları olarak tanımlamış, Rusya, Türkiye ve İran'ın da bölge üzerinde etkileri olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

Büyük Satranç Tahtası teorisi, Huntington ve Fukuyama'nın ortaya koyduğu tezlerin aksine kültürel unsurlara değil coğrafi unsurlara odaklanan bir jeopolitik görüştür. Brzezinski, jeopolitik ve coğrafya ayrımını dikkate almadığı ve düşüncelerinin sağlam kuramsal temellere oturtulmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Yine de Brzezinski'nin Avrasya'da ortaya çıkabilecek muhtemel bir gücün Amerika'nın küresel güç olmasını engelleyeceğine dair düşünceleri Amerikan hükümetleri tarafından oldukça ilgi görmüş, Amerikan dış politikasının ve askeri eylemlerinin temelini oluşturmuştur. Bugün halen Amerika çıkar sağlayacağı coğrafyalarda –birincil enerji kaynakları ve bunlara ulaşım sağlayan Ortadoğu ve Hazar başta olmak üzere– etkisini hissettirerek ikinci bir güç odağı oluşumunun önüne geçmektedir.

¹⁶² Ulaş, s.186.

¹⁶³ Sandıklı, s.353.

4.2.Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Görünümü

Dünyadaki enerji jeopolitiği devamlı sabit bir yapıya sahip değildir. Enerji jeopolitiği, görünüşte köklü bir konu alanı olmasına rağmen birkaç istisna dışında, hem akademik hem de politika toplulukları tarafından oldukça zayıf bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Başlıca siyasi aktörler arasındaki güç ve çıkarlar görmezden gelinirken, politikanın hakim olduğu enerji piyasalarında aktörleri değerlendirmekten kaçınılmaktadır.¹⁶⁴ Örneğin, savaşta petrolün rolünü kabul eden çok sayıda bilim insanı, Irak savaşlarını dünya petrol piyasalarına serbestçe erişimle ilgili bir yarışmanın gerekli ön koşulu olarak görmektedir. Dolayısıyla, Irak'ın petrol ve doğalgaz sahalarının kontrolünün doğru analizi mümkün olmamaktadır. Politik olarak motive edilen güç manevraları, çıkarlarını ve başkalarına karşı eylemlerini gizleyen devletlerin öne sürdüğü fiyatlar veya piyasa koşulları hakkındaki farklı ifadeler her zaman indirgenebilir. Bu nedenle, enerjinin jeopolitik analizi, ekonomik faaliyet ve askeri güç projeksiyonu için enerjiyi kontrol etmekten kaynaklanan servet ve güç konusunda devletler ve firmalar arasındaki içsel rekabeti değerlendirmeyi gerektirir. Yani, bir enerji jeopolitiği öncelikle, enerji için kaynak sağlayan coğrafyalar üzerindeki konumsal rekabete odaklanmaktadır.¹⁶⁵

Belirli bir coğrafyanın enerji kaynağı potansiyeli her zaman hayati öneme sahiptir ve siyasi aktörler bunun için birbirleriyle farklı yöntemler kullanarak yarışmayacaktır. Bu bağlamda, jeopolitik, yalnızca güçlü devlet ve özel aktörler arasında ulusal ekonomik ve askeri gücün enerji belirleyicileri üzerinde konumsal bir rekabet olduğu anlamına gelebilir. Çalışmanın konusu gereği, arz ve talep merkezlerinin dağılımı gibi coğrafi faktörlerin yeterli, uygun fiyatlı ve güvenilir enerji tedariki sağlamak için devlet ve devlet dışı eylemler üzerindeki etkisi olarak tanımlanabilecek küresel enerji güvenliğinin jeopolitiği de ilerleyen bölümlerde incelenecektir. Çünkü, küresel enerji güvenliği arz ve talep bakımından etkili olan uluslararası aktörler için büyük önem arz etmektedir.

¹⁶⁴ Robert O. Keohane, **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s.204.

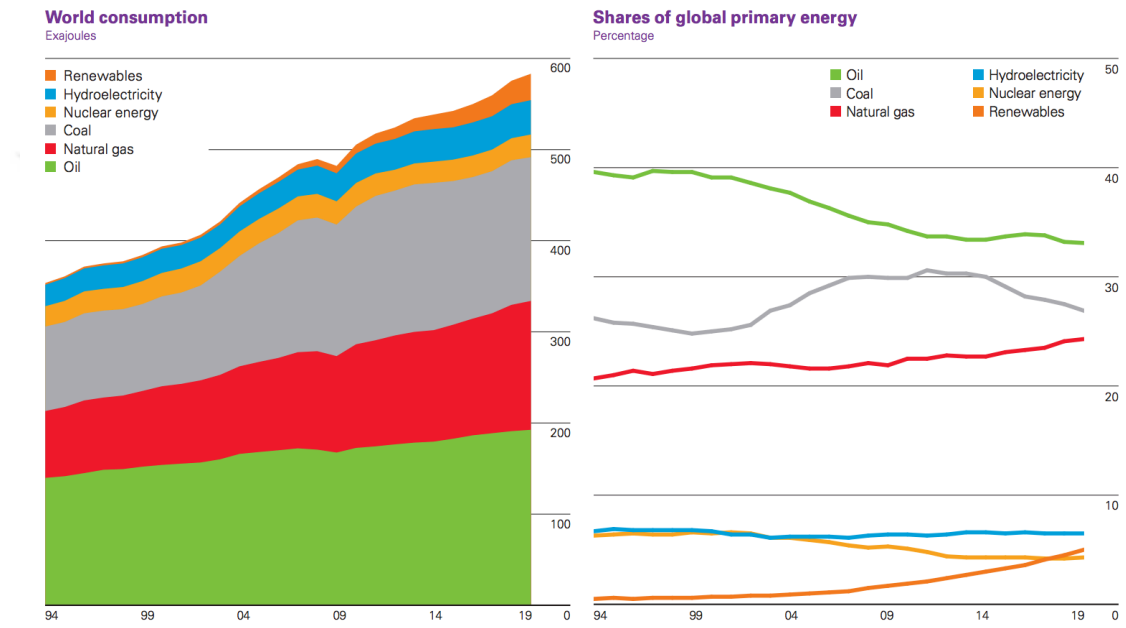
¹⁶⁵ Robert Gilpin, **War and Change in World Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Devletlerin enerji arzını ve enerji kaynaklarına ulaşmayı milli güvenlik meselesi haline getirmesi, dünya enerji görünümünde düzenli bir dağılıma sahip bir enerji kaynağı olan kömürün, düzensiz bir dağılım gösteren petrolle yer değiştirmesi sonucunda ivme kazanmıştır. Bilhassa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, petrol ve doğal kaynakların küresel enerji açısından yükseliş göstermesi, jeopolitik kavramını enerji stratejilerinin odak noktası haline getirmiştir. Bu bağlamda, enerji jeopolitiği, yalnızca enerji kaynaklarının var olduğu bölgeleri değil, enerjiyle ilişkili arz-talep dengelerinin kapsadığı bütün coğrafi faktörleri içermektedir.¹⁶⁶ Bugünün enerji jeopolitiğinde, tedarikçi ülkeler artan talepleri iyi değerlendirdiği takdirde küresel enerjinin yükselen gücü olmaya bir adım daha yaklaşacaktır. Bu noktada, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri, Çin, Hindistan, OPEC ülkeleri, Rusya gibi başat aktörlerin yanında, tezimizin konusu itibarıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin de küresel enerji jeopolitiği açısından değerlendirmesini yapmak faydalı olacaktır. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için öncelikle, dünyanın bilinen enerji rezervlerine ve uluslararası politikanın bu durumu nasıl etkilediğine değinmek gerekmektedir.

Enerji sosyal, ekonomik ve askeri yaşamın birçok alanı açısından temel faktördür. Bugün dünyanın önde gelen ticari kaygısı olan petrol firmalarının uzun vadeli yatırımları dünyanın enerji gelişimini belirlemektedir. Elektrik üretiminde doğal gazın kömürü yerini alması üzerine kurulu planların dışında, gerek büyük şirketler gerekse politik çevreler açısından kömür ana odak olmaktan çıkmıştır. Yine de ulaşım yakıtından elektrik üretimine neredeyse münhasır kullanımı olan kömürün mevcut rolüne uzanan kaderi göz ardı edilmemiştir. Aslında, bir çalışma alanı olarak enerji jeopolitiğinin, kömürün ulusal güç ve emperyal rekabetteki rolünün analiziyle başladığı söylenebilir. Doğal gaz piyasası esas olarak üç ana petrol şirketinin -ExxonMobil, Royal Dutch Shell ve ChevronTexaco- operasyonları tarafından yönlendirilmektedir. ExxonMobil, en çok gaz üreten ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük doğal gaz üreticisidir ve aynı zamanda dünyanın toplam LNG ticaretinin kabaca üçte birine sahip olan, dünyanın en büyük LNG ihracatçısı olan Katar'da geliştirdiği sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG)

¹⁶⁶ Cenk Sevim, "Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış", **İzmir Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.2, Sayı.2 (Haziran 2020), s.58.

ihracatı üzerinde de nüfuz sahibidir. Chevron'un Avustralya ve diğer yerlerdeki operasyonları, ExxonMobil ve Royal Dutch Shell arasında gerçekleşen Britanya Kuzey Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz, Hollanda'daki Groningen sahası ve sayısız diğer (Irak dahil) bölgedeki doğrudan ortaklığı küresel enerji pazarını yönlendiren girişimlerin başında yer almaktadır.¹⁶⁷ Bugünkü şartlar altında, BP verilerine bakıldığında, küresel olarak birincil enerji talebinin %80'inden fazlası fosil yakıtlardan karşılanmaktadır.¹⁶⁸

Grafik 4: Dünya Enerji Tüketimi, 2020

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.10.

*Exajoule: 1 kentilyon joule'a denk birimdir.

Dünyada farklı bölgelerde dağılım gösteren kaynakların coğrafyası, dünyadaki talebi karşılayabilme yeterliliği gösteren rezerv büyüklükleri olarak enerji jeopolitiğinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Rezervlere yenileri eklendikçe bu coğrafyalardaki değişiklikler doğrultusunda enerji jeopolitiği de yenilenmektedir. Bu nedenle, enerji jeopolitiği, bahsi geçen kaynakların taşımacılığında rol oynayan transport bölgeler ve bu kaynaklara talep gösteren bölgelerle ilgilenmektedir. Enerji jeopolitiği doğrultusunda,

¹⁶⁷ Timothy C. Lehmann, *The Geopolitics of Global Energy: The New Cost of Plenty*, USA: Lynne Rienne, 2017, s.6.

¹⁶⁸ BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.10.

esas olarak, kaynak barındıran bölgelerin talepleri, talep gösteren bölgelerin de kaynakları çeşitlendirmeye çalıştığı söylenebilir.¹⁶⁹

Bu çerçevede, petrol, enerji tüketiminde %33,1 oranla en büyük payı elinde tutmaya devam etmektedir. Kömür en büyük ikinci yakıt olmakla birlikte 2019'da %27,0 ile 2003'ten bu yana en düşük paya sahip olmuştur. Hem doğal gazın hem de yenilenebilir enerjinin payı sırasıyla %24,2 ve %5,0 ile rekor seviyelere yükselmiştir. Yenilenebilir enerjinin payı nükleer enerjinin üstüne çıkmış görünmektedir. Hidroelektrik sektörün payı önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da %6 civarında sabit kalmıştır. Her ne kadar dünya genelinde yenilenebilir enerjiye olan eğilimin artmasıyla bu kaynakların üretime katkısı büyüse de küresel enerji politikaları çoğunluk olarak fosil kaynakların etkisi altında şekillenmeye devam etmektedir. Bu nedenle hem petrol hem de doğal gaz açısından değerlendirildiğinde, sürece tedarikçi, tüketici, rezerv sahibi veya ulaşım anlamında dahil olan bütün aktörler ve bölgeler küresel enerji jeopolitiği bakımından kritik önem taşımaktadır.

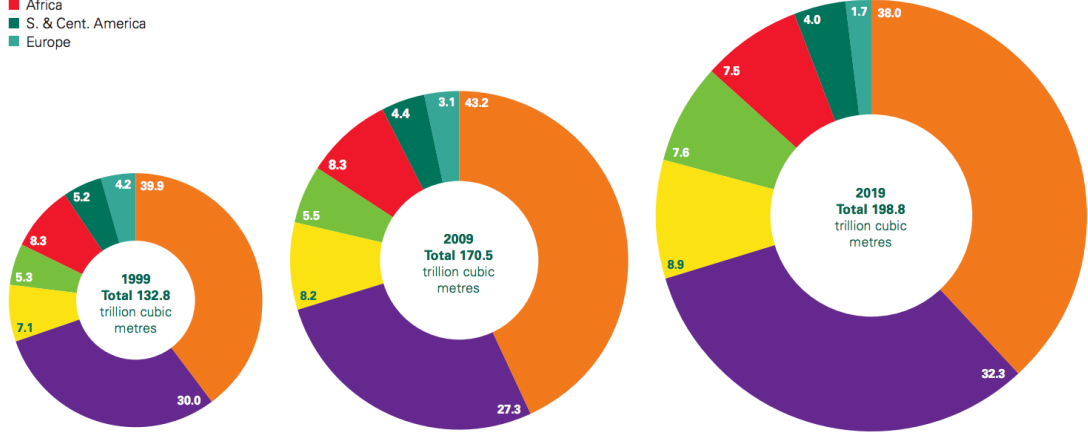
Enerji kaynaklarının üretim ve tüketiminde oluşan farklılıklar küresel politikalar açısından coğrafyaların stratejik önemlerine de etki etmektedir. Örneğin, BP'nin 2020 raporuna göre yenilenebilir enerji ve doğalgaz üretimindeki yükseliş, 2019 küresel enerji üretimindeki yükselişin dörtte üçünü oluşturmaktadır.¹⁷⁰ Kömür veya petrolle kıyaslandığında daha ekolojik bir fosil yakıt olan doğal gaz, çevre sorunlarının giderek arttığı bu dönemde enerji stratejileri açısından odak noktası haline gelmektedir. Enerji tüketiminin yükselmesine özellikle gelişmekte olan ülkelerin endüstri hareketlerinin hızlanması da neden olmakta, bu da petrol ve doğal gaz gibi birincil enerji kaynaklara yönelimi artırmaktadır. Dolayısıyla, küresel enerji politikalarının uygulama alanı olarak belirlenen coğrafyalar genellikle bu ülkelerin olduğu bölgelerdir. 2019 yılı itibarıyla dünyanın bilinen enerji rezervlerine bakıldığında, Orta Doğu 1999'dan bu yana petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olma konusunda birinci sırada yer almaktadır.

¹⁶⁹ Cenk Sevim, "Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış", s.58.

¹⁷⁰ BP, *Statistical Review of World Energy*, s.33-34.

Distribution of proved reserves in 1999, 2009 and 2019
Percentage

■ Middle East
■ CIS
■ Asia Pacific
■ North America
■ Africa
■ S. & Cent. America
■ Europe

Grafik 5: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Gaz Rezervleri, 1999-2009-2019

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, s.33.

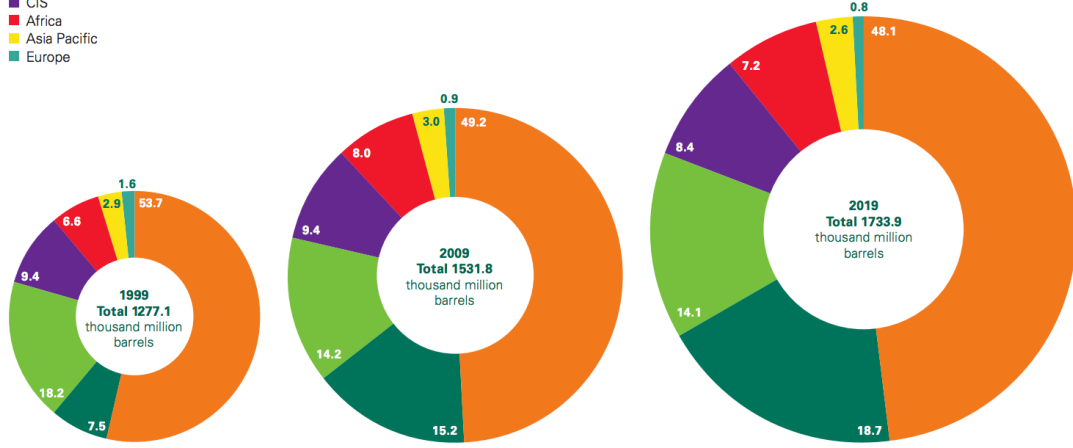
*Trillion cubic metres: Trilyon metreküp.

Dünya kanıtlanmış gaz rezervleri 2019'da 198,8 Tcm'ye yükselmiş ve en büyük artışı Çin ve Azerbaycan sağlamıştır. En çok rezerv sahibi olan ülkeler, Rusya (38 Tcm), İran (32 Tcm) ve Katar (24.7 Tcm) dır. Küresel doğalgaz rezervlerine bakıldığında, İran ve Rusya en çok gaz tedarik eden ülkeler olarak küresel enerji politikalarını yönlendirmede dikkat çeken iki üreticidir. Dış ticaret dengesinde petrol ve gaz ihracatı Ortadoğu ve Rusya'nın hakimiyetindedir. Doğal gaz, boru hatlarıyla taşınan bir yakıt olduğundan, bu ülkeler nakil yollarının rotasının çizilmesinde de etkili olacak aktörlerdir. BP senaryolarına göre de gazın görünümü, geniş tabanlı talep ve küresel kaynakların artan bulunabilirliği sayesinde kömür veya petrolden daha dirençlidir.¹⁷¹

¹⁷¹ BP, *Energy Outlook 2020*, London, 2020, s.77.

Distribution of proved reserves in 1999, 2009 and 2019
Percentage

- Middle East
- S. & Cent. America
- North America
- CIS
- Africa
- Asia Pacific
- Europe

Grafik 6: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Petrol Rezervleri, 1999-2009-2019

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, s.15.

*Million barrels: Milyon varil.

Küresel kanıtlanmış petrol rezervleri 2019 sonunda, 1734 milyar varil olarak görünmektedir. OPEC ülkeleri, küresel rezervlerin %70,1'ine sahip durumdadır. En çok paya sahip ülkeler Venezuela (%17,5), Suudi Arabistan (%17,2) ve Kanada (%9,8) dır. Dünyada petrole olan talep her sene %2 oranında yükselmektedir. Bu talebin büyük bir kısmı Amerika, AB ülkeleri, Çin ve Hindistan tarafından gerçekleştirilmektedir. Kanıtlanmış petrol rezervlerine bakıldığında, kısa vadede enerji güvenliği açısından bir sıkıntı oluşturmaya da uzun vadede kaynak yetersizliği oluşacak gibi gözükmektedir.

Enerji açısından önde gelen ülkelere bakıldığında, ABD hükümeti politikası, enerji üretimini maksimize etme, ihracatı genişletme ve enerji teknolojilerinde lider olma stratejisini yansıtan "enerji hakimiyeti" kavramına odaklanmış gözükmektedir. 1990'dan bu yana enerji üretimini %31,46, toplam birincil enerji tedarikini ise %16,49 artırmıştır.¹⁷² Aynı zamanda büyük bir tüketici olan ABD, enerji sektöründeki yerini sağlamlaştırmak için alternatif enerji üretim yöntemlerine de yer vererek enerji politikaları üretmektedir. Rusya'nın enerji stratejisi ise yerli enerji kaynaklarının kullanımını en üst düzeye

¹⁷² IEA, "United States, Key Energy Statistics", 2019.

çıkarmayı ve enerji sektörünün ekonomik büyümeyi sürdürmek ve ülke çapında stratejik kalkınmayı yönlendirmek için potansiyelini ortaya çıkarmaktır. 1990'dan itibaren %14,76 oranında enerji üretimi artışı sağlayan Rusya¹⁷³, dünyanın en büyük enerji ihracatçısı ve Avrupa'nın enerji talebini karşılayan en önemli aktördür.

Avrupa, bir yandan Avrasya'da Asya'nın batı uzantısı gibi bir yandan da Asya'dan ayrı bir görünüme sahip bir bölge olarak diğer kıtalar ile ve Asya'nın doğu kısmıyla karşılıklı etki içinde olmaya müsait bir mevkidedir. Bir kenar ülke olması sebebiyle, etrafındaki denizler hem güvenlik hem de diğer bölgelerle etkileşim ve ulaşım açısından avantaj sağlayan coğrafi yapısı, Avrupa'ya aynı zamanda önemli bir jeopolitik güç vermektedir.¹⁷⁴ Avrupa Birliği, Rusya'nın en çok enerji ihraç ettiği bölgedir. Bu bölgenin enerji talebi özellikle petrol ve doğal gaz nezdinde her geçen gün artmakta dolayısıyla hükümet politikaları Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak adına yeni tedarikçi arayışına yönelik bir şekilde oluşturulmaktadır. Çin de Avrupa Birliği'nden sonra enerji bağımlılığı artan bölgelerden bir tanesidir. Çin'in enerji sektörü, cumhurbaşkanının “enerji devrimi”, “kirlilikle mücadele” ve hizmet temelli ekonomik modele geçiş çağrısının ardından yeni bir yöne doğru ilerlemekte; enerji politikası, elektrik, doğal gaz ve daha temiz, yüksek verimli ve dijital teknolojilere vurgu yapmaktadır. Ancak Çin'in kömür talebi ve üretim kapasitesi hala yüksektir. Şu anda, dünya çapında kullanılan kömürün dörtte biri Çin'de elektrik üretmek için yakılmaktadır. Hükümet, sanayi ve konut sektörlerinde gaza geçerek emisyonların azaltılması ve iyileştirilmiş hava kalitesi için bastırса da giderek artan enerji tüketimi içinde Çin'in kömür tüketimi oldukça fazladır.¹⁷⁵ Bu durumda Çin, artan enerji tüketimini karşılayabileceği ortaklıkların arayışında olacaktır. Ortadoğu, dünyadaki en değerli enerji kaynaklarına sahip olan bir bölge olarak küresel enerji politikalarını oldukça meşgul eden bir aktördür. Dünyanın geri kalanının enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik oluşturulan alternatif enerji politikalarının neredeyse tamamı Ortadoğu ve Hazar Bölgesi'ne dair kurulan planlar üzerine inşa edilmektedir.

¹⁷³ IEA, “Russia, Key Energy Statistics”, 2019.

¹⁷⁴ Ulaş, s.251-252.

¹⁷⁵ IEA, “China, Key Energy Statistics”, 2019.

4.3.Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği

Türkiye, kısmen Asya'da kısmen de Avrupa'da yer alan, benzersiz bir coğrafi konuma sahip ülke olarak tarihi boyunca iki kıta arasında hem bariyer hem de köprü görevi görmüştür. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in kavşak noktasında yer almaktadır. Alan ve nüfus bakımından bölgenin en büyük ülkeleri arasındadır ve arazisi herhangi bir Avrupa devletinden daha büyüktür. Yaklaşık 300 ila 400 mil (480 ila 640 km) arasında değişen kuzey-güney genişliğine sahiptir ve batıdan doğuya yaklaşık 1.000 mil uzanmaktadır. Kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Gürcistan ve Ermenistan, doğuda Azerbaycan ve İran, güneydoğuda Irak ve Suriye, güneybatı ve batıda Akdeniz ve Ege Denizi ve kuzeybatıda Yunanistan ve Bulgaristan tarafından çevrilmiştir.¹⁷⁶ İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin okyanuslara geçiş yapabileceği tek rota olduğundan Türkiye, deniz ulaşımında kritik bir öneme sahiptir.

Stratejik olarak Türkiye, Avrupa ve Asya'nın buluşma noktasında yer aldığından şüphesiz Avrasya enerji jeopolitiğinin de kilit ülkelerinden biridir. Avrasya, dünya nüfusunun neredeyse yüzde yetmişine ev sahipliği yapan Avrupa ve Asya'nın büyük kara kütlelerine verilen coğrafi isim olsa da önceki bölümlerde açıklandığı gibi geleneksel jeopolitik düşüncenin temel kavramlarından biri olarak kara gücünün sembolü ve dolayısıyla küresel üstünlük için de anahtar nokta sıfatı taşımaktadır. Önemli enerji kaynaklarına sahip olmasa da bu eşsiz coğrafi konum Türkiye'nin kendisini bölgede bir enerji köprüsü, koridoru veya merkezi olarak sunmasını sağlamaktadır. Özellikle son birkaç yılda, AB ile Rusya arasında doğal gaz boru hatları konusunda yoğunlaşan rekabet dolayısıyla, Türkiye'nin Avrasya'nın enerji jeopolitiğinde artan önemini araştırmaya yönelik akademik çalışmaların sayısında önemli bir artış olmuştur. Bu çalışmaların çoğu Türkiye'nin komşu bölgelerinden Hazar, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerine odaklanmaktadır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Malcolm Edward Yapp ve J.J. Dewdney, "Turkey", **Encyclopedia Britannica**, 7 Şubat 2021, <https://www.britannica.com/place/Turkey> (10 February 2021).

¹⁷⁷ Mitat Çelikpala ve Emre Erşen, "Turkey and Changing Energy Geopolitics of Eurasia", **Energy Policy**, Vol.128 (January 2019), s.584.

Enerji transit koridoru olarak Türkiye, Rusya, Hazar ve Orta Doğu menşeli çeşitli petrol ve doğalgaz boru hatları ve diğer ulaşım türlerini sadece Türkiye pazarı için değil, aynı zamanda Avrupa ve Akdeniz üzerinden diğer pazarlar için de önem ifade etmektedir. Türkiye, bu senaryoda, belirli transit ücretlerini almaktadır; ancak, ülke içi ihtiyaçlara öncelik verememekte ve topraklarından geçen petrol ve gazın önemli bir kısmını yeniden ihraç edememektedir. Enerji merkezi olarak, Türkiye'nin petrol ve gaz boru hatları ağı ve Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) ticareti üzerindeki geniş etkisini yalnızca transit koşullarını etkileme imkânı açısından değil, aynı zamanda bu sistemden geçen bazı hidrokarbonların yeniden ihraç edilmesi açısından da vurgulamaktadır. Türkiye'nin bir enerji merkezi olması, enerji merkezi özelliklerinin nükleer santraller, yenilenebilir enerji programı ve ilave rafineriler, doğal gaz depolama tesisleri, LNG trenleri, gemilerden oluşan kapsamlı bir altyapı gibi büyük yatırımlarla desteklendiği bir durumu tasvir etmektedir. Bu durum, yeterli enerji yoğunluğuna ve sürdürülebilir bir enerji karışımına ulaşılmasını gerektirmekte, aynı zamanda, Türkiye'nin, uluslararası anlaşmalar, boru hatları, yerli enerji yapısı ve enerji karışımı arasında uygun bir dengeye sahip olması anlamına gelmektedir. Bu uyumluluk, ekonomik ve stratejik avantajlar sunarak Türkiye'nin bölgesel etkisini güçlendirmektedir.¹⁷⁸

Coğrafya, enerji piyasaları ve siyasi gelişmeler Türkiye'nin enerji jeopolitiğindeki rolüne etki eden unsurlardır. Bu unsurların etkisi altında, stratejik olarak iki kıta arasında yer alan Türkiye, doğal gaz için uluslararası bir fiziki merkez ve transit koridor olma arzusu taşırken, aynı zamanda kendi enerji güvenliğini de artırmaktadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde, şüphesiz, yerel talep ve piyasa düzenlemeleri, mevcut ve yeni arz kaynakları ile iç ve dış ekonomik, düzenleyici ve politik faktörler karşılıklı etkileşim içindedir. Türkiye'nin doğal gaz geçişinde önemli bir oyuncu olma potansiyeli, iç siyasi durumun eş zamanlı gelişmesine ve bulunduğu konum itibarıyla- çevresindeki büyük siyasi belirsizliklere bağlı görünmektedir. Pazar gelişmeleri izin verirse, Türkiye

¹⁷⁸ Mert Bilgin, "Turkey's Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub Or Center?", *UNISCI Discussion Papers*, No.23 (May 2010), s.114-115.

ülkenin batı kısmı üzerinden hem Rus gazının hem de Orta Asya ve Orta Doğu'dan gelen gazın bir merkezi haline gelebilme potansiyeli taşımaktadır.¹⁷⁹

Avrupa Birliği, özellikle Rusya'nın doğal gaz ithalatına bağımlı olma korkusuyla stratejik bir enerji güvenliği politikası geliştirmektedir. Böylelikle, Avrupa ülkeleri kıtanın güneydoğu bölgeleri arasındaki bağlarını güçlendirmiştir. En büyük enerji üreten ve tüketen ülkeler arasında stratejik bir konuma sahip olan Türkiye, enerji boru hattı projeleri nedeniyle Avrupa, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerinden büyük ilgi görmüştür. Mevcut koşullar altında Türkiye, Avrupa Birliği'nin enerji ithalatının çeşitlendirilmesinde önemli bir konuma sahiptir. Kısacası, Türkiye şu anda Avrupa'nın enerji çeşitlendirme politikasında kilit ülke konumundadır. Avrupa'nın enerji kaynaklarına olan talebi ve Türkiye'nin Hazar havzasına ve enerji zengini Orta Doğu ülkelerine coğrafi erişimi, enerji çeşitlendirme programının uygulanmasını hızlandırmıştır. Türkiye'nin Avrupa enerji piyasası ile Hazar ve Orta Doğu bölgeleri arasında köprü kurmadaki rolü, ülkenin önemini büyük ölçüde artıracaktır. Enerji tüketiminde ham petrolden doğal gaz kaynaklarına küresel bir kayma yaşanması, Orta Asya, Güney Kafkasya ve Orta Doğu ülkelerinden gelen doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmının gaz boru hatları ile taşınmasını gerektirecektir.¹⁸⁰

Türkiye'nin coğrafi konumu genellikle enerji alanında büyük bir avantaj olarak görülse de 1900'lerin başından itibaren petrol odaklı çatışma sahası haline gelen ve siyasi istikrarı yakalayamayan Orta Doğu'ya, 1990'lardan sonra küresel enerji pazarında yükselen Hazar Bölgesi'ne, Doğu Akdeniz'e ve Afrika'ya olan coğrafi yakınlığı, Türkiye'yi enerji jeopolitiği yönünden riskli bir konuma taşımaktadır.¹⁸¹ Yakın çevresindeki birçok ülke, ekonomik olarak uygulanabilir boru hattı projeleri, devam eden siyasi, ekonomik ve askeri projeler yoluyla petrol ve doğalgazı ihraç veya ithal etmek için aktif Türk işbirliğine ihtiyaç duyduğundan, aynı küresel ve bölgesel aktörler arasındaki çatışmalar, sadece Avrasya'daki enerji ulaştırma yollarının gelişimini olumsuz

¹⁷⁹ Ole Gunnar Austvik ve Gülmira Rzayeva, "Turkey in the geopolitics of energy", **Energy Policy**, Vol.107 (August 2017), s.539.

¹⁸⁰ Yusif Huseynov, "Geopolitics of the Republic of Turkey's Energy Policy", **International Journal of Energy Economics and Policy**, Vol.7, No.3 (2017) s.342-343.

¹⁸¹ Muhammed Oral ve Ünal Özdemir, "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye : Fırsatlar ve Riskler", **Journal of History Culture and Art Research**, Vol.6, No.4 (Eylül 2017), s.952.

etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda geleneksel olarak Batı ve Rusya ile ilişkilerinde dikkatli bir denge sağlamaya çalışan Türkiye için de büyük bir dış politika sorunu oluşturmaktadır. Bu tür jeopolitik faktörler, Avrasya'nın çeşitli alt bölgelerini birbirine bağlamak için planlanan veya halihazırda yapım aşamasında olan petrol ve doğalgaz boru hatları açısından Türkiye'nin rolünü etkilemektedir.¹⁸²

¹⁸² Çelikpala ve Erşen, s.584.

5.BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ENERJİ

Enerji kaynakları, bir ülke ne şekilde yönetilirse yönetilsin, stratejik mallardır. Enerji, sürekli olarak etkiyi, gücü ve jeopolitik çıkarları artırmak için kullanılan avantajlı bir kaynaktır. Devletlerin kullandığı enerji kaynakları hem savunma hem saldırma hem de ticari amaçlı kullanma ihtimali doğurduğundan, enerji zengini olmak bir ülke için dış politika adına oldukça önemli bir durumdur. Bir enerji tedarikçisi ile tüketicileri arasında bağımlılık ilişkisi vardır. Enerji tedarikçisi bir piyasada tekel olduğunda, bu bağımlılık politik bir avantaja dönüşür. Bu avantaj, dışarıdan müdahaleyi önlemek ve rejimin hayatta kalmasını sağlamak için veya iddialı bir dış politika için bir araç olarak kullanılabilir. Bu şekilde devletler, enerji kaynaklarını, komşu ülkeleri belirli bir şekilde davranmaya koşullandırmak veya aksi takdirde cezalandırmak için bir fırsat olarak değerlendirebilir. Enerji zengini devletlerin çoğu, enerji kaynaklarını dış politikanın savunma aracı olarak kullanmaktadır. Amaç, hem rejimin devamını sağlamak hem gücü içeriden pekiştirmek hem de dışarıdan müdahaleyi önlemektir. Bunu doğrudan, önemli küresel aktörlerle ekonomik ilişkiler geliştirerek, genellikle boru hatları veya büyük uluslararası güçlerle tedarik sözleşmeleri şeklinde yapabilirler. Dolaylı olarak ise bir iç güvenlik aracı oluşturmak, askeri kuvvetler geliştirmek, son teknoloji askeri teçhizat tedarik etmek, iç muhalefeti ortadan kaldırmak veya diğer ekonomik faydalar için destek sağlamak şeklinde gerçekleştirebilirler.

Komşu ülkelerle ilişkisi, Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgesi üzerindeki etkileri incelendiğinde, Rusya'nın enerjiyi politik bir enstrüman olarak nasıl kullandığı anlaşılacaktır: dostlarını ödüllendirmek ve düşmanlarını cezalandırmak. Bu politikanın yankılarını yaşayan Hazar devletlerinin yanı sıra Avrupalı devletlerin de olaydaki rolü büyüktür. 2009'da Ukrayna'ya uygulanan gaz kesintisi sürecinde, Türkiye de dahil olmak üzere krizin etkilerini hisseden Avrupalı devletler –özellikle Rus gazına büyük ölçüde bağımlı olanlar- gaz sıkıntısıyla karşılaşmışlardır. Rusya'nın bu dönemde, kendisine yönelik AB yaptırımlarının uzatılmaması ve ayrıca Rusya'dan aldığı gazın bir kısmının Ukrayna'ya satılmaması için bir uyarı sinyali olarak bazı Avrupa ülkelerine de gaz akışını azaltması; sonrasında da Türkiye'nin arabuluculuğuyla çözüme kavuşturulan süreç sonunda imzalanan 10 yıllık antlaşmayla bir senelik doğal gazı diğer Avrupa devletlerine

göre %20 indirimle Ukrayna'ya satması¹⁸³, Rusya'nın enerjiyi her iki açıdan da kullanmasına açık birer örnektir. Kuşkusuz, bol doğal gaz, kömür ve ham petrol rezervlerine sahip olan Rusya, dünyanın enerji süper güçlerinden biridir. Bu nedenle Rusya'yı küresel bir enerji süper gücüne dönüştürmek adına Rus petrol ve gaz kaynakları, özellikle Avrupa ve Avrasya'da küresel enerji pazarında önemli bir role sahiptir. Enerji, Rusya için stratejik bir kaynaktır ve Avrupa, Orta Asya ve Hazar Denizi bölgesinde etkisini arttırmada oldukça etkili olmuştur.¹⁸⁴

Avrupa Birliği, enerji zengini ülkelerden tedarik sağlayarak bu sistemin devamına katkıda bulunmaktadır. Enerji zengini devletlerin enerji kaynaklarını saldırı amacıyla kullanması çok daha az yaygındır. En açık tarihsel örnek, 1973 OPEC petrol ambargosudur. Daha yakın zamanlarda Azerbaycan, Dağlık Karabağ konusundaki ihtilafın bir sonucu olarak Ermenistan'ı devre dışı bırakarak petrol ve gaz boru hatları inşa etmiş ve Erivan'ı herhangi bir transit ücretinden mahrum bırakmıştır. Enerji zenginliği nadiren saldırı amacıyla kullanılsa da yakın tarihte başka hiçbir devlet enerji servetini saldırgan bir gündem için kullanmamıştır.¹⁸⁵ Enerji zengini olan devletler –Afrika ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri, Venezuela gibi- genellikle az gelişmiş veya geri kalmış ülkeler oldukları için, dış aktörlerin müdahalesine daha açıktır. Dolayısıyla, bu devletler dış aktörlere bağımlı hale getirilerek, mevcut kaynakların verimli kullanılmasının ve ekonomik kalkınma yolunda doğru değerlendirilmesinin önüne geçilmektedir. Kısacası, enerji ekonomik kalkınma açısından stratejik bir faktör olarak, devletlerin uluslararası siyasette ve ekonomideki pozisyonlarını, politikalarını ve kararlarını şekillendirmekte ve bu yolda devletler tarafından bir araç haline getirilmektedir. Bu durum, bazı kaynak zengini ülkelerin bir şekilde ekonomik büyümesinin geri kalmasını açıklamak için Terry Lynn Karl tarafından kaynakların lâneti

¹⁸³ CNN Türk, “İşte Rus-Ukrayna gaz krizinin kronolojisi”, 20 Ocak 2009, <https://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/dunya/01/20/iste.rusya.ukrayna.gaz.krizinin.kronolojisi/509798.0/index.html> (1 Nisan 2021).

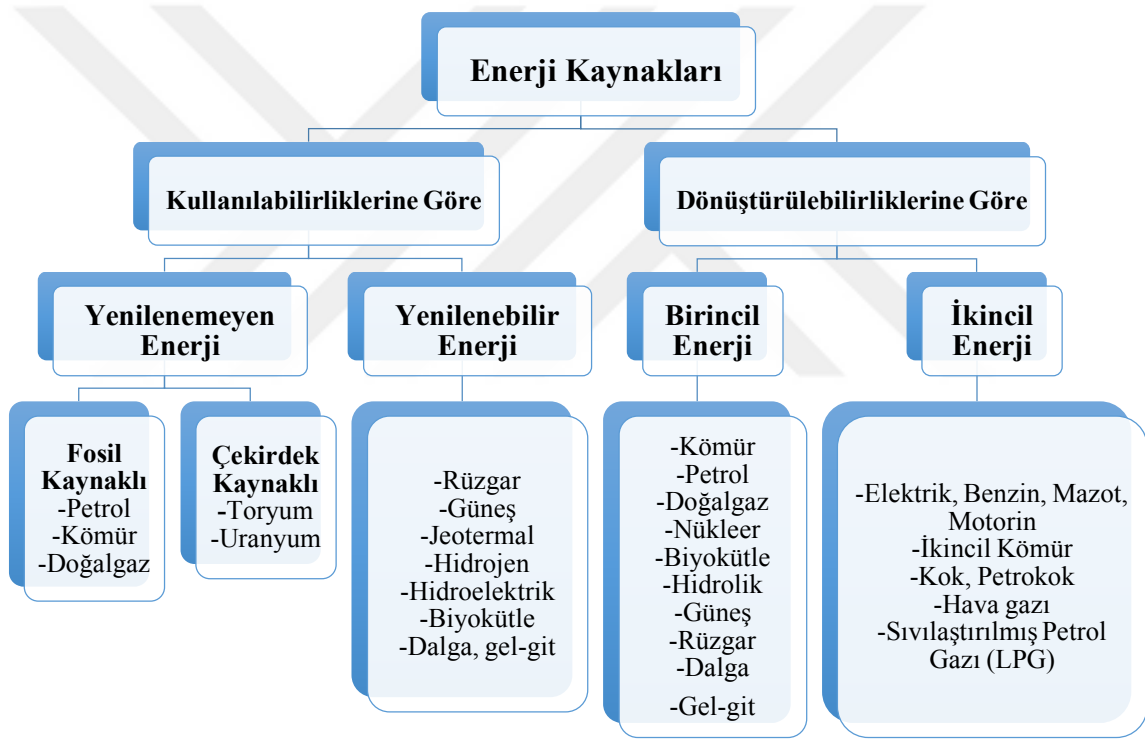
¹⁸⁴ Sunita Meena, “Energy as a political weapon of foreign policy: The Russian case”, *International Journal of Academic Research and Development*, Vol.3, No.5 (September 2018) s.172.

¹⁸⁵ European Union, *Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia*, Belgium, 2018, s.4.

veya bolluk paradoksu¹⁸⁶ adıyla literatüre kazandırılan teorinin açık bir örneği olarak gösterilebilir.

5.1.Enerji Kaynakları

Enerji kaynakları kullanışlarına ve dönüştürülebilirliklerine göre iki gruba ayrılmaktadır. Kullanışlarına göre enerji kaynakları kendi arasında yenilenebilir ve yenilenemez, dönüştürülebilirliklerine göre enerji kaynakları kendi arasında birincil ve ikincil olmak üzere sınıflandırılmaktadır.¹⁸⁷

Şekil 6: Enerji Kaynakları Sınıflandırması

Kaynak: Erdem Koç ve Mahmut Can Şenel, “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu: Genel Değerlendirme”, **Mühendis ve Makine**, Cilt.54, No.639 (Şubat 2013) s.33.

*Bu tablo kaynakta adı geçen eserden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹⁸⁶ Terry Lynn Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, California: University of California Press, 1977.

¹⁸⁷ Erdem Koç ve Mahmut Can Şenel, “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu: Genel Değerlendirme”, **Mühendis ve Makine**, Cilt.54, No.639 (Şubat 2013) s.33.

Enerjinin herhangi bir değişim ya da dönüşüme uğramamış hali petrol, kömür, doğal gaz, nükleer, hidrolik, biyokütle, dalga-gelgit, güneş ve rüzgâr gibi birincil enerji kaynaklarını oluşturmakta, birincil enerjinin dönüştürülmesiyle elde edilen elektrik, benzin, mazot, motorin, kok kömürü, ikincil kömür, petrokok, hava gazı ve sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) gibi kaynaklar ise ikincil enerjiyi oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının kullanım sonunda tükenebilirlik ya da yenilenebilirlik niteliklerine göre yapılan sınıflandırmada ise hidrolik, güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle, dalga gelgit, hidrojen gibi aynen kalabilen, kullanılmasına rağmen azalmayan, tükenmeyen enerji kaynakları yenilenebilir enerji kaynakları; kömür, petrol ve doğal gaz fosil kaynaklı, uranyum ve toryum gibi çekirdek kaynaklı olanlar ise kullanıldığında biten ve kendini yenileyemeyen kaynaklardır.¹⁸⁸

Yenilenebilir enerjinin yayılmasının hızlandırılması, yatırımları çekmek için elverişli bir ortam yaratmaya katkıda bulunan politikalar gerektirmektedir. Dağıtım büyüdükçe ve teknoloji ilerledikçe, yenilenebilir enerji politikaları giderek genel enerji sektörü planlamasına entegre olmaktadır. Bu bağlamda, politika oluşturma adına bilgilendirme yapmak adına IRENA (International Renewable Energy Agency) gibi kurumlar, tüm yenilenebilir enerji geliştirme faaliyetlerine destek olmaktadır Daha düşük karbon emisyonları ve daha az hava kirliliği gibi çevresel avantajlarının yanında son yıllarda yenilenebilir enerjinin sosyo-ekonomik faydaları da gündeme gelmektedir.¹⁸⁹ Yenilenebilir enerji, devletlerin enerji gereksinimlerini kendi bünyesinde bulunan kaynaklar aracılığıyla gidererek dışa bağımlılığın aşağı çekilmesi, kaynak çeşitliliğini artırarak sürdürülebilir bir enerji sistemi oluşturulması ve enerji kullanımı sonrasında ortaya çıkan çevresel zararların minimuma indirgenmesi bakımından kritik önem arz etmektedir.¹⁹⁰ Bu nedenle yenilenebilir enerjiye olan ilgi son dönemde artış gösterse de büyük ölçüdeki talep üzerine gerçekleştirilen yatırımların ve depolamanın yüksek maliyetli olması ve teknik yetersizlikler sonucunda oluşan aksaklıklar¹⁹¹ gibi sorunlardan ötürü fosil kaynaklı yakıtların tüketiminin önüne geçememiştir. Kömür, fosil kaynaklı

¹⁸⁸ Erdem Koç ve Kadir Kaya, “Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu”, **Mühendis ve Makina**, Cilt.56, Sayı.668 (Temmuz 2015) s.37.

¹⁸⁹ IRENA, “Research and analysis into the benefits of renewables”, <https://www.irena.org/benefits> (20 Mart 2021).

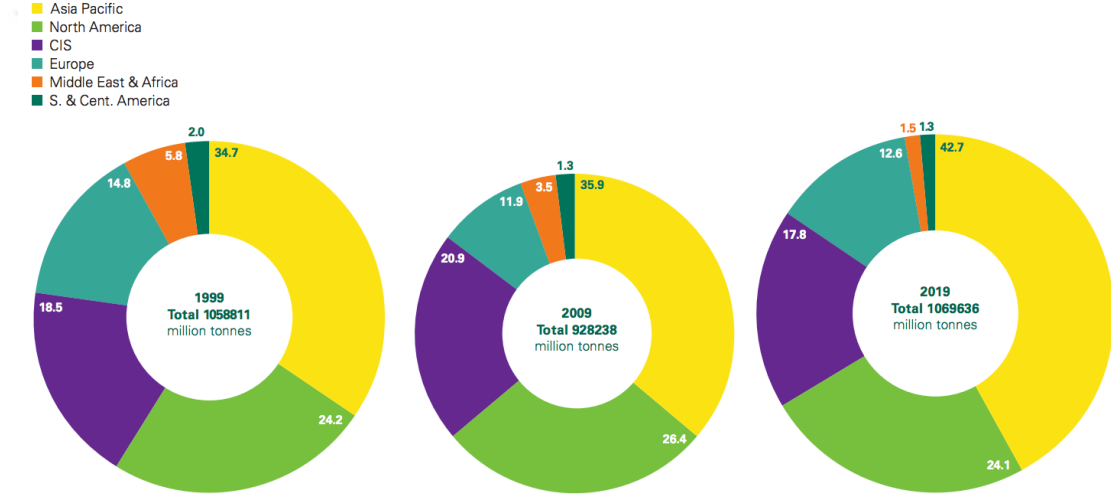
¹⁹⁰ Erdal Tanas Karagöl ve İsmail Kavaz, Dünya’da ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji, **Seta Analiz**, Sayı.197 (Nisan 2017), s.7.

¹⁹¹ Dan Chiras, **The Homeowner’s Guide to Renewable Energy: Achieving Energy Independence Through Solar, Wind, Biomass, and Hydropower**. Canada: New Society Publishers, 2011.

enerji kaynaklarının başında gelmektedir. Sanayileşmenin artmasıyla ve yatırımların çoğalmasıyla birlikte petrol kömürün yerini almıştır. Doğal gaz ise bu grubun yükselen gücü olarak son dönemde popülerliğini oldukça artırmıştır.

5.1.1.Küresel Enerji Kaynakları: Kömür, Petrol, Doğalgaz

2019'da 289 milyon varil petrol eş değeri olarak ölçülen küresel birincil enerji talebinin, 2045'te günlük 361 milyon varil petrol eş değerine ulaşacağı tahmin edilmektedir.¹⁹²

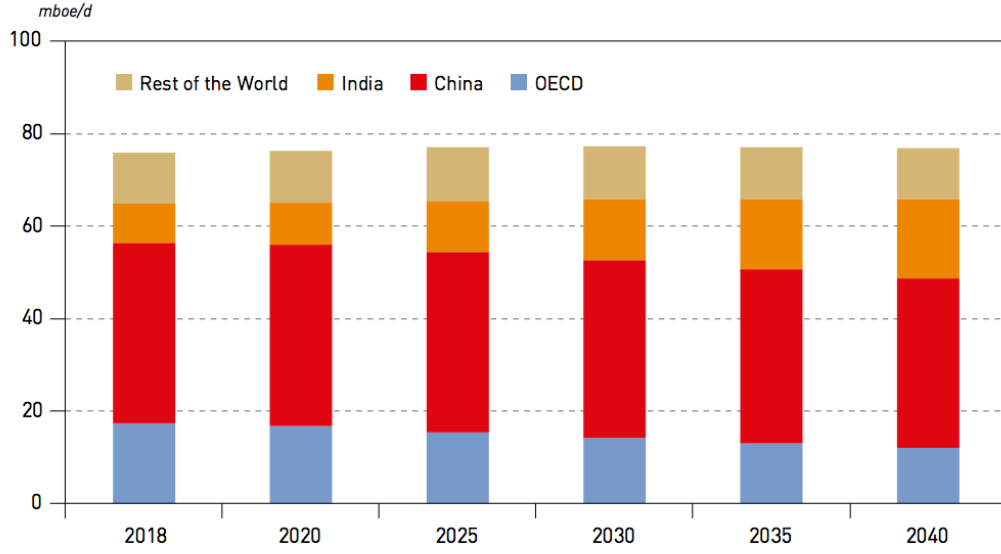
Grafik 7: Bölgelere Göre Kanıtlanmış Kömür Rezervleri, 1999-2009-2019

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy, s.45.

Dünyadaki enerji kaynaklarına bakıldığında, %27 oranla birincil enerji kaynaklarının tüketiminde ikinci sırada yer alan kömürün dünya üzerinde toplam 1.069,636 milyon ton kanıtlanmış işletilebilir rezervi bulunmaktadır. 2019'da dünya kömür rezervleri 1070 milyar ton olarak hesaplanmıştır. Bu rezervler ABD (%23), Rusya (%15), Avustralya (%14) ve Çin (%13) olmak üzere bu üç ülkede yoğunluk göstermektedir.¹⁹³

¹⁹² OPEC, 2020 World Oil Outlook 2045, Vienna, 2020.

¹⁹³ BP, Statistical Review of World Energy, s.45.

Grafik 8: Bölgelere Göre Kömür Talebi, 2018-2040

Kaynak: OPEC, **2019 World Oil Outlook 2040**, Vienna, 2020, s.50.

*Mboe/d: Thousand barrels of oil equivalent per day. Bin varil petrol eşdeğeri/günlük.

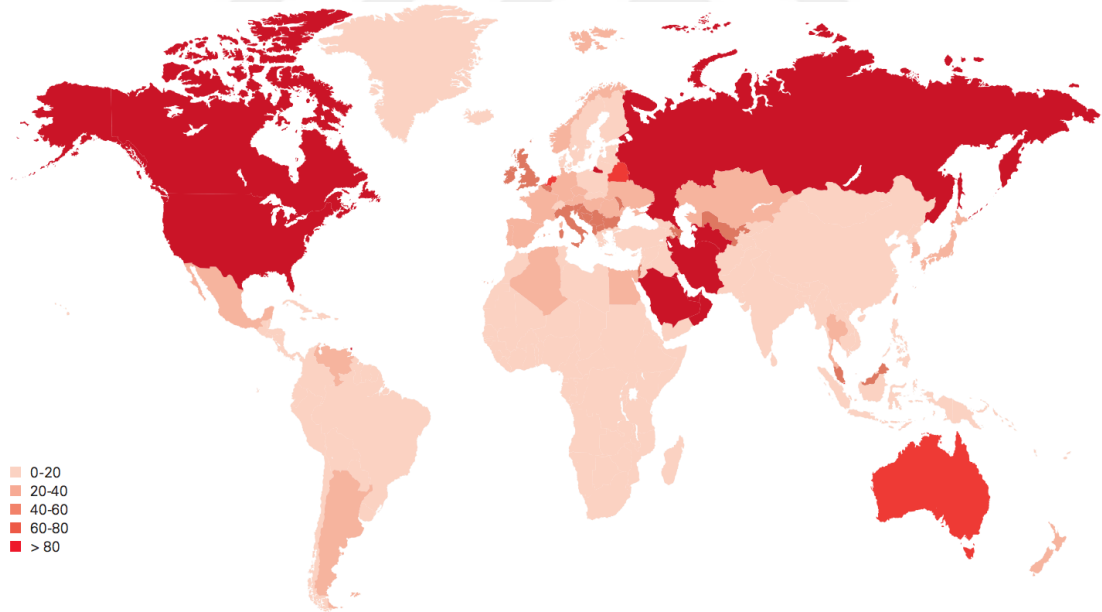
Daha yavaş küresel ekonomik büyüme ve çevresel kaygılar, enerji alanında karbondioksit emisyonlarının en büyük kaynağı olan kömüre olan talebin artışını yavaşlatmış ve kömür sektörü için mücadelelere yol açmıştır. Bununla birlikte, hala büyük ölçüde kömüre bağımlı olan dünya genelinde, 2018'de küresel kömür talebinde hafif bir artış kaydedilmiştir. Bu artış, temelde Çin, Hindistan ve Güney Asya'nın büyüyen ekonomilerini ve nüfuslarını yansıtmaktadır. Orta vadede kömüre olan talebin, Hindistan, Güneydoğu Asya, Türkiye ve Brezilya'daki yüksek talebe bağlı olarak artması beklenmektedir. Fakat, küresel kömür talebi, Grafik 8'de de görüleceği gibi, açıkça toplamın %50'sini oluşturan Çin'deki talep ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, kömür talebi grafiğinde meydana gelebilecek herhangi bir değişim, Çin'in çevre politikalarıyla yakından ilgilidir.¹⁹⁴

BP verilerine göre, %33,1 oranla petrol 2019 yılı itibariyle, en çok tüketilen birincil enerji kaynağı olmaya devam etmektedir. Öncelikli olarak ulaşımda ana kaynak olan petrole talebinin, 2025'te 94,4 milyon varil petrol eş değerine ve 2045'te günlük 99,5

¹⁹⁴ OPEC, **2019 World Oil Outlook 2040**, Vienna, 2020, s.50.

milyon varil petrol eş değerine ulaşması öngörülmektedir.¹⁹⁵ Esasen, petrol talebi küresel ekonominin gücüne özellikle Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilerin genişlemesine bağlıdır. Amerika Birleşik Devletleri küresel petrol arzının giderek genişlemesine öncülük ederken ve talep, gelişmiş ekonomiler ve ulaşım yakıtlarından Asya ve petrokimyasallara kayarken, petrol piyasaları büyük bir değişim sürecinden geçmektedir.¹⁹⁶

2019 yılı itibariyle dünyadaki kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 198.8 trilyon metreküptür. Doğalgaz üretimi, OECD (1506.2 m³), Non-OECD (2483.2 m³) ve European Union (101.0 m³) olmak üzere toplamda 3989.3 milyar m³, doğalgaz tüketimi ise 3929.2 metreküptür.¹⁹⁷ Doğal gazın, 2040 yılında toplam birincil enerji karışımında %25'lik bir paya ulaşarak ikinci en büyük enerji kaynağı olması beklenmektedir. Gaz için talep artışlarının, başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya'dan ve OPEC üye ülkelerinden gelmesi öngörülmektedir.¹⁹⁸

Şekil 7: Bölgelere Göre 2019 Doğal Gaz Tüketim Yoğunluğu

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy, s.34.

¹⁹⁵ OPEC, 2020 World Oil Outlook 2045, s.49.

¹⁹⁶ International Energy Agency, "Oil", <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/oil> (19 Şubat 2021).

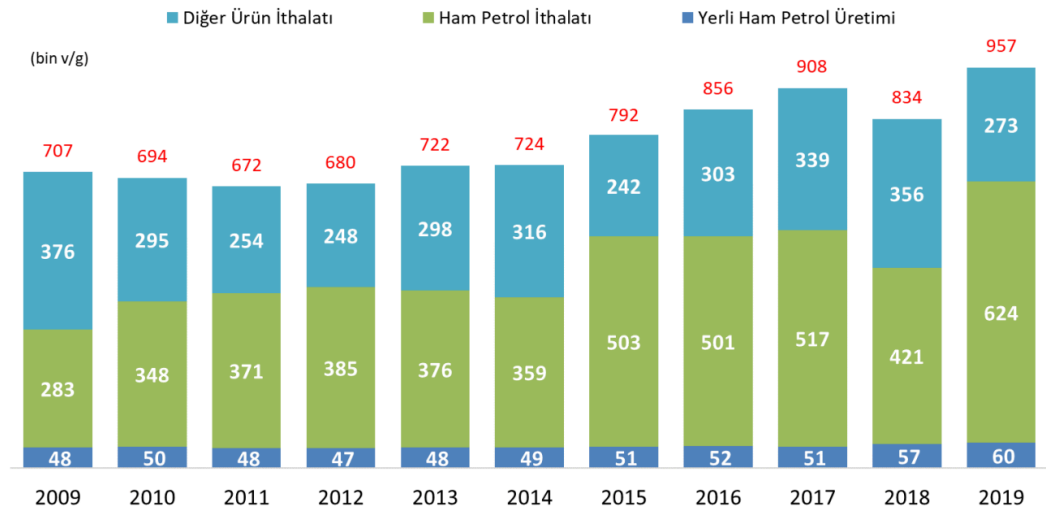
¹⁹⁷ BP, Statistical Review of World Energy, s.34-37.

¹⁹⁸ OPEC, 2019 World Oil Outlook 2040, s.7.

Doğal gaz, günümüzde küresel birincil enerji talebinin %23'ünü ve elektrik üretiminin yaklaşık dörtte birini oluşturan en hızlı büyüyen fosil yakıttır. En temiz yanan fosil yakıt olan doğal gaz, diğer fosil yakıtlara kıyasla özellikle hava kalitesi ve sera gazı emisyonları açısından bir dizi çevresel fayda sağlamaktadır. Depolanabilirliği ve gazla çalışan elektrik santrallerinin operasyonel esnekliği, doğal gazın hem mevsimsel hem de kısa vadeli talep dalgalanmalarına yanıt vermesine ve değişken yenilenebilir enerjilerin artan payı ile güç sistemlerinde elektrik arz güvenliğini artırmasına olanak tanımaktadır. Doğal gaz piyasası, kaya gazı oluşumu ve esnek sıvılaştırılmış doğal gaz arzının artmasıyla giderek küreselleşmektedir. Gaz ticareti arttıkça, doğal gaz güvenliğinin yeni yönleri ve boyutları oluşmakta, gaz piyasalarının birbirine bağılılığı da artmaktadır, çünkü bir bölgedeki talep veya arz şoku artık diğerlerinde yansımalarla neden olabilmektedir.¹⁹⁹

5.1.2. Türkiye Enerji Görünümünde Fosil Yakıtlar

Türkiye, birincil enerji kaynakları bakımından, 144,2 milyon ton petrol eşdeğeri birincil enerji arzı ile enerji yoğun olarak nitelendirilen bölgeler arasında yer almaktadır.²⁰⁰

Grafik 9: Türkiye'nin Petrol Tüketimi ve Yerli Üretim, 2009-2019

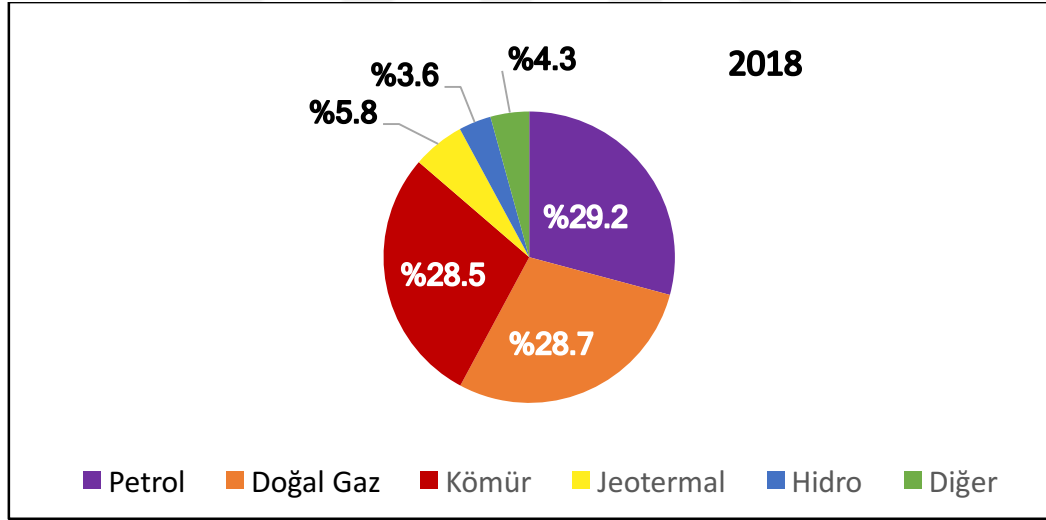
Kaynak: Türkiye Petrolleri, 2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, İstanbul: 2019, s.33.

*v/g: Varil gün birimini ifade etmektedir.

¹⁹⁹ International Energy Agency, "Gas", <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/gas> (19 Şubat 2021)

²⁰⁰ International Energy Agency, "Turkey", <https://www.iea.org/countries/turkey> (19 Şubat 2021)

2019 yılı itibariyle, Türkiye’de, 2,98 milyon ton petrol üretilmiş, 31 milyon ton petrol, 13,7 milyon ton petrol ürünü ithal edilmiş, 14,3 milyon ton petrol ürünü ihraç edilmiştir. Türkiye ham petrol ithalatını, Rusya (%36), Irak (%21), Kazakistan (%7), Hindistan (%7), İran (%5), Suudi Arabistan (%4), Nijerya (%4) ve Libya (%4) gibi ülkelerle gerçekleştirmektedir. 2019’da Türkiye’de 340,863 metre sondaj yapılarak 153 kuyu açılmıştır. Grafiğe bakıldığında, 2019 senesinde, Türkiye’de günlük yaklaşık 60 bin v/g ham petrol üretilirken yaklaşık 684 bin v/g ham petrol tüketilmiş; 624 bin v/g ham petrol ithalatı, 273 bin v/g ise işlenmiş ürün ithalatı yapılmıştır. 2018’de, %11,9 olan yerli ham petrol üretiminin ham petrol tüketimine oranı, 2019 yılında %8,8’e düşmüştür. Bu da, Türkiye’nin petrolde dışa bağımlılığının (%91,2) arttığının bir göstergesidir.²⁰¹ Kırıkkale, Batman, İzmir ve İzmit olmak üzere Türkiye’de dört adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. Toplam birincil enerji arzına bakıldığında, petrolün oranı %29,2 iken doğal gaz %28,7 kömür ise %28,5’lik bir orana sahiptir.

Grafik 10: Türkiye’de Kaynaklara Göre Birincil Enerji Arzı, 2018

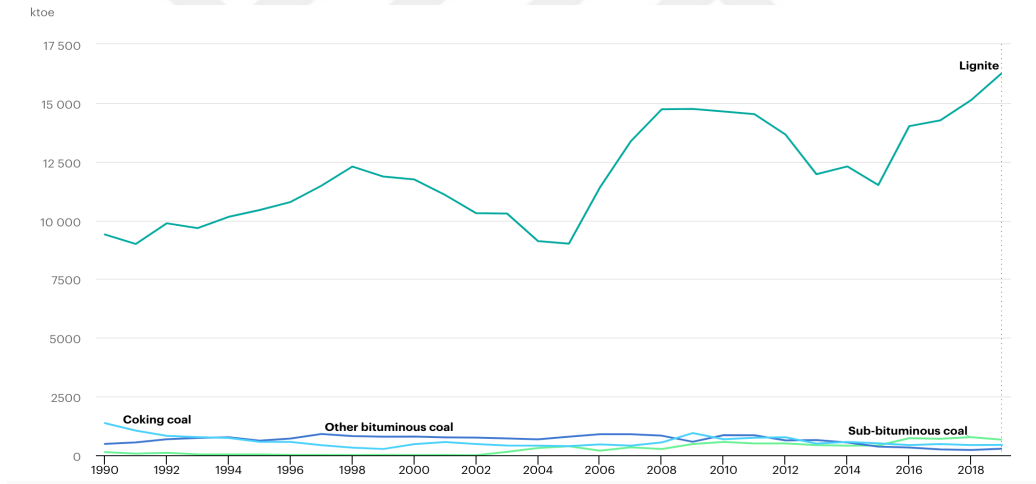
Kaynak: Türkiye Petrolleri, **2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu**, İstanbul: 2019, s.33.

*Bu grafik kaynakta adı geçen eserden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’nin birincil enerji arzında büyük bir paya sahip olan bir diğer kaynak olarak doğal gaz, yer altında tek başına bulunabileceği gibi petrol ile beraber de bulunabilir. Doğal gazın kullanıldığı başlıca alanlar, elektrik üretimin, konut ısınması,

²⁰¹ Türkiye Petrolleri, **2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu**, İstanbul: 2019, s.32.

sanayi ve hizmet sektörüdür. Türkiye'de 2019 senesinde, 45,3 milyar m³ miktarında doğal gaz tüketimi yapılmış ve toplam 483 milyon m³ doğal gaz üretilmiştir. Geriye kalan üretilabilir rezerv 3,36 milyar m³'e yakın bir rakamdır. Türkiye 2019 itibariyle, doğal gaz arama çalışmaları sonucunda bulunan yeni alanlarla beraber doğal gaz üretim miktarını 2018'de %20, 2019'da ise %11 artırmıştır.²⁰² 2020 itibariyle, Adıyaman, Çanakkale, Düzce, Edirne, İstanbul, Kırklareli ve Tekirdağ'daki üretim yapan toptan satış lisansı sahibi şirketlerce satışa sunulan toplam miktarı 39,432 Sm³'tür. 1.074,14 Sm³ boru gazı, 916,77 Sm³ LNG olmak üzere toplamda, 1.990,91 milyon Sm³ doğal gaz ithal edilmiş, Yunanistan'a 32,03 Sm³ gaz ihraç edilmiştir.²⁰³ Türkiye, 2019 yılsonundan itibaren, linyit, asfaltit ve taşkömürü olmak üzere toplam 20,84 milyar ton kömür kaynağına sahip olsa da henüz üçte birinin etüt ve fizibilite uygulamaları bitirildiği için çok az bir bölümü rezerv olarak tanımlanmaktadır. Buna rağmen dünya kömür rezervlerinin yaklaşık %2,1'i Türkiye'de bulunmaktadır.²⁰⁴

Grafik 11: Türkiye’de Türlerine Göre Kömür Üretimi, 1990-2018

Kaynak: International Energy Agency, “Turkey”, <https://www.iea.org/countries/turkey> (19 Şubat 2021).

*Ktoe: Kilo tonne of oil equivalent, Mtep: Milyon ton eşdeğer petrol birimini ifade etmektedir.

2018’de, 81,08 milyon ton linyit, 1,10 milyon ton taşkömürü ve 1,75 milyon ton asfaltit olmak üzere toplamda 83,9 milyon ton satılabilir kömür üretilmiş, 122,7 milyon ton kömür tüketilmiştir. Türkiye’nin kömüre dayalı santral kurulu gücü, 2020

²⁰² Türkiye Petrolleri, s.34.

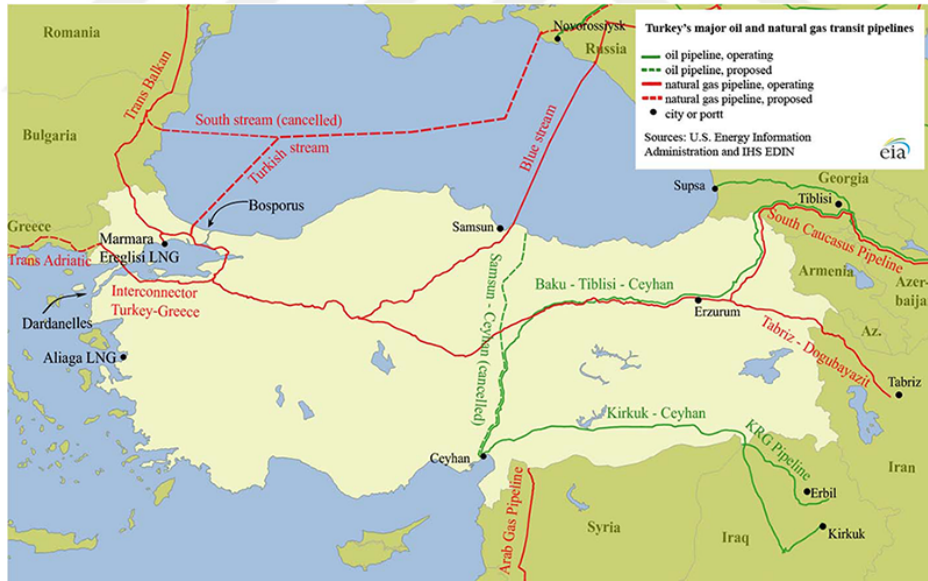
²⁰³ EPDK, **Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu**, Ankara, 2020, s.3.

²⁰⁴ Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, **2019 Faaliyet Raporu**, Ankara, 2020, s.49.

Haziran'dan itibaren toplam gücün %22,02'sini, yerli kömüre dayalı kurulu güç %12,28'ini, ithal kömüre dayalı kurulu güç ise %9,74'ünü oluşturmaktadır.²⁰⁵ Türkiye dünya linyit rezervlerinin %4'lük bir kısmına sahiptir. 2018 yılında Türkiye'de 15,121 ton petrol eşdeğeri linyit üretilmiş, 3,616 ton petrol eşdeğeri linyit tüketilmiştir. MTA'nın yerli enerji kaynaklarını teşvik politikaları gereğince 2005 yılı itibariyle hızlanan kömür arama çalışmalarıyla Türkiye linyit rezervlerine 10,82 milyar ton eklenerek toplamda 19,32 milyar tona çıkmasına rağmen Dünya Enerji Konseyi verilerinde Türkiye'nin kanıtlanmış işletilebilir linyit rezervi 8,4 milyar ton olarak görünmektedir.²⁰⁶

5.2. Türkiye'nin Enerji Hatları

Türkiye, petrol ve doğal gaz tedarikinin Orta Asya, Rusya ve Orta Doğu'dan Avrupa ve diğer Atlantik ülkelerin pazarlarına ulaştırılabilmesi açısından giderek daha önemli bir geçiş merkezi haline gelmektedir. Çünkü, bu hatta taşınacak olan petrol ve doğal gaz arzı için bir merkez olarak hizmet etmek adına iyi bir konuma sahiptir.²⁰⁷

Şekil 8: Türkiye'nin Başlıca Petrol ve Doğal Gaz Transit Boru Hatları

Kaynak: EIA, "Turkey", <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR> (21 Şubat 2021)

²⁰⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Kömür", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-tabii-kaynaklar-komur> (20 Şubat 2021).

²⁰⁶ Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, s.49.

²⁰⁷ EIA, "Turkey", <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR> (21 Şubat 2021).

Köprü, merkez, kavşak, geçiş ve koridor gibi kavramlar, Türkiye'nin Avrasya'nın enerji jeopolitiğinde artan önemine atıfta bulunmak için 1990'ların başından beri sık sık kullanılmaktadır. Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) petrol boru hattı 1977 gibi erken bir tarihte faaliyete geçmesine ve Türkiye 1987'den beri Batı Güzergahı üzerinden Rusya'dan doğalgaz satın almasına rağmen, ülkenin Avrupa ve Asya arasında enerji köprüsü görevi gören jeopolitik rolü, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk ve Batılı yetkililer tarafından vurgulanmıştır. 1990'lı yıllarda ABD tarafından yoğun bir şekilde teşvik edilen Doğu-Batı Enerji Koridoru projesinin arkasındaki fikir, Hazar havzasının zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını Türkiye'den geçen boru hatlarıyla Avrupa'ya taşımaktır. 2006–2007 döneminde faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve BTE doğal gaz boru hattı, bölgenin yeni bağımsız ülkeleri üzerindeki geleneksel olarak güçlü Rus etkisini sınırlandırmada kilit jeopolitik araçlar olarak algılandıkları için ABD liderlerinden güçlü destek almıştır. Bu tür enerji projeleri, Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında stratejik bir ortaklığın ortaya çıkmasını da sağlamıştır.²⁰⁸

Türkiye, petrol için önemli bir geçiş noktası olmuştur ve doğal gaz için de bir geçiş noktası olarak giderek daha önemli hale gelmektedir. Önemli miktarlarda Hazar petrolü, Karadeniz limanlarına (Novorossysk, Rusya ve Supsa, Gürcistan gibi) ve daha sonra Türk Boğazları (İstanbul Boğazı ve Çanakkale su yolları) üzerinden tankerlerle Batı pazarlarına gönderilmektedir. Kuzey Irak'tan gelen petrol ve Hazar petrolü de Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan petrol terminali üzerinden boru hattıyla Türkiye'den geçmektedir.²⁰⁹ Türkiye'nin petrol ve doğal gaz boru hatları ve projeleri şu şekildedir²¹⁰:

- Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı
- Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)
- Mavi Akım Gaz Boru Hattı
- Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran – Türkiye)

²⁰⁸ Çelikkpala ve Erşen, s.586.

²⁰⁹ EIA, “Turkey”, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR> (22 Şubat 2021).

²¹⁰ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-boru-hatlari-ve-projeleri> (21 Şubat 2021).

- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
- Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu
- TürkAkım Gaz Boru Hattı Projesi
- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

5.2.1.Doğalgaz Boru Hatları

Türkiye, dünyanın en büyük ikinci doğal gaz pazarı olan kıta Avrupası ile Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki önemli doğal gaz rezervleri arasındaki konumu nedeniyle doğal gaz geçişinde stratejik bir role sahiptir. Doğal gaz, bölgeler arasında ticareti yapılan dünya çapında bir maldır. Doğal gaz piyasaları, talep artarken piyasa yapısı ve organizasyonunda kritik bir değişikliğe yol açan yeni bir süreç aşamasındadır. Ayrıca, yüksek gaz hacimli uluslararası ticaret ve ulaşım alternatiflerinin karmaşıklığı, piyasa modellemesi ve fiyat tahmininde yeni zorluklar yaratmaktadır. Türkiye, en büyük doğal gaz rezervlerinin bulunduğu bölgelere kısa mesafeleriyle önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Rusya, İran ve Azerbaycan'dan boru hatları ile gaz ithalatına büyük ölçüde bağımlı olmakla birlikte, talep gücü yüksek ülkelere de oldukça yakındır. Bu nedenle Türkiye, uluslararası piyasa oyuncuları arasında gazın fiyatlandırılmasında ve piyasa yapıcı olma konusunda önemli bir rol oynama fırsatına sahiptir.²¹¹

Türkiye önemli bir doğal gaz tüketicisidir ve doğal gaz için önemli bir geçiş ülkesi haline gelmektedir. Doğalgaz tüketiminin güçlü bir büyüme göstermeye devam ettiği Avrupa'daki birkaç ülkeden biridir. İhracat için çok az doğalgaz bırakmış olsa da Türkiye'nin artan tüketimi, ülkeye doğal gaz getirmek için çok sayıda boru hattının geliştirilmesine yardımcı olmakta ve bu sayede Türkiye'nin doğalgaz ithalatını ve ihracatını artıracak yeni tedarik projeleri için sözleşme yapılmaktadır. Türkiye'nin Avrasya'da bir enerji köprüsü olarak rolü, İran-Türkiye doğalgaz boru hattının 2001 yılında faaliyete geçmesi ve Mavi Akım boru hattının 2003'ten sonra Türk tüketimi için önemli miktarlarda Rus doğalgazını taşımaya başlamasıyla önemli bir ivme daha kazanmıştır.

²¹¹ Hakan Nalbant ve diğerleri, "An Analysis of the Natural Gas Pricing in Natural Gas Hubs: An Evaluation for Turkey", **Energy Systems**, (July 2020), s.1.

Şekil 9: Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> (21 Şubat 2021).

Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye ve Eski Sovyetler Birliği hükümetleri arasında 1984 yılında imzalanan anlaşma ile çalışmalarına başlanan bir enerji nakil hattıdır. 845 km uzunluğunda olup Türkiye’ye Bulgaristan sınırında Malkoçlar’dan girmekte, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara’ya ulaşmaktadır.²¹² Rusya’dan çıkan iki hattın biri olan Batı Hattı, Ukrayna ve Bulgaristan’dan geçip Türkiye’ye ulaştığından, Rusya ile Ukrayna ilişkilerindeki politik çatışmalar Batı Hattı’ndan Türkiye’ye gelen gazın dönem dönem kesintiye uğramasına sebep olmakta bu durum da Türkiye’nin ekonomik istikrarını tehlikeye atmaktadır.²¹³ Bu noktada, TürkAkım büyük önem arz etmektedir.

TürkAkım, Rusya'dan Karadenizi geçerek Türkiye'ye uzanan yeni bir ihraç gaz boru hattıdır. Boru hattının iki hattından ilki Türk tüketicilere, ikincisi ise güney ve

²¹² Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

²¹³ Yunus Furuncu, “TürkAkım Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Konumunu Güçlendirecek”, SETA, 7 Ocak 2021, <https://www.setav.org/turkakim-turkiyenin-enerjide-merkez-ulke-konumunu-guclendirecek/> (21 Şubat 2021).

güneydoğu Avrupa'ya gaz dağıtımına yöneliktir. TürkAkım, toplam 31,5 milyar metreküp (her bir hat için 15,75 milyar metreküp) üretim kapasitesine sahiptir. TürkAkım başlangıç noktası, Rusya'nın Birleşik Gaz Tedarik Sisteminin bir parçasını oluşturan ve Anapa yakınlarında bulunan Russkaya kompresör istasyonudur. İstasyon, gazın alıcı terminale girdiği Türkiye kıyılarına kadar boru hattının iki hattı boyunca 930 kilometreden fazla gaz iletmek için gereken basıncı korumaktadır.²¹⁴ Anapa'dan girip Trakya'nın Kırıkköy beldesinden Türkiye'ye ulaşan gaz birinci hattan Lüleburgaz'da Türk şebekesine bağlanmakta, ikinci hat ise Türkiye-Bulgaristan sınırına ulaşarak Avrupa'ya gaz tedarik etmektedir.²¹⁵

Şekil 10: TürkAkım Boru Hattı, Anapa-Kırıkköy

Kaynak: South Stream Transport, “TürkAkım Boru Hattı Projesi”, <https://www.turkstream.info/tr/project/> (21 Şubat 2021).

1 Aralık 2014 tarihinde, Gazprom ve Botaş Petrol Boru Hattı Şirketi'nin, Karadeniz üzerinden Türkiye'ye doğru uzanan bir doğalgaz boru hattının inşası için Mutabakat Zaptı imzalamasıyla projenin resmi protokolleri başlatılmış; Gazprom, Eylül 2016'da TürkAkım projesi için Türk makamlarından ilk izinleri almış; 10 Ekim 2016

²¹⁴ BOTAŞ, “Tamamlanan Önemli Projelerimiz”, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tamamlanan-onemli-projelerimiz/504> (21 Şubat 2021).

²¹⁵ South Stream Transport, “TürkAkım Boru Hattı Projesi”, <https://www.turkstream.info/tr/project/> (21 Şubat 2021).

tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti TürkAkım projesine ilişkin anlaşmayı imzalamış; Şubat 2017'de South Stream Transport B.V. ve Allseas Group, TürkAkım doğal gaz boru hattının açık deniz bölümünün ikinci hattını inşa etmek için bir sözleşme imzalamış; 7 Mayıs 2017'de Karadeniz'de Rusya kıyılarına yakın TürkAkım doğalgaz boru hattının yapımına başlanmış; 19 Kasım 2018'de Karadeniz'de boru döşemesi tamamlanmış ve Ocak 2020'de TürkAkım üzerinden doğalgaz tedariki başlamıştır.²¹⁶

Batı Hattından gelen senelik gazın, geçerli anlaşmanın koşulları aynı kalmak kaydıyla, TürkAkım'ın ilk hattı aracılığıyla Türkiye'ye ulaştırılması, muhtemel siyasi gerginlikler sebebiyle ana hattan gelen gazın kesintiye uğramasıyla oluşabilecek riskleri azaltmaktadır. Çünkü, Ukrayna gibi aracı devletler olmadan direkt olarak Rus gazının Türkiye'ye nakledilmesi Türkiye'nin enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır.²¹⁷ Aynı zamanda, Botaş ve Gazprom tarafından kurulan ortak şirketin işletmesi olan bu proje, Avrupa'nın doğal gaz talebine cevap verecek stratejik bir güzergahtır. Sonuç olarak, TürkAkım Rusya'daki büyük doğalgaz rezervlerini doğrudan Türkiye'nin doğalgaz dağıtım şebekesiyle buluşturarak hem Türkiye hem de Güney ve Güneydoğu Avrupa adına güvenilir ve istikrarlı bir enerji kaynağı oluşturmaktadır.

Mavi Akım gaz boru hattı, 15 Aralık 1997'de BOTAŞ ve Gazexport işbirliğiyle yapılan 25 yıllık Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması gereğince, yıllık 16 milyar m³ Rus gazını Karadeniz üzerinden bir hat ile Türkiye'ye bağlamaktadır. Bu hat, Rusya'da, İzobilnoye-Djubga arasında 370 km bir hat, Karadeniz'de Djubga-Samsun arasında her biri 390 km olan iki hat ve Türkiye'de Samsun-Ankara arasında 501 km bir boru hattı sisteminden meydana gelmektedir. Projenin Türkiye'deki rotası Samsun, Amasya, Çorum, Kırıkkale üzerinden Ankara'ya uzanmakta ve ana hat ile buluşmaktadır. Hat, 2003'te tarihinde işletilmeye başlanmış, 17 Kasım 2005'te açılışı resmileşmiştir.²¹⁸

²¹⁶ GAZPROM, "TurkStream", <https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> (21 Şubat 2021).

²¹⁷ Furuncu, s.1.

²¹⁸ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> (21 Şubat 2021).

Şekil 11: Mavi Akım Hattı

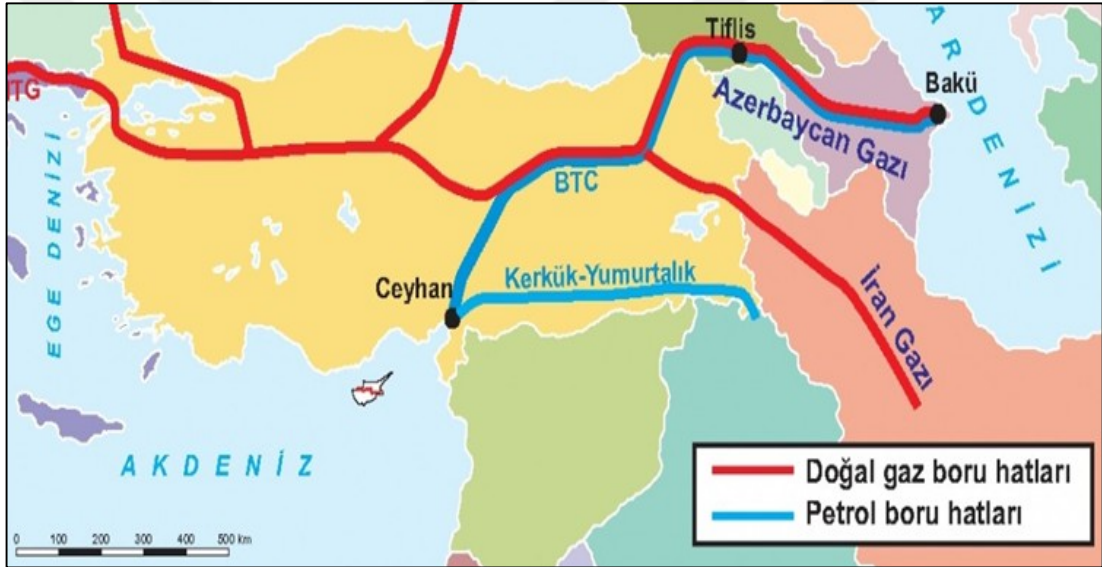
Kaynak: GAZPROM, “Blue Stream”, <https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/> (22 Şubat 2021).

Mavi Akım doğalgaz boru hattı, Rusya'nın doğal gazını üçüncü ülkeleri (Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan) baypas ederek Karadeniz üzerinden Türkiye'ye ulaştıracak şekilde tasarlanmıştır. Türkiye'ye gaz arzının güvenilirliğini önemli ölçüde artırmış ve ülkedeki gaz piyasasına ve altyapı gelişimine katkı sağlamıştır.²¹⁹ Mavi Akım'ın o döneme kadar, gazı doğrudan ulaştıran tek hat olması gazın daha ucuza alınması konusunda avantajlı bir durum yaratsa da doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığın artmasına sebep olduğu gerekçesiyle hem politik hem de akademik çevrede tartışmalara sebep olmuştur. 2020 yılında bakıma alındığı gerekçesiyle kapanan hattın, Rusya ve Türkiye arasında yaşanan gerilimlerden ötürü uzun bir süre kapalı kalması, bu tartışmaları haklı çıkarır niteliktedir. Orta Doğu'da yaşanan siyasi belirsizlikler üstünden çıkan anlaşmazlıklar başta olmak üzere, 2015'teki Türkiye-Rusya uçak krizi, Kırım'ın ilhakında Türkiye'nin Ukrayna tarafında yer alması gibi bazı gerginlikler ve Rusya gazının LNG'den ve Azerbaycan gazından daha pahalı olması, zaman zaman Türkiye'nin Rusya ile enerji ticaretini sorgulanmasına sebep olmuştur.

²¹⁹ GAZPROM, “Blue Stream”, <https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/> (22 Şubat 2021).

Türkiye, 2019 yılında ihraç edilen toplam 15,5 milyar m³ gazın %70’lik bir kısmından fazlasını Mavi Akım boru hattı aracılığıyla ithal etmiştir.²²⁰

Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı, İran’dan senelik 10 milyar m³ gazın boru hattı ile Türkiye’ye nakli için 1996’da imzalanan Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması uyarınca döşenen, yaklaşık 1491 km uzunluğunda, Doğubayazıt’tan çıkıp Erzurum, Sivas ve Kayseri güzergahıyla bir taraftan Ankara’ya ulaşan bir taraftan da Kayseri, Konya güzergahıyla Seydişehir’den çıkan bir hattır. 2001 yılının Haziran ayından itibaren hat gaz taşımacılığı için hazır duruma getirilmiş 2001 sonu itibarıyla tüm boru hattı sistemi gaz alabilir duruma gelmiş, İran’dan gaz alınmaya başlanmıştır.²²¹

Şekil 12: Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı

Kaynak: “Doğal gaz keşfi Türkiye’nin rolünü değiştiriyor”, *Milliyet*, 22 Ağustos 2020, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/dogal-gaz-kesfi-turkiyenin-rolunu-degistiriyor-6287617?kisa-haber> (22 Şubat 2021).

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Azerbaycan’ın Güney Hazar Denizi bölgesinde bulunan Şah Deniz’den çıkacak gazın Türkiye’ye taşınmasını hedefleyen Türkiye-Azerbaycan Hükümetlerarası Anlaşması kapsamında tasarlanmıştır. BOTAŞ ve SOCAR işbirliğiyle 2001’de yıllık 6.6 milyar m³ Azerbaycan gazının Türkiye’ye nakline

²²⁰ Vladimir Soldatkin ve diğerleri, “Russia’s Blue Stream gas pipeline to Turkey idle since May – sources”, *Reuters*, 10 Temmuz 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-russia-turkey-gas-idUKKBN24B1PF> (22 Şubat 2021).

²²¹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> (21 Şubat 2021).

binaen 15 Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması yapılmıştır.²²² Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Botu Hattı'nın, Kars-Posof'ta Türkiye-Gürcistan sınırından çıkan birinci kısmı 2006'da hazır hale getirilmiş, Ardahan'a gaz akışı başlatılmıştır. Bu kısmın devamı olarak inşa edilen ikinci kısım ise 2007 yılında bitirilmiş ve Kars'a gaz akışı sağlanmıştır.²²³ Hazar sahasındaki doğal gazın Rusya'yı oyun dışında bırakarak Türkiye'ye getirilmesinde önemli bir rolü olan bu hattın Azerbaycan ve Gürcistan'daki bölümünün (Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı) kapasitesinin büyütülmesiyle alakalı işlemlere 2015'te başlanmış, 2018'de Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'na ilk gaz verilmiştir. Toplamda 980 km uzunluğunda olan BTE hattının biri Azerbaycan'da ve üçü Gürcistan'da olmak üzere dört dağıtım istasyonu bulunmaktadır.²²⁴

Şekil 13: BTE Boru Hattı

Kaynak: SOCAR, “Bakü-Tbilisi-Erzurum Pipeline”, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline> (20 Şubat 2021).

Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu, AB'nin “Interstate Oil and Gas Transport to Europe Programı” çerçevesinde oluşturulan Güney Avrupa Gaz Ringi'nin ilk basamağı olarak Türkiye'den ya da Türkiye üzerinden Yunanistan'a gaz arzı sağlamaktadır. Türkiye ve Yunanistan gaz bağlantı hattını inşa etmek için 2003'te

²²² Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

²²³ BOTAŞ

²²⁴ SOCAR, “Bakü-Tbilisi-Erzurum Pipeline”, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline> (20 Şubat 2021).

Hükümetlerarası Anlaşma imzalamış, gazın ihracı için ise BOTAŞ ve DEPA (Yunanistan Devlet Doğal Gaz Şirketi) 15 yıllık Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmalar gereğince, 18 Kasım 2007 bu boru hattı üzerinden gaz akışı başlatılmıştır.²²⁵ Türkiye-Yunanistan-İtalya (ITGI) enterkonnektör boru hattı önemli miktarlarda Azerbaycan doğal gazının Avrupa pazarına taşınması amacıyla tamamlanmıştır. Bu hatla ilgili Türkmenistan'ı Doğu-Batı Enerji Koridoru'na bağlamak için bir Trans-Hazar doğalgaz boru hattı inşa etmek için planlar geliştirilse de proje hayata geçirilememiştir.

TANAP²²⁶ (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi), Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki alanlardan çıkan gazın başta Türkiye'ye daha sonra da Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik bir projedir. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile buluşarak Güney Gaz Koridorunu çizmektedir. 1850 km uzunluğundaki hat Türkiye'de 20 ilden geçerek Avrupa sınırına uzanmakta ve burada TAP boru hattı ile birleşmektedir. Projenin gaz taşıma kapasitesi anlaşmalar gereğince yıllık 16 milyar metreküpten 32 milyar metreküpe kadar ulaşabilecek seviyede tasarlanmıştır. Proje çalışmaları, BP, SOCAR ve BOTAŞ şirketlerinin ortağı olduğu TANAP Doğal Gaz İletim A.Ş. yönetiminde yapılmaktadır.²²⁷

5.2.2. Petrol Boru Hatları

Türkiye'de halihazırda, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ve Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) boru hattı olmak üzere iki ham petrol ithalat boru hattı bulunmaktadır. Ham petrol taşımacılığı alanında, Türkiye, yıllık toplam 121 milyon ton kapasiteye sahip Kerkük-Yumurtalık ve BTC boru hatları sayesinde Avrupa ile Asya arasında transit ülke rolünü pekiştirmeyi başarmıştır. Türk boğazlarından tankerlerin taşıdığı önemli miktardaki petrole ek olarak, 2006 yılından bu yana Ceyhan terminalinden 2 milyar varilden fazla petrol sevk edildiği tahmin edilmektedir.²²⁸

²²⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

²²⁶ TANAP ile ilgili detaylar bir sonraki bölümde verileceğinden bu bölümde kısaca değinilmiştir.

²²⁷ TANAP, "Tanap Nedir?", <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (23 Şubat 2021).

²²⁸ Çelikpala ve Erşen, s.586.

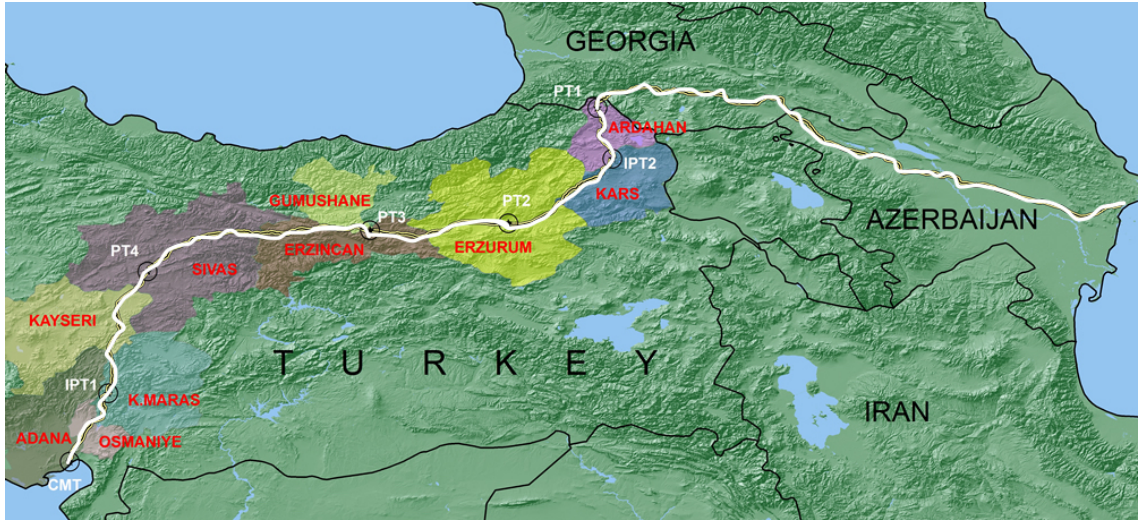
Şekil 14: Türkiye Petrol Boru Hatları

Kaynak: “BTC’den Ceyhan’a 365 milyon ton petrol taşındı”, *SABAH*, 17 Ağustos 2017, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/08/17/btc-den-ceyhana-365-milyon-ton-petrol-tasindi> (22 Şubat 2021).

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı’nın amacı, Azerbaycan petrolü başta olmak üzere Hazar’dan çıkan petrolün güvenli ve hesaplı bir boru hattı vasıtasıyla Azerbaycan, Gürcistan güzergahından Ceyhan’a nakledilmesi ve bu noktadan da tankerler aracılığıyla dünya pazarlarına taşınmasıdır. Bu çerçevede, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye 1999’da Hükümetlerarası Anlaşma yapmış, hattın 1076 km uzunluğundaki Türkiye kısmını BOTAŞ inşa etmiştir. Bakü ve Tiflis’te Türkiye’ye gelen ve 2006’da işletilmeye başlanan bu hat, sadece Azerbaycan petrolünü değil Türkmen ve Kazak petrollerinin de naklinin gerçekleştirildiği bir hatır.²²⁹ Hattın toplam uzunluğu 1776 km olup Azerbaycan topraklarındaki uzunluğu 440 km, Gürcistan topraklarındaki uzunluğu 260 km, Türkiye topraklarındaki kısmı 1076 km’dir. Türkiye’de Ardahan, Erzurum, Erzincan ve Sivas olmak üzere 4 adet pompa istasyonu, toplamda ise 8 adet istasyonu bulunmaktadır.²³⁰

²²⁹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Petrol Boru Hatları”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-petrol-boru-hatlari> (23 Şubat 2021).

²³⁰ BOTAŞ International, “BTC Hattı”, <https://www.bil.gov.tr/btc-hakkinda> (23 Şubat 2021).

Şekil 15: BTC Boru Hattı

Kaynak: BOTAŞ International, “BTC Pipeline-Map”, <https://www.bil.gov.tr/btc-map> (23 Şubat 2021).

BTC boru hattı da geçmişte hedef alınmış, Ağustos 2008'de, Türkiye'nin doğusunda meydana gelen bir patlama dolayısıyla bu hat iki haftadan uzun bir süre için kapatılmıştır. Ayrıca, 2020 Kasım'da Ermenistan ordusu hattın Yevlah'tan geçen bölümüne füze saldırısı düzenlemiş, Azerbaycan ordusu saldırıyı önlemiş, Avrupa'nın enerji güvenliğinde kritik bir yeri olan bu hatta düzenlenen Ermenistan saldırısı, terör eylemi olarak nitelendirilmiştir.²³¹ Bu olumsuzluklara rağmen, BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın Ceyhan ilçesindeki Haydar Aliyev Deniz Terminali'nden, 2006'ı'ndan 2020 yılına kadar yaklaşık 4.500 adet tankerle 3.457,928,659 varil ham petrol gönderilmiştir.²³² Enerji talebi gün geçtikçe artan bir ülke olarak Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve ekonomisi açısından bu hat stratejik bir önem taşımaktadır.

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, 27 Ağustos 1973'te, Irak ve Türkiye'nin imzaladığı Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması gereğince, Irak'ın Kerkük ve diğer üretim alanlarından çıkan ham petrolün Ceyhan Deniz Terminaline sevk edilmesine yönelik yapılan bir hattır. 986 km uzunluğundaki ilk hat 1976'da açılmış, 1977'de taşımacılık

²³¹ Ruslan Rehimov, “Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na füzeyle saldırdı”, *Anadolu Ajansı*, 6 Kasım 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldiridi/1998037> (23 Şubat 2021).

²³² İbrahim Erikan, “BTC hattından 14 yılda 4 bin 500'den fazla tankere ham petrol yüklendi”, *Anadolu Ajansı*, 2 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/btc-hattindan-14-yilda-4-bin-500den-fazla-tankere-ham-petrol-yuklendi/1861762> (23 Şubat 2021).

başlatılmıştır. İlk boru hattına paralel ikinci boru hattının inşası 1987’de bitirilmiş, böylelikle senelik 70,9 milyon tona kadar bir kapasite elde edilmiştir. 2010’da Irak ve Türkiye, bu hattın anlaşmasını yenileyerek 15 yıllık bir uzatmaya karar kılmıştır. BOTAS, bu hattın Türkiye topraklarındaki kısmının sahibi ve işletimcisidir.²³³

Şekil 16: Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı

Kaynak: Oğuzhan Akyener, “3 Soruda Yeni Kerkük – Ceyhan Boru Hattı Analizi”, **TESPAM**, 6 Eylül 2019, <https://www.tespam.org/3-soruda-yeni-kerkuk-ceyhan-boru-hatti-analizi/> (20 Şubat 2021).

Irak boru hattının orijinal hattı Irak-Türkiye sınırındaki Fişhabur'dan Irak'ın Kerkük şehrine uzanmaktadır. Ancak, 2014 yılının başlarında Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) bölgedeki toprakları ele geçirmeye başlaması ve boru hattının sabote edilmesinden itibaren boru hattının bu kısmı kapatılmıştır. Daha yakın zamanlarda, boru hattının işleyen Türkiye kısmındaki akış, güvenlik endişeleri ve sabotaj nedeniyle kesintiye uğramıştır. 2016 yılının Şubat ve Mart aylarında, Türkiye'nin güneydoğusundaki şiddet nedeniyle boru hattı üç haftadan fazla süreyle kapatılmıştır. 2013 yılında, Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY), Kuzey Irak'ın Erbil yakınlarındaki Taq Taq sahasında başlayan ve Irak-Türkiye sınırına yakınında Ceyhan'a giden mevcut boru hattını birleştiren yeni bir boru hattının inşaatını tamamlamıştır. Irak merkezi hükümeti, KBY'nin merkezi hükümetin onayı veya müdahalesi olmadan petrol satmasına itiraz ettiği için KBY hattındaki ilk akışlar düşük gerçekleşmiştir. Türkiye-Irak sınırının

²³³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

her iki tarafındaki güvenlik sorunları ve KBY ile merkezi Irak hükümeti arasında petrol gelirlerinin nasıl paylaşılması gerektiği konusunda süregelen anlaşmazlıklar nedeniyle ihracat aydan aya değişiklik göstermektedir.²³⁴ KBY, özerkliğini korumak için enerji kaynaklarını kullanmanın bir yolunu ararken, petrolü dünya pazarlarına ihraç edebilecek bir müttefik olarak coğrafi konumu nedeniyle Türkiye üzerine odaklanmıştır. Her ne kadar bu bir enerji rotası olarak faydalı olsa ve bölgedeki ekonomik faaliyetler ve güvenlik için bir teminat görevi görebilse ve KBY, Türkiye için büyük bir pazar ve önemli bir enerji tedarikçisi olsa da yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü bu hattın güvenliği tam anlamıyla sağlanamamaktadır.

5.3.Enerji Arzı ve Güvenliği

Küresel güç ve aktörlerin sahip olduğu kaynaklar arasındaki bağ, uluslararası enerji gündeminin nasıl oluştuğuna ve bunun devletlerin dış politika uygulamalarını nasıl etkilediğine bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Bu noktada, bir ülkenin küresel düzendeki yerinin, sadece iktisadi ve askeri olanaklar bağlamında belirlenmediğini kabul etmek gerekmektedir. Aksine, bir ülkenin elinde bulundurduğu rezervlerin çokluğu ve enerji zengini devletlerin enerji mallarını temin edebilmek için kaynaklarını kullanabilme kabiliyeti daha belirleyici konumdadır. Dolayısıyla, bu kabul, uluslararası sistemde enerjiyi arz ve talep edenler olmak üzere iki taraf oluşturmaktadır.²³⁵ Amerika, Çin, Hindistan, Avrupa Birliği gibi enerji talebi yüksek olan coğrafyalar ve Rusya, İran ve Katar gibi enerji arzı sağlayan coğrafyalar bu iki tarafın mensuplarına örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer yandan da Orta Doğu ve Sahra-altı Afrika bölgelerinde olduğu gibi hem enerji zengini olup, hem de kaynak bolluğu yüzünden politik kargaşaların ve savaşların ortasında kalıp yoksul kalan ülkeler vardır ki bunlar kaynakların lâneti²³⁶ olarak da bilinen bolluk paradoksunda kalmış ülkelerdir.

²³⁴ EIA, “Turkey”, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR> (23 Şubat 2021).

²³⁵ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), Ankara: BB101 Yayınları, 2018, s.545-546.

²³⁶ Kaynakların lâneti kavramı, Terry Lynn Karl tarafından ortaya konulan bir teoridir. Buna göre, fazla miktarda kaynağa sahip olan coğrafyalar ekonomik olarak büyüme gösterememektedirler. Geçmişinde karışıklık olan devletler, kaynak zenginlikleri yüzünden daha fazla çatışma ve savaşla karşı karşıya kalarak, gelişmemişlerdir. Bkz: Terry Lynn Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, California: University of California Press, 1977. Karl kitapta, 1970’lerde iki büyük petrol patlamasının ortasında, petrol ihraç eden Venezuela, İran, Nijerya, Cezayir ve Endonezya gibi farklı hükümetlerin ortak kalkınma yollarını seçip benzer şekilde hayal kırıklığı yaratan sonuçlarla karşılaşmasının nedenlerini sistematik bir biçimde açıklamaktadır.

Enerji arzının güvenliği, güçlü bölgesel özellikler sergileyen küresel bir sorundur. Enerji güvenliğinin sağlanması, enerji arzının sürekliliğiyle bağdaştırıldığından bu konu, devletlerin sadece enerji politikalarını değil tüm dış politikalarını şekillendiren bir sorunsal haline gelmiştir. Keza, bünyesindeki petrol rezervlerindeki düşüş ve pazardaki enerji fiyatlarının artmasıyla Amerika'nın enerji ile ilgili kaygılarının nüksetmesi ve enerji zengini olan Körfez bölgelerinde jeopolitik olarak etkisini hissettirmeye yönelmesi, 1991'deki Körfez Savaşı ve 2003'te Irak'ın işgaliyle sonuçlanmıştır.²³⁷ Standart bir arz güvenliği tanımı, çevresel sürdürülebilir bir şekilde ekonominin gidişatını bozmayacak bir biçimde ve fiyat seviyesinde talebi karşılamaya yönelik bir enerji arz akışı akışıdır.²³⁸ Kavram, fiziksel ve fiziksel olmayan tüm tedarik zincirini kapsadığı için çok geniştir. Aynı zamanda önemli zaman, mekan ve sosyal boyutları vardır. Daha kesin olarak şu şekilde tanımlanabilir:²³⁹

-Güvenilir bir enerji kaynağı: Hem birincil enerji kaynakları hem de coğrafi tedarikçiler için seçenekler, yalnızca bir veya iki aktöre bağımlılığı azaltmak için rekabetçi bir çerçeve içinde olabildiğince bol olmalıdır. Birincil enerji kaynakları ve tedarikçiler alandaki çeşitlendirme arz güvenliğini sağlamanın anahtarıdır.

-Güvenilir bir tedarik nakliyesi: Ulaşım ağları, nitelikli oyuncular için fiziksel olarak erişilebilir olmalı, iyi korunmalı ve gerektiği kadar genişletilmeli ve mümkün olduğunca çok sayıda rekabetçi rota seçeneği sunmalıdır.

-Nihai müşteriye güvenilir bir dağıtım ve tedarik teslimi: Enerji, belirli bir zamana ve kalite standardına göre hiçbir ayırım gözetilmeksizin nihai müşteriye verimli bir şekilde teslim edilmelidir.

-Sürekli bir süre boyunca "makul fiyat" ta: Teorik olarak, "makul" fiyat, marjinal maliyet yansıtıcı anlamına gelmektedir. Uygulamada, 1999 ve 2003 yılları arasında OPEC tarafından sürdürülen varil başına 22 ila 28 dolar arasındaki fiyat aralığı, çoğu piyasa katılımcısı tarafından dolaylı olarak "makul" olarak kabul edilmiştir.

Enerji arz güvenliği kavramı, ulusal ve uluslararası siyasi ve ekonomik bağlamlara bağlıdır; bunlar değiştikçe, yararlı olabilmesi için tehditlerin ne olduğuna, kimin tehdit edildiğine ve tehditleri azaltmanın maliyetine bağlı olarak kavramın da

²³⁷ Heywood, s.546.

²³⁸ Cambridge Energy Research Associates (CERA), **Global Energy and Energy Security: A New Agenda**, USA, 2001.

²³⁹ Jean-Marie Chevalier, "Security of energy supply for the European Union", **European Review of Energy Markets**, Vol.1, No.3 (November 2006), s.2-3.

değişmesi gerekmektedir.²⁴⁰ Diğer tüm aktörler gibi, Türkiye de uluslararası siyasetin bir aktörü olarak enerji güvenliğinde kendi dengelerine ve paradigmalarına sahiptir. Bu noktada, Türkiye'nin enerji güvenliğine ve enerji politikalarına daha ayrıntılı değinmek faydalı olacaktır.

5.3.1. Türkiye'nin Enerji Güvenliği

1970 ve 1980'lerde enerji güvenliği ile ilgili endişeler, uzun bir süre boyunca yeterli görünen yeni fosil yakıt kaynaklarının ortaya çıkmasıyla ve küreselleşmenin ivme kazanarak daha geniş ve dirençli bir enerji piyasası oluşturmasıyla bir parça da olsa dinmiştir. Fakat, 1990'lara gelindiğinde, bu endişeler yinelenmiş ve enerji güvenliği meselesi, jeopolitik üzerine tartışmaları da beraberinde taşıyarak dünya çapında tekrar gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Buna sebep olduğu düşünülen üç temel gelişmeden ilki, yükselen güçler olarak adlandırılan devletlerin uluslararası kaynak yarışına girmesiyle petrol, doğal gaz ve kömür başta olmak üzere dünya genelindeki enerji talebinin artması; ikincisi, büyük bir enerji talebine sahip olan Amerika'nın petrol kaynaklarının tükenmesiyle enerji konusunda dışa bağımlılığa dair artan kaygısı; ve son olarak, Amerika'dan sonra dünya genelinde enerji kaynaklarının tükeneceğine ve yeterli enerji tedariki sağlanamayacağı üzerine gelişen endişelerin artış göstermesidir.²⁴¹

Enerji, son yıllarda uluslararası ilişkilerde en önemli konulardan biri haline geldiğinden beri sanayi ve üretimin kaçınılmaz bir kalemi olarak devlet ekonomileri için hassas bir konuma sahiptir. Aynı hassasiyet, enerji zengini Doğu ile yüksek enerji ihtiyacı olan Batı arasında kalan ve enerji gereksiniminin çoğunu dışarıdan karşılayan Türkiye için de geçerlidir. Bu bağlamda, enerji güvenliğinin oluşturulmasına ilişkin muhtemel problemler, Türkiye gibi devletlerin makroekonomik dengelerini değiştirebilecek bir düzeye gelebilmektedir. Türkiye gibi ekonomilerin artan enerji talebi göz önünde bulundurulduğunda, enerjinin talep edilen koşullarda elde edilmesi de kritik önem taşımaktadır.²⁴² Dolayısıyla, şu anda, özellikle Türkiye gibi sınırlı yerli enerji kaynaklarına sahip olan, hızlı büyüyen ve tipik olarak enerji bazlı endüstriyel üretime

²⁴⁰ John V. Mitchell, "Energy Supply Security: Changes in Concepts", **Finance and Industry** (November 2000), s.1.

²⁴¹ Heywood, s.543-544.

²⁴² Şeref Çetinkaya, "Türkiye'nin Enerji Güvenliğinin Sağlanması: Bir Ulusal Güvenlik Meselesi", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt.43 (Güz 2019), s.208.

bağlı olan ekonomilerin gelişimlerini desteklemek için tutarlı ve güvenilir bir enerji kaynağı sağlamak, hükümet gündemlerinde öncelikli konulardan biridir. Çünkü, enerji, istikrarlı büyüme ve gelişmeyi sağlamak adına ülkeler için ciddi bir ihtiyaçtır. Bu nedenle, bir ülkeye enerji temini, sürekli, güvenilir kaynaklardan ve rotalardan uygun fiyatlarla sağlanmalıdır. Dünya ekonomisi ile hızlı entegrasyon yolunda olan Türkiye, eş zamanlı olarak gerekli altyapı çalışmalarını tamamlamaya, kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye ve sosyal refahı artırmaya çalışmakta, bu da enerji talebinin hızlanmasına neden olmaktadır. Enerji arz güvenliği, bu nedenle enerji politikasının temel unsurlarından biridir.

Türkiye enerji güvenliğine dair politikalarını, rezervlerinin yetersiz olmasından dolayı, bulunduğu stratejik konumun avantajlarını kullanarak sürdürmektedir. Küresel olarak kanıtlanmış petrol ve gaz kaynakları Türkiye'nin etrafını saran bölgelerde yer almakta, diğer bir tarafında ise bu kaynaklara ihtiyaç duyan AB ülkeleri bulunmaktadır. Türkiye'nin komşu bölgelerindeki kaynakları Batı ülkelerine taşıma hususundaki girişimleri, bir yandan Türkiye için enerji arzı çeşitliliği oluşturarak enerji güvenliğine fayda sağlayacak, makul fiyatlar ve ortaklıkları sayesinde ekonomik büyüme politikalarını hızlandıracak bir yandan da halihazırda kilit bir noktada olan jeopolitik konumunun değerini artırarak stratejik bir üstünlük kazandıracaktır. Her ne kadar Türkiye için bir avantaj olarak nitelendirilse de jeopolitik olarak risk unsurları taşıması, Türkiye'nin bu pozisyonunu daha hassas bir hale getirmektedir. Batılı devletlerin, enerji güvenliklerinin Türkiye gibi bir ülkeye veya Türkiye'nin içinde bulunduğu tek bir bölgeye veya birliğe bağımlı hale gelmesi yönündeki kaygıları, Türkiye'nin enerji koridoru/kavşağı/merkezi olmasının önüne geçmeleri olasılığını oluşturmaktadır.²⁴³

Uluslararası Enerji Ajansı, Türkiye'nin arz güvenliğini güçlendirmesi için bölgesel pazar entegrasyonuna, gaz ve elektrik ağlarına yatırım sağlayarak, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji konusundaki girişimleri artırarak yasal bir çerçevede nükleer enerji ve yüksek düzeyde nükleer güvenlik sağlaması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁴ Türkiye'nin kişi başına enerji ve elektrik tüketimi OECD ortalamasının yarısından az

²⁴³ Özev, s.99.

²⁴⁴ IEA, "Turkey", 2019.

durumdadır. Hala gelişmekte olan bir ülke olarak, Türkiye OECD ülkeleri ile kıyaslandığında, kişi başına düşen enerji hizmetlerinin artışının çok daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Bu, yükselen gelirleri, nüfus artışını, sanayileşmeyi, kentleşmeyi, artan hareketliliği ve modern enerji hizmetlerine daha geniş erişimi sağlayabilmek için gereklidir. Enerji güvenliğinin artırılması, yerli enerji kaynaklarının kullanımını artırmak, enerji verimliliğini ilerletmek, temiz enerji altyapısı oluşturmak, maliyet yansıtıcı enerji fiyatlandırması ile daha rekabetçi bir enerji piyasası geliştirmek ve sürdürülebilir bir enerji sistemine ulaşmak için adımlarla mümkün olacaktır. Bu amaçlarla üretilecek enerji politikaları arasında, enerji verimliliğinin artırılması, yenilenebilir enerjinin daha fazla kullanılması, elektrik ve doğal gaz piyasalarının iyileştirilmesi, Türkiye'nin ilk nükleer santrallerinin kurulması, enerji teknolojisi Ar-Ge'sinin artırılması ve daha fazla doğal gaz ve petrolün keşfedilmesi ve üretilmesine yönelik çabaların sürdürülmesi ve genişletilmesi ve enerji taşımacılığında üstlenilen köprü göreviyle alakalı işbirliklerinin çoğaltılması yer almaktadır.²⁴⁵

Türkiye, enerjisinin %77'sini dışarıdan karşılayarak, 39 Avrupa ülkesi içerisinde, enerjide ithalata en çok bağımlı olan ülkelerde beşinci sırada yer almaktadır. Enerji ham maddeleri ithalatı 2012'de 60 milyar dolara kadar çıkmış, daha sonrasında azalarak, 2013 yılında 57,3 ve 2014 yılında 55,6 milyar dolar, 2015'te ise 2014 yılına nazaran %31,3 gerilemiş ve 38,2 milyar dolar, petrol ve doğal gaz ücretlerindeki düşüşle 2016 yılında 27,2 milyar dolar iken 2017'de 37,5 milyar dolara yükselmiş, 2018'de 43,5 milyar dolar şeklinde hesaplanmıştır. 2019 yılında ise, ekonomideki küçülmeye beraber 2018 ile kıyaslandığında %4,2 azalarak 41,6 milyar dolar olmuştur.²⁴⁶

²⁴⁵ Carmine Difiglio, Bora Ş. Güray ve Ersin Merdan, "Turkey Energy Outlook 2020", **Sabancı University IIEEC Energy Report**, İstanbul, 2020, s.18.

²⁴⁶ TMMOB, **Türkiye Enerji Görünümü 2020**, Ankara, 2020, s.24.

Tablo 2: Ulusal Enerji Denge Tablosu, 1990-2019

	1990	2002	2017	2018	2019
Toplam Enerji Talebi (Bin TEP)	52.5	77.1	145.3	143.7	144.205
Toplam Yerli Üretim (Bin TEP)	25.1	24.4	35.4	39.7	44.8
Toplam Enerji İthalatı (Bin TEP)	30.7	57.2	124.4	115.8	115.453
Toplam Enerji Tüketimi (Bin TEP)	42.237	59.486	11.650	109.438	110.649
Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı %	%47.9	%32.7	%24.3	%27.6	%31,1

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Denge Tabloları”, <https://enerji.gov.tr/enerji-isleri-genel-mudurlugu-denge-tablolari> (7 Mart 2021).

*Bu tablo kaynakta adı geçen kurumun verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

**TEP: Ton eşdeğer petrol birimini ifade etmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere, yerli üretimin talebi karşılama oranı 1990’dan 2019’a bakıldığında azalmış, 2017’den itibaren ise artmıştır. Bunun sebebi, yerli üretimin tüm süreç içerisinde Türkiye’de yeterli seviyede olmaması fakat 1990’daki sanayileşme hareketleri gibi enerji ihtiyacı oluşturan gelişmelerin 2000’den sonrasına göre daha az olması nedeniyle enerji talebinin 1990’larda 2019’a göre daha az olmasıdır. Gün geçtikçe enerji talebinin artıyor olması Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olmasının olumlu bir sonucudur. Fakat bu enerji talebinin hangi araçlarla ve ne şartlarda karşılandığı, enerji güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, Türkiye’nin –sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak değerlendirilecek olan– ithalat faturalarına ve ithalat oranlarına bakmak konuyu netleştirmek adına faydalı olacaktır.

Tablo 3: Türkiye Enerji Kaynakları İthalat Rakamları, 1990-2019

	1990	2002	2017	2018	2019
	B.Ton	B.Ton	B.Ton	B.Ton	B.Ton
Taş Kömürü, Kok, Kömür Katranı	6.033	14.133	39.085	39.143	24.271
Ham Petrol ve Petrol Ürünleri	22.396	31.684	52.403	48.594	53.693
Doğal Gaz	3.257	17.326	55.250	50.361	37.299
Elektrik	176	3.588	2.728	2.477	190
Toplam	37.895	66.731	149.466	140.575	115.453

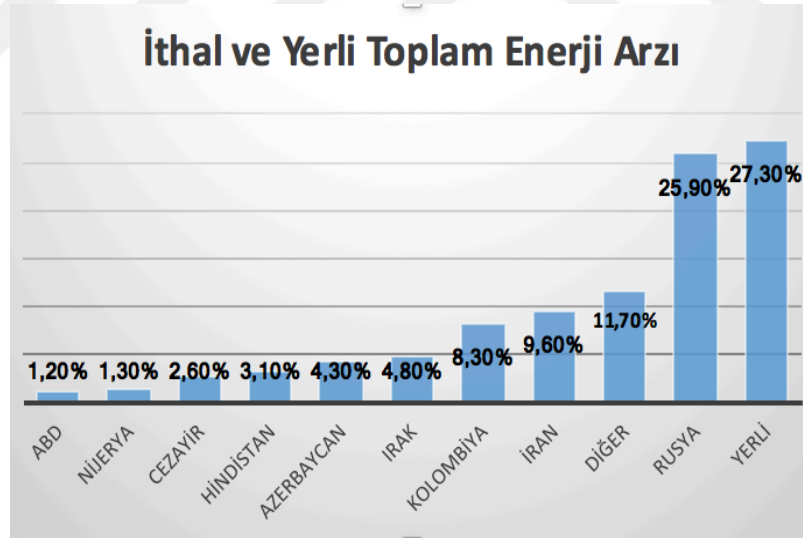
Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Denge Tabloları”, <https://enerji.gov.tr/enerji-isleri-genel-mudurlugu-denge-tablolari> (7 Mart 2021).

*Bu tablo kaynaktaki adı geçen kurumun verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te de görüldüğü gibi, 2017’de büyük bir artış gösteren ve 2019’a kadar azalmayan enerji talebi karşısında azalan ithalat rakamları, Türkiye’nin enerji güvenliğini oluşturmada izlediği politikalar açısından umut vaat eden bir görüntü sunmaktadır. Bu görüntüde büyük bir payı olan doğal gaz taşımacılığı ve tedariki üzerine komşu ülkelerle yapılan işbirliği anlaşmalarının büyük bir payı vardır. Türkiye, organize bir doğal gaz ticaret platformu oluşturmak için adımlar atmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda, özel sektörün –Türkiye toptan ve perakende pazarlarında maliyeti yansıtan fiyatlandırmaya güvenebiliyorsa– doğal gaz ithalat sözleşmelerinin karşı tarafı olarak daha büyük bir rol oynaması için bir fırsat sunmaktadır. Bunun ne kadar çabuk başarılacağı, sona yaklaşan doğal gaz sözleşmelerinin nasıl yeniden müzakere edileceğine veya sonlandırılmaya nasıl izin verildiğine bağlı olacaktır. Bu durum da gelecekteki Karadeniz’deki doğal gaz üretiminden ve daha fazla keşif beklentisinden doğrudan etkilenecek bir şeydir. Avrupa pazarındaki deneyime benzer şekilde, Türk doğalgaz fiyatları, Avrupa merkez fiyatlandırmasıyla daha yakından bağlantılı bir hale gelecek, petrol fiyatlarından ayrılacak ve Türk ticaret merkezi geliştikçe, Türkiye merkez fiyatlarına yönelecektir. Böylelikle, Türkiye, daha özel sektör odaklı bir doğal gaz piyasası geliştirme ve aynı zamanda önemli gaz şebekesi altyapısı, yerli doğal gaz üretiminin yükselişi, artan giriş noktaları ve gaz ithalatı çeşitliliğine dair önemli

girişimleri ile bölgesel bir ticaret merkezi haline gelerek, enerji güvenliğini artırma imkanı bulacaktır.²⁴⁷

1992 ile 2002 arasındaki dönemde, tüketim neredeyse on kat arttığı için, özellikle doğal gaz ithalatı Türkiye'nin enerji güvenliği açısından önemli bir endişe kaynağıdır. 2016 yılında Türkiye, diğer ülkelerden yaklaşık 46 milyar m³ (bcm) doğal gaz satın almıştır. Bu, on yılda yaklaşık %50'lik bir artış anlamına gelmektedir. Ülkedeki doğal gaz tüketiminin kabaca üçte biri elektrik üretimi için kullanılmaktadır ve bu da konuyu Türkiye'nin enerji güvenliği açısından daha da hassas hale getirmektedir. Türkiye, 2017 yılında toplam 46,6 milyar metreküp kapasiteli dört boru hattıyla (Rusya-Türkiye Boru Hattı (Batı Güzergahı), Mavi Akım Boru Hattı, İran -Türkiye Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Boru Hattı) doğal gazının yaklaşık %52'sini Rusya'dan, %17'sini İran'dan ve %12'sini Azerbaycan'dan ithal etmiştir. Türkiye'nin enerji tüketiminin kalan %13'ü Cezayir, Katar ve Nijerya'dan yapılan sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithalatına bağlıdır.²⁴⁸

Grafik 12: Türkiye Birincil Enerji Tüketiminde Dışa Bağımlılık, 2018

Kaynak: TMMOB, Türkiye Enerji Görünümü 2020, Ankara, 2020, s.25.

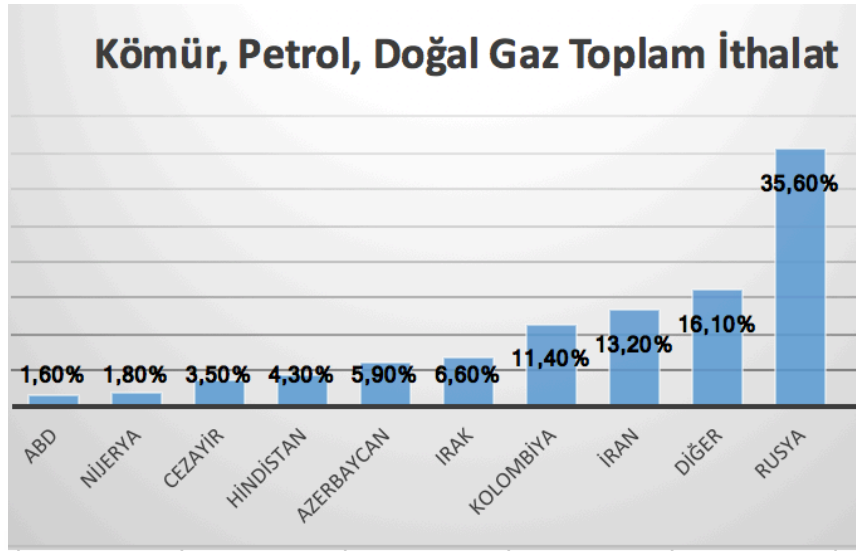
*Bu grafik kaynaktaki adı geçen kurumun verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

**İthal ve yerli toplam enerji arzı 143,7 mtep'tir. kömür, petrol ve doğal gaz toplam ithalatı ise 110 mtep'tir.

***Mtep birimi milyon ton eşdeğer petrolü ifade etmektedir.

²⁴⁷ Difiglio, Güray ve Merdan, s.30.

²⁴⁸ Çelikpala ve Erşen, s.585-586.

Grafik 13: Türkiye Birincil Enerji Kaynakları Toplam İthalat, 2018

Kaynak: TMMOB, *Türkiye Enerji Görünümü 2020*, Ankara, 2020, s.25.

*Bu grafik kaynaktaki adı geçen kurumun verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

**Kömür, petrol ve doğal gaz toplam ithalatı ise 110 mtep'tir.

***Mtep birimi milyon ton eşdeğer petrolü ifade etmektedir.

Öncelikle, ülkelerin enerjide dışa bağımlılıklarını azaltmaları, ekonomi, ticaret, güvenlik konularının yanında dış politikada istikrarlı ve sağlam tutum ortaya koyabilmek adına da stratejik bir kozdur. Bu bağlamda, 2020 yılının temmuz ayında, Karadeniz'deki Sakarya Gaz Sahası'nda Tuna-1 sondajında bulunan 320 milyar metreküplük doğalgaz Türkiye'ye bu alanlarda stratejik bir koz sağlayacaktır. Türkiye'nin 2019 senesinde Rusya'dan yaklaşık 15,5 milyar m³ doğalgaz ithal ettiği ve Grafik 12'de gösterildiği üzere 2018 yılında Türkiye'nin %72,7 olan ithalat payının %25,9'unu Rusya'nın oluşturduğu düşünülürse, Rusya'dan bir senede ithal edilen gaz sadece 2020'de keşfedilen 320 milyar m³ doğalgaz rezervinin %5'lik bir kısmına denk gelmektedir. Bu mesele, enerji güvenliğinde kilit rol oynayan arz çeşitliliği bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Keşfedilen bu gaz, TANAP ve TürkAkım gibi işbirliği anlaşmalarıyla beraber enerji ithalatının aşağılara çekilmesini sağlayarak Türkiye ekonomisi için büyük bir adım olacaktır. Bu durum da ekonomiye çok önemli katkılar sağlayabilecektir.²⁴⁹

²⁴⁹ İlhan Sağsen, "Enerjide dışa bağımlılık güvenlik ve dış politika meselesidir", *Anadolu Ajansı*, 27 Ağustos 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerjide-disa-bagimlilik-guvenlik-ve-dis-politika-meselesidir/1954717> (6 Mart 2021).

5.3.2. Türkiye'nin Küresel Enerji Politikaları

Türkiye'nin enerji politikası, enerji güvenliği konuları üzerine şekillenmiştir ve iki amaca dayanmaktadır: ithal edilen enerji kaynaklarına bağımlılıktan kaçınmak ve makul bir maliyetle nüfusa enerji sağlamak. Soğuk Savaş sonrası enerji jeopolitiği bağlamında Türkiye, kendisini petrol ve gaz arz ve talep yollarının merkezinde bulmuş ve bir enerji merkezi olarak gelişmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin yeni küresel enerji jeopolitiği içindeki rolü analiz edilmiş, ardından Türkiye'nin enerji güvenliği algılarına ve küresel enerji politikalarına değinilmiş, Türkiye'nin enerji politikasındaki son gelişmeler incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, Türkiye'de enerji güvenliğinin nasıl algılandığını ve bu algının enerjiyle ilgili politikaları nasıl etkilediğini anlamak faydalı olacaktır. Türkiye'nin küresel enerji güvenliği dinamikleri içindeki konumu ve Türkiye'nin yeni enerji jeopolitiği için önemi bu bölümün odaklandığı ana noktalardır.

Çalışmada, Mackinder'ın Kara Hakimiyeti ve Spykman'ın Kenar Kuşak teorilerinden ve Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisinden yola çıkarak değerlendirmeye alınacak olan enerji projeleri, Türkiye'nin uluslararası ekonomideki enerji profili açısından büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, Türkiye bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla, enerji taşımacılığı adına Avrupa'ya ve Rusya'ya karşı avantaj elde etmektedir. Yani Türkiye enerji jeopolitiğini, nitelikli enerji politikalarıyla oluşturulmuş bir diplomasiyi araç edinerek, bölgede bir güç mücadelesi vermektedir. Bu perspektiften, jeopolitiğin temel unsurlarından biri olan coğrafi unsurları değerlendirildiğinde, Türkiye'nin jeostratejik olarak hem riskli hem de avantajlı bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, ülkelerin sahip olduğu coğrafyaların, devlet politikalarını şekillendirdiği varsayımından hareketle, zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Doğu ve Hazar Bölgesi ile Avrupa arasında bir köprü olan Türkiye'nin, enerji politikalarını bu yönde oluşturma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Türkiye avantajları yanında, terör bölgesinde yer alması ve dış güvenlik sorunları sebebiyle bazı dezavantajlara da sahiptir. Enerji güvenliğini sağlamak açısından, boru hatlarının güzergahındaki güvenlik önlemleri fazlaca önem taşımaktadır. Türkiye'de gerçekleşen terör eylemlerinin bu noktada potansiyel bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür. Orta Doğu bölgesindeki istikrar problemleri ve enerji ihracatçısı

olan komşu ülkelerle çıkarların ters düşme ihtimali, Türkiye'ye dış güvenlik problemi oluşturmaktadır. Doğalgaz bağlamında ele alındığında, Türkiye bölgesel ve küresel jeopolitik problemlerle karşı karşıya kalabilir. Türkiye'nin ulaşabildiği geniş doğalgaz kaynaklarının en büyük alıcısı olan Avrupa'ya transferinde en uygun rotaların Türkiye'den geçmekte oluşunun ülkeye getirdiği riskler en az avantajlar kadar önemlidir.²⁵⁰ Bu risklerin iktisadi, askeri, politik ve diplomatik olarak geniş kapsamlı bir politikayla düzenlenmesi elzemdir. Türkiye enerji güvenliğini sağlama açısından komşu ülkeleri, Doğu Akdeniz ve Ukrayna gibi ülkelerin karışıklıklarına veya atılımlarına gözlem hakimiyetini sürdürmelidir.

Türkiye'nin enerji gündeminde, petrol ve doğalgaz ithalatında kaynak ve güzergah çeşitlendirilmesi, yerli ve yenilenebilir enerji üretiminin çoğaltılması, enerjide verimliliğin yükseltilmesi ve nükleer enerji şebekesinin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Türkiye enerji profilini ve stratejisini şu şekilde özetlemektedir:²⁵¹

1. Enerji talebinin artması ve ithalat bağımlılığı göz önünde bulundurularak, enerji güvenliği çalışmalarına öncelik gösterilmesi
2. Çevresel faktörlerin enerji faaliyetlerinin bütün aşamalarında, sürdürülebilir kalkınma temelli olacak şekilde değerlendirilmesi
3. Gereken düzenlemeler ve serbestleşme sağlanarak, açık ve kompetitif bir marketin kurulması, enerji verimliliğinin ve enerjide üretkenliğin artırılması,
4. Enerji teknolojilerine ilişkin ARGE uygulamalarının geliştirilmesidir.

Bu kapsamda, önceki bölümde detayları verilen, halihazırda bulunan veya proje aşamasında olan boru hattı projeleri, Türkiye'nin pazar büyüklüğü ve jeopolitik konum avantajlarından faydalanarak küresel enerji ticaretindeki payını artırmak adına büyük önem taşımaktadır. Güney Gaz Koridoru bünyesinde, Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı), Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonnektörü (ITG) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) taşımacılığa başlamış durumda, Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesi ise şu anda çalışır durumda değildir. İlk hattı Türkiye'ye, ikinci hattı ise Avrupa ülkelerine doğal gaz

²⁵⁰ Özev, s.106.

²⁵¹ T.C Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", 2021, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (7 Mart 2021).

ulaştıracak olan TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile Rusya'dan tedarik edilen gaz eskiden Batı Hattı ile taşınan gazı üzerinden alınmakta olan gazın yerine geçmiştir.²⁵²

80 milyonu aşan nüfusu ve şu anda dünyada on altıncı sırada yer alan büyüyen ekonomisi ile Türkiye'nin enerji tüketimi Soğuk Savaş sonrası dönemde oldukça hızlı artmıştır. Dolayısıyla, devam eden Güney Gaz Koridoru ve TürkAkım projelerinin yanı sıra, petrol ve doğalgazı Türkiye üzerinden Orta Doğu, Hazar Denizi ve Doğu Akdeniz bölgesinden Avrupa'ya taşımak için yeni boru hatları inşa etme veya mevcut boruları genişletmeye dair planlar da bulunmaktadır. Muhtemel bir seçenek, İran'ı Güney Gaz Koridoru projesine bağlamaktır, çünkü şu anda Türkiye'nin doğal gazının yaklaşık beşte biri 2001'de faaliyete geçen Tebriz-Erzurum boru hattıyla sağlanmaktadır. Yine de, geniş doğal gaz sahalarının İran'ın güney kesiminde olduğu ve ülkenin zayıf gaz altyapısının modernizasyonu özellikle Batı'dan büyük yatırımlar gerektirdiği için bu basit bir proje değildir.²⁵³ Diğer bir seçenek, Mısır gazını taşıyan Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nın TANAP ile Türkiye sınırında buluşturulmasıdır. Ayrıca, Libya ile Türkiye arasında gerçekleşen bölgesel anlaşmanın ardından, Yunanistan, İsrail ve (GKRY) Güney Kıbrıs Rum Yönetimi işbirliğiyle Türkiye ve KKTC'yi dışlayarak zemini hazırlanan East-Med boru hattı projesi de bu noktada önem taşımaktadır. Türkiye ve Libya'nın imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması gereğince, Türkiye East-Med hattının muhtemel rotasındaki deniz alanlarının bir bölümünde hakimiyet sahibi olmuştur. Böylelikle, Yunanistan'ın İsrail, Mısır ve GKRY'nin her biriyle kurduğu sözde enerji ortaklığının, Türkiye'ye bölgedeki etkinliğini kaybettirmesinin önüne geçmiş ve aynı kaderi paylaşan diğer kıyıdaşların haklarına sahip çıkmıştır. Doğu Akdeniz'de gittikçe gerginleşen uluslararası çatışmanın yanında, projenin mevcut şartlarda uygulanabilirliği ve fizibilite engelleri, East-Med için tarafları tekrar plan yapmaya yönlendirmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile işbirliği bu planların arasında gündemde olan bir ihtimaldir. Türkiye'yi dahil ederek müzakere edilecek bir planın, projenin hayata geçirilmesi için en mantıklı seçenek olduğu söylenmektedir.²⁵⁴

²⁵² T.C Dış İşleri Bakanlığı.

²⁵³ Çelikpala ve Erşen, s.589.

²⁵⁴ Enes Yavuz, "Is the Eastern Mediterranean pipeline project feasible?", **TRT World**, 24 January 2020, <https://www.trtworld.com/opinion/is-the-eastern-mediterranean-pipeline-project-feasible-33209> (3 April 2021).

Şekil 17: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahaneliği ve MEB Sınırları

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2 Aralık 2019, “Dışışleri Bakanlığı Türkiye’nin Doğu ...”, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/16381> (10 Nisan 2021).

Dış İşleri Bakanlığı MEB'e ilişkin yaptığı açıklamada,²⁵⁵

- Hem Türkiye’nin hem Libya’nın Doğu Akdeniz’deki hak ve menfaatlerinin gözetilmesi,
- Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki ikinci sınırlandırma Anlaşması olması,
- Türkiye’nin hukuki tezlerine destekler nitelikte olması,
- Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının Batı Sınırlarını netleştirilmiş olması,
- Diğer bölge ülkelerini GKRY ile yaptığı anlaşmaları gözden geçirmeye ve hukuki tezlerini gözden geçirmeye sevk edebilecek olması nedeniyle anlaşmanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır.

²⁵⁵ Çağatay Erciyes, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması: Türkiye’nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları”, **Dışışleri Bakanlığı**, 20 Aralık 2019, <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alarinin-sinirlendirilmesi.pdf> (10 Nisan 2021), s.23-28.

Ulaşım sektörü, Türkiye'nin nihai enerji talebinin dörtte birini oluşturmaktadır. Ulaşım neredeyse tamamen petrole bağımlıdır. Ulaştırma enerjisi talebinin %99'unu oluşturan petrol yakıtları ve ulaşım, Türkiye'nin toplam petrol tüketiminin üçte ikisini meydana getirmektedir. Taşımadan sonra, enerji dışı kullanımlar %13 ile, sanayi sektörü %9 ile, ardından tarım %7 ve daha sonra %3'ün altında konut/hizmetler sektörü gelmektedir. Petrokimya hammaddeleri gibi enerji dışı kullanımlar hariç tutulduğunda, ulaştırma Türkiye'nin toplam petrol tüketiminin %78'ini oluşturarak ve ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının arkasındaki temel itici güç konumundadır.²⁵⁶ Türkiye coğrafyası, şehirlerarası ulaşımında karayolu taşımacılığı için avantaj sağlamaktadır. Anadolu, Avrupa, Orta Doğu, Kafkaslar, Uzak Doğu ve Akdeniz ülkelerini birbirine bağlayan doğal köprü olduğu için Türkiye'nin karayolları özel bir uluslararası öneme sahiptir. Yani, Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'nin, Akdeniz ve Avrupa ile bulunduğu neredeyse kara ve deniz hatlarındaki tüm geçiş noktaları Türkiye ile bağlantılıdır.²⁵⁷ Bu nedenle, Türkiye orta koridorun en önemli bölümlerinden biridir. Türkiye'nin karayolu taşımacılığının kalitesini artırarak küresel pozisyonunu güçlendirmesi için iyileştirmeler devam etmektedir. Ek olarak, son yirmi yılda Türkiye, nakil şekilleri arasında daha iyi bir denge sağlamak adına bir strateji yürütmektedir. Gündemine kamu yatırımlarının artması, uluslararası işbirliği, yeni düzenlemelerin kabul edilmesi ve kamu özel mülkiyet seçeneklerinin getirilmesine yer vererek, çok çeşitli ulaşım fırsatları yaratma çabası göstermekte, bunun bir sonucu olarak da demiryolu ağının yanı sıra limanlarının ve havalimanlarının kapasitesi de büyümektedir. Açıkça görülüyor ki Türkiye tamamlanan ve planlanan ulaşım altyapı yatırımları ile bölgesinde bir lojistik merkez olmaya hazırlanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin merkez stratejisi sadece karayollarını değil, aynı zamanda enerji sektörü için gerekli olan doğal gaz ve petrol boru hatları gibi özel yatırımlar da dahil olmak üzere tüm kategorilerin geliştirilmesini de kapsamaktadır. Özellikle, karayolu taşımacılığı, ulaştırma sektörünün enerji yoğunluğu ve başlıca dizel yakıt tüketicisi olarak Türkiye'nin petrol ithalatı ihtiyaçları üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır.²⁵⁸

²⁵⁶ Difiglio, Güray ve Merdan, s.131.

²⁵⁷ H. Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye: Petrol Ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.10, Sayı.1 (Mart 2009), s.135.

²⁵⁸ Difiglio, Güray ve Merdan, s.142.

Mackinder’ın Kara Hakimiyet Teorisine göre iç kenar kuşakta bulunan Türkiye, enerji rotalarının oluşturulmasında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalpgâh bölgesinde gücünü hissettiren ana aktör olarak Rusya’nın yıllardır sıcak denizlere inme üzerine kurduğu politikalar da sadece Türkiye değil tüm kenar kuşak devletleri için bir tehdit unsurudur. Bu bağlamda, Rusya’nın Ukrayna ve Ortadoğu’da uyguladığı stratejiler ve Kırım’ın İlhakı, Rusya’nın bu bölgedeki ağırlığını gösterir niteliktedir. Enerji zengini bir devlet olarak Rusya, aynı zamanda kenar kuşak ülkeleri ile kurduğu ilişkilerle ve yürüttüğü projelerle de bu bölgeye yayılma çabalarını artırmaktadır. Bu noktada, Spykman’ın Kenar-Kuşak teorisinde belirttiği gibi, Avrasya’nın gücünün yalnızca Kalpgâh’tan değil onu saran devletlerin oluşturduğu kenar kuşaktan geldiği hatırlanacak olursa, Rusya’nın bu politikaları anlam kazanacaktır. Rusya’nın enerji konusunda bir yandan büyük bir rakipken bir yandan da önemli bir müttefik olması, Türkiye’yi enerji dengesinde çok yönlü politikalar üretmeye itmektedir. Ukrayna meselesinin ardından TürkAkım projesinin imzalanması hem Rusya’nın hem de Türkiye’nin bu çerçevede oluşturduğu politikaların en önemli örneğidir. Sovyet Rusya dönemindeki etkisini kaybettikten sonra Putin ile beraber yeni bir tutum sergileyen Rusya, ideolojik hedeflerini ön plana çıkarmaktan geri durarak enerji pazarında araştırma ve geliştirme çalışmalarına odaklanarak bölgedeki ülkeler üzerindeki denetleyici etkisini artırmaya çalışmıştır. Fakat, diğer bir yandan da Türkiye ve Azerbaycan gibi kenar kuşakta yer alan taraf devletler, konum avantajlarını ve kaynak zenginliklerini birleştirerek TANAP gibi Rusya’yı saf dışı bırakarak geliştirilen projeler ortaya koymaktadır. Bu noktada, Brzezinski’nin teorisinde belirttiği gibi, Türkiye’nin Rusya’yı Kafkasya’da dengeleyen bir güç unsuru olduğunu hatırlatmak doğru olacaktır.

5.3.3. Türkiye’nin Bölgesel Enerji Politikaları

Bölgesel enerji güvenliğinin sağlanması; enerji kaynaklarına sahip olmak, üretim araçlarını elinde bulundurmak veya enerji taşımacılığındaki rotada etkin bir aktör olmakla mümkündür. Türkiye de bölgede üstlendiği taşımacılık faaliyetleri sayesinde enerji kaynaklarına daha az maliyetle kesintisiz erişim sağlaması ve komşu ülkelerle yürüttüğü projelerle enerji alanında söz sahibi haline gelmesiyle bölgesel enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır. Jeopolitik konumundan ötürü elde ettiği avantajlar,

Türkiye'nin uluslararası politik ekonomideki enerji profilini oluşturmada en etkili olan faktörlerden biridir. Küresel olarak doğalgazın %90'ının boru hatlarıyla taşındığı düşünülünce, boru hatlarının bir dış politika aracı olarak kullanılması daha anlaşılır olacaktır. Türkiye'de boru hatları rotasında, Avrupa'ya giden sınırlı güzergahlardan biri olması sebebiyle avantaj sağlamaktadır. Özellikle, Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığı ve artan doğalgaz talebi düşünüldüğünde, bu avantaj daha anlamlı bir hale gelecektir.

Türkiye'nin ana hedefleri arasında ithal enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmak, enerji arzını güvence altına almak ve enerji verimliliğini artırmak yer almaktadır. Ayrıca, Türkiye Avrupa ile Asya arasında bir enerji merkezi olma hedefini vurguladığı için bu hedefler önemli jeopolitik sonuçlara da sahiptir. Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin Doğu-Batı ve Güney-Kuzey enerji koridorları arasındaki konumunu güçlendirmeyi amaçlaması da bu stratejik hedefi vurgulamaktadır. Coğrafi konumunun Türkiye'ye, Avrupa'daki enerji tüketicilerini Orta Doğu ve Rusya'nın yanı sıra Hazar ve Doğu Akdeniz bölgelerindeki enerji tedarikçileri ile buluşturmada önemli bir rol oynama fırsatı verdiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin enerji politikasının Avrasya'nın enerji jeopolitiğinde önemli bir aktör haline gelmek üzere kurulması ülke çıkarlarına uygun bir hamledir.²⁵⁹

Türkiye'nin 2011 yılı sonunda imzaladığı iki önemli enerji anlaşmasının, dört bir yanındaki doğalgaz merkezli enerji projeleri için yeni bir rekabet başlattığı söylenebilir. Bu anlaşmalardan biri çalışmanın konusu olan TANAP, diğeri ise Güney Akım projesidir. Güney Akım boru hattı projesinin 63 milyar metre-küp kapasiteye sahip olması ve Rusya'nın Ukrayna'yı geçerek Karadeniz üzerinden doğrudan Avrupa'ya doğalgaz satması planlanmaktaydı. Bu boru hattının ana hissedarları arasında %50 ile Rusya (Gazprom), %20'yle İtalya (ENI), %15 ile Almanya (Wintershall Holding) ve %15'le Fransa (EDF) bulunmaktaydı. Türkiye, bu anlaşmayı imzalayarak, yeni boru hattının Karadeniz'de bulunan Münhasır Ekonomik Bölgesi'nden (MEB) geçmesine izin vermiş, bunun karşılığında Rusya, Türkiye'nin satın aldığı doğalgazın maliyetinde indirim yapmıştır. Böylelikle Türkiye, bu anlaşma ile doğalgaz borçlarına daha uygun şartlar sağlamıştır. Fakat, bu proje Ukrayna krizi ile ilgili sıkıntılardan ötürü 2014 yılında

²⁵⁹ Çelikpala ve Erşen, s.586.

rafa kaldırılmıştır. Konuyla ilgili Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, Güney Akım doğalgaz boru hattı projesinden vazgeçilmesinin Türkiye'yi gaz dağıtım merkezine dönüştürdüğünü söyleyerek 2019'da Avrupa Birliği Komisyonu'na eleştiride bulunmuştur.²⁶⁰ Çünkü Güney Akım'ın iptal edilmesinde, AB'nin projeye dair Bulgaristan topraklarında olan çalışmaların durdurulması konusunda baskı uygulamasının da etkisi bulunmaktadır. Güney Akım projesinden daha ucuz Rus gazı alarak büyük çıkar sağlayacak olan Bulgaristan, Ukrayna kriziyle AB-Rusya ilişkilerindeki hareketlenmelerden en çok etkilenen taraflardan biri olmuştur. Ayrıca projenin iptali TürkAkım fikrinin ortaya çıkmasına yol açtığından, Türkiye yeni projede bir oyuncu haline gelerek daha prestijli bir konuma sahip olmuştur.

Rusya, Azerbaycan, Ukrayna, İran ve Avrupa Birliği de bu yarışmanın ana aktörleri olarak, Türkiye'nin rolü, stratejisi ve öncelikleri açısından Karadeniz Bölgesi'ndeki ilgili ve sonrasındaki tüm gelişmeleri etkilemektedir. Karadeniz bölgesi, Hazar, Orta Asya ve hatta Orta Doğu hidrokarbon kaynaklarının Avrupa ülkelerine nakledilmesinde alternatif güzergahlara olanak sağladığı için son zamanlarda popüler hale gelmiştir. Bu dengedeki başat aktörler, bölgedeki tüketici ve transit ülkeler, komşu bölgelerin tedarikçileri ve Avrupa'daki tüketici ülkelerdir. Bölgeyi ilgilendiren meselelerde önem arz eden iki aktör Rusya ve Türkiye'nin çıkarları, politikaları ve jeopolitik ağırlıkları farklılık göstermekle birlikte, Karadeniz'de tedarikçiler ve tüketiciler arasında bağlantı noktası olarak ikisi de öne çıkmaktadır. Rusya hem kaynak hem de transit ülke iken Türkiye tüketici ve transit ülke konumundadır. Türkiye'nin artan enerji talebi ve kaynak eksikliği onun çıkarlarını Rusya'dan ayıran en önemli faktördür. Her ne kadar bazı bölgesel konularda aynı tarafta yer alsalar da Türkiye, Avrupa ve Amerika ile kurduğu ilişki ve işbirlikleriyle ve Suriye meselesindeki görüş ayrılıklarıyla Rusya'dan uzaklaşmaktadır.²⁶¹

Rusya ve Türkiye arasındaki farklılıklara rağmen, özünde sağlam bir ekonomik temele dayanmaktadır. Bu iki güç, son zamanlarda jeopolitik çıkarlarının çatışması

²⁶⁰ **Sputnik**, 14 Aralık 2019, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201912141040835564-bulgaristan-basbakani-borisovdan-abye-sitem-guney-akimin-iptali-turkiyeyi-gaz-terminaline/> (24 Mart 2021).

²⁶¹ Mitat Çelikpala, "Turkey and the new energy politics of the Black Sea region", **CIES Neighbourhood Policy Paper**, No.5, (January 2013), s.1.

sebebiyle yaşadıkları siyasi gerginlikleri ekonomik ilişkileri, Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'ne diyalog ortağı olması ve üyelik meselesini gündeme taşıması ve iki devletin liderinin de Batı'nın bazı politikalarına karşı benzer tutumları sergilemesi sayesinde krizleri atlattımlardır.²⁶² Enerji ise bu ikili işbirliğinin ve karşılıklı bağımlılığın bir göstergesi olarak meseleyi bölgesel bir boyuta taşımaktadır. Bölgede gündeme gelen yeni güzergahlar ve projeler, Türkiye'nin doğalgaz boru hattı projeleri aracılığıyla yeni bir rekabetin içine girmesine sebep olmuştur. Rusya'dan farklı alternatif bir boru hattı üzerinden AB ülkelerine enerji arzı sağlanma ihtimali, Türkiye'yi bu dengenin önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu rekabeti ortaya çıkaran en büyük adım ise Şah Deniz II gazının uluslararası pazarlara sunulmasıdır. Akabinde Türkmen ve Kazak gazının da eklenerek bölgedeki Rusya odaklı gücün zayıflatılma ihtimali, Nabucco, Güney Akım, ITGI, TAP ve TANAP gibi alternatif boru hatları konusunda bazı anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Sonuç olarak, bu tarz projeler bölgesel enerji rekabetinde gidişatı değiştirerek, yeni bir dönemin başlangıcını oluşturma potansiyeline sahiptir.²⁶³

Türkiye'nin bir transit ülke olmaktan çıkıp uluslararası arenada oyun kurucu olmak için nasıl hareket edeceği yavaş yavaş şekillenmektedir. Bu çerçevede, öncelikle son yıllarda alternatif boru hatlarını düşünerek bölgesel çapta uyguladığı enerji stratejileri ve dış politika, Türkiye'yi bölgesel ilişkilerinde Avrupa Birliği'nin politikalarından farklı bir enerji politikası izlemeye yöneltmiştir. Önceki boru hattı projeleri ya tedarikçilerin ya da tüketicilerin projeleryken, Türkiye gibi ana geçiş ülkeleri, enerji sorununun tüm aktörlerini bir araya getiren projeler geliştirerek tedarikçilerin veya tüketicilerin çıkarlarının tekeli ortadan kaldırma yolunda ilerlemektedir.

²⁶² John Koutroumpis, "Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership", *E-International Relations* 11 September 2019, <https://www.e-ir.info/pdf/79966> (3 Nisan 2021), s.1.

²⁶³ Çelikpala, "Turkey and the new energy politics of the Black Sea region", s.1-2.

6.ENERJİ MERKEZİ OLMA YOLUNDA TANAP

Geçtiğimiz son yirmi yıl, enerji güvenliği için şiddetli bir mücadeleye ve Doğu-Batı enerji koridoruyla ilgili tartışmalara konu olmuştur. Bu bağlamda, doğal gaz ve petrol akışı, bir arz ve talep tarafının yanı sıra bir transit ülke veya ülkeleri gerektirdiğinden, yeni oyunda üç oyuncu yerlerini almıştır; enerji devi Rusya, enerjiye aç Avrupa ve büyük bir geçiş yolu olan Türkiye. Bu konu, 2006 enerji krizinden sonra, Rusya'nın Batı yanlısı yeniden yönelimine karşı bir uyarı olarak Ukrayna'ya karşı siyasi hamlesinin 2009 ve 2014'te benzer bir şekilde tekrarlanmasından sonra daha popüler hale gelmiştir. Bu nitelikteki birçok krizden sonra bile, AB'nin enerji akışını güvence altına alma çabaları, bu tür çabaların somutlaşmasının sonucu olarak, Nabucco²⁶⁴ projesinde de görüldüğü üzere bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Bir zamanlar Nabucco projesinde kilit bir geçiş noktası olduğu düşünülen Türkiye, her iki tarafla da iyi olmasa da kabul edilebilir ilişkileri olan bir geçiş ülkesi olmanın avantajlarından yararlanmış ve bu başarısızlıktan sonra bile TANAP ve TürkAkım gibi yeni projeleri eyleme geçirmeyi başarmıştır. Nabucco boru hattına asıl darbeyi Şah Deniz Konsorsiyumu'nun Şah Deniz II sahasının doğal gazını, planlanan Nabucco boru hattı yerine Yunanistan'dan Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden İtalya'ya uzanan Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) üzerinden taşıma tercihi vurmuştur. Bu darbe, Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) projesi gibi iki güzergah arasında başka bir boru hattı gerektirmiştir. Böylelikle, büyük ölçüde, başarısız Nabucco'nun yerini alacak ve Hazar kaynakları ile TAP arasında hareket edecek tek alternatif TANAP olmuştur.²⁶⁵ Her ne kadar Türkiye Güney Akım'ı gündeme taşıdığına, Nabucco'yu, Türkiye sınırından gazı Avrupa'ya taşıyacak bir boru hattı olan Nabucco West'e dönüştürerek arka plana itmeye başlasa da esas olarak TANAP'ın etkinleştirilmesi ve TAP'ın da Nabucco West yerine seçilmesiyle, Nabucco'ya dair tüm parçaları devre dışı

²⁶⁴ Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan'dan geçip Avusturya'da sona ermesi planlanan 3800 km uzunluğundaki projenin 31 bema doğalgaz taşıması beklenmekteydi. Nabucco, AB'nin 2020'deki doğal gaz tüketiminin yüzde 5-10'unu tedarik edebilecek kapasiteye sahipti. Bununla birlikte, proje hem siyasi hem de ekonomik büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bkz: Göktuğ Sönmez, "Failed Nabucco Project and Its Implications", *Avrasya Dünyası*, No.1 (Ekim 2017), s.30.

²⁶⁵ Sönmez, "Failed Nabucco Project and Its Implications", s.30.

bırakmış, bölgesel işbirliğine karşı rekabeti öne çıkaran yeni bir döneme yol açmış, bölgedeki etkinliğini artırmıştır.²⁶⁶

Şekil 18: Nabucco, TANAP ve TAP Güzergahları

Kaynak: Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2013, “Nabucco’nun geleceği belirsiz”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/nabucconun-gelecegi-belirsiz/235866> (10 Nisan 2021).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşıyarak Türkiye'nin artan talebini karşılamının yanı sıra Avrupa'nın arzını çeşitlendirerek enerji güvenliği risklerini azaltması beklenen bir projedir. Azerbaycan'ın Şah Deniz II gaz sahasını Avrupa'ya bağlayan Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın Avrupa'ya ilk kez gaz ihraç etmesine olanak sağlamaktadır. Yakıt ithalatının büyük bir kısmını Rusya'dan karşılayan Avrupa Birliği için Rus doğal gazına bağımlılık bir sorun haline gelmiştir. Güney Gaz Koridoru'nun tüm altyapısının devreye alınmasıyla birlikte, önemli bir enerji kaynağı olan doğal gaza ulaşım Avrupa ve Türkiye açısından kolaylaşmış olacaktır. Her ne kadar yenilenebilir enerji kaynakları

²⁶⁶ Çelikpala, “Turkey and the new energy politics of the Black Sea region”, s.3.

giderek daha verimli hale gelse ve önemi artsa da kısa vadede tüm enerji ihtiyacına cevap verecek nitelikte değildir. Dolayısıyla doğalgaz gibi nispeten ucuz ve çevre dostu bir yakıt, enerji ihtiyacını karşılamak için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri gibi arz çeşitliliği sağlamak isteyen bölgeler için Rusya dışında oyuna katılacak her aktör, değerlendirilmesi gereken bir fırsattır.

Projeye ev sahipliği yapan ülkeler olarak Azerbaycan ve Türkiye açısından değerlendirildiğinde, öncelikle, TANAP her iki devlet tarafından bölgesel bir barış projesi olarak görmektedir. Konuyla ilgili Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan *New York Times* işbirliğiyle yayımlanan “*TANAP: Regional Development and Peace Project*” başlıklı makalesinde, TANAP'ın bölgesel bir barış projesi olduğunu vurgulayarak, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında uzun süredir devam eden güven ve dostluğun somut bir örneği olduğunu, Hazar bölgesinin doğalgazını Türkiye ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedefleyen Güney Gaz Koridoru'nun ana ayağını oluşturduğunu ve 3.500 kilometre uzunluğundaki bir koridorun en önemli parçası olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷

Türkiye'nin son 20 yıldaki değişim süreci, enerji kaynaklarının bu bölgeden Türkiye ve Avrupa'ya yönlendirilmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan ile yapılan iş birliği sayesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı 2006 yılında hizmete açılmış ve işletmeye alınmıştır. Daha sonra Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasında üretilen doğalgazın Gürcistan ve Türkiye'ye taşınması için Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı 2007 yılında devreye alınmıştır. TANAP için ilk adımlar, Türkiye ve Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011 tarihinde imzalanan Hükümetlerarası Anlaşma ile atılmış, sonraki müzakereler sonucunda 2012 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan arasında TANAP Hükümetlerarası Anlaşması ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşması imzalanmıştır. TANAP'ın amacı, Azerbaycan'daki Şah Deniz 2 Gaz Sahası, Hazar Denizi bölgesi ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın önce Türkiye'ye sonra da Avrupa'ya taşınmasını sağlamaktır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Trans-Adriyatik Boru Hattı'na bağlanarak güneyde bir doğalgaz

²⁶⁷ Serhat Çağdaş, “Turkey’s president hails benefits of TANAP pipeline”, *Anadolu Agency*, 1 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-s-president-hails-benefits-of-tanap-pipeline/1825175> (24 Mart 2021).

koridoru oluşturmaya hedeflemektedir. Bu proje ile Türkiye'nin doğal gaz tedarikinde alternatif bir yola sahip olması ve tek bir ülkeye bağımlılığının azaltılması planlanmaktadır. Doğalgaz ihtiyacını Azerbaycan, Rusya ve İran'dan sağlayan Türkiye'nin, TANAP'ın yardımıyla daha ucuz ithal gaz miktarını artırma şansına sahip olması ve aynı zamanda doğalgazı Avrupa ülkelerine transfer etmek için bir enerji üssü haline gelmesi beklenmektedir.²⁶⁸

6.1.Hazar Bölgesi Enerji Profili

Hazar Denizi yaklaşık 371.000 km² bir alana yayılmış, herhangi bir deniz veya okyanusla nehir-kanal ağı haricinde doğal bir bağlantısı bulunmayan²⁶⁹ kapalı bir tuzlu su havzasıdır. Avrupa ve Asya'nın sınırında bulunan Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve İran ile sınırdış olan dünyanın en büyük kapalı su havzasıdır. 1930'dan sonra meydana gelen 60.000 km²'lik daralmadan önce Hazar'ın 438.000 km² genişliğinde bir yüz ölçümüne sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁷⁰ Hazar'ı bölge devletleri ve dünyanın kalan kısmı için odak noktası haline getiren asıl sebep ise sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Orta Doğu'dan sonra dünyanın en zengin enerji kaynaklarının yer aldığı bu bölge²⁷¹ ev sahibi devletlere olduğu kadar yatırımcı devletlere de piyasa oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervleriyle enerji talebini karşılamada büyük bir potansiyel taşıyan Hazar Bölgesi'nin jeopolitik karakteristiği ve belirleyici konumu bölgeyi, Rusya'nın Amerika ve NATO ile devamlı bir jeopolitik, ekonomik ve askeri mücadele alanına çevirmektedir.²⁷²

²⁶⁸ Durmuş Çağrı Yıldırım ve Diğerleri, "The effect of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) on industrial production in Turkey", **International Journal of Energy Sector Management**, Vol.11, No.3, (2017), s.405.

²⁶⁹ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:53 Sayı:1, 1998, s.107.

²⁷⁰ Sırrı Erinç, "Hazar Denizi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaa Yayıncılık, 1998, s.108.

²⁷¹ Alaeddin Yalçınkaya, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne**, İstanbul: Lalezar Kitabevi, 2006, s.106.

²⁷² Alexander G. Dugin, **The Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia**. Moscow: T8 Publishing, 2019, s.804.

Şekil 19: Hazar Denizi

Kaynak: Burak Çalışkan, “Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele”, **İnsamer**, 2020, https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html (21 Mart 2021).

Brzezinski Hazar Bölgesi’nin ve Güney Kafkasya’nın geleceğini Rusya’dan bağımsızlaşmasına bağlamış, dolayısıyla bu ülkelerin Batı tarafından desteklenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla bu bölgede bulunan enerji kaynaklarının Rusya dışında bir rotadan Batı bölgesine taşınması yönünde geliştirilecek projeler, özellikle Amerika tarafından desteklenecektir. Çünkü Rusya’dan ayrı bir strateji yürütmek isteyen bu devletlerin menfaatleri, Amerika’nın menfaatleriyle örtüşmektedir.²⁷³ Rusya gibi rakip bir enerji devinin bölge üzerinde üstünlük sağlamasını engellemek adına, bölgedeki yatırımların Batılı güçler arasında paylaşılması gerektiği düşüncesi, Rusya’yı saf dışı bırakarak gerçekleştirilen TANAP gibi boru hattı projelerinin önünü açmaktadır. Hazar Bölgesi’ndeki çokuluslu çıkarların birincil grubu Amerika ve Avrupa Birliği ülkeleridir.

²⁷³ Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives**, New York: Basic Books, 1997, s.170-175.

Bölgede bulunan enerji kaynaklarına sahip devletlerin Rusya'nın jeopolitik hakimiyetinden çıkıp Batı ile işbirliğine girmedikçe geleceklerini güvence altına alamayacağı yönündeki düşünce, bu ülkeleri jeopolitik ve jeoekonomik olarak bağımsızlaşmaya itmektedir.²⁷⁴ Bu denklemde, Türkiye gibi bir geçiş ülkesi Hazar Havzası'nın kaynak zenginliğinden avantaj sağlayan bir aktör olarak oyuna dahil olmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, 1990'lardan bu yana, Amerika'nın Hazar Bölgesi'nin stratejik değerini hesaba katarak aktif bir jeopolitik izlemesi, Avrupa'nın enerji güzergahlarına çeşitlilik kazandırması ve Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının nakli konusunda Rusya'nın etkisini azaltmak için BTC, BTE ve GKG (TANAP) gibi enerji koridoru projelerinin arkasında durması anlam kazanacaktır.²⁷⁵

EIA, Hazar havzalarındaki kanıtlanmış ve muhtemel rezervlerde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon fit küp doğal gaz olduğunu tahmin etmektedir. Petrolün yaklaşık %75'i ve doğalgaz rezervinin % 67'si kıyıya 100 mil mesafede bulunmaktadır. Hazar bölgesinde, 2012 yılında günde ortalama 2,6 milyon varil ham petrol üretilmiş ve bunun üçte birinden fazlası açık deniz alanlarından gelmiştir. Bu, dünya ham petrol arzının yaklaşık % 3,4'ünü oluşturmaktadır.²⁷⁶ Orta Asya bölgesindeki ispatlanmış ve muhtemel doğal gaz rezervleri hesaplandığında, Hazar Bölgesi'ndeki rezervler, Kuzey Amerika, Avrupa ve Orta ve Güney Amerika'nın rezervlerinden daha yüksektir.²⁷⁷ Azerbaycan ve Kazakistan Hazar havzalarındaki petrol kaynaklarının çoğunu barındırırken, tüm bölge ülkelerinde önemli doğal gaz kaynakları bulunmaktadır. Keşfedilen en büyük doğal gaz sahaları Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan açık denizlerinde, Azerbaycan karalarında bulunmaktadır. Aynı zamanda Rusya ve İran'da da oldukça büyük doğal gaz yatakları yer almaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan'ın doğal gaz üretiminin çoğu Orta ve Kuzey Hazar havzalarından gelmekte ve Azerbaycan'ın üretimi çoğunlukla açık denizde gerçekleşmektedir. Türkmenistan büyük bir doğal gaz üreticisi olmasına rağmen,

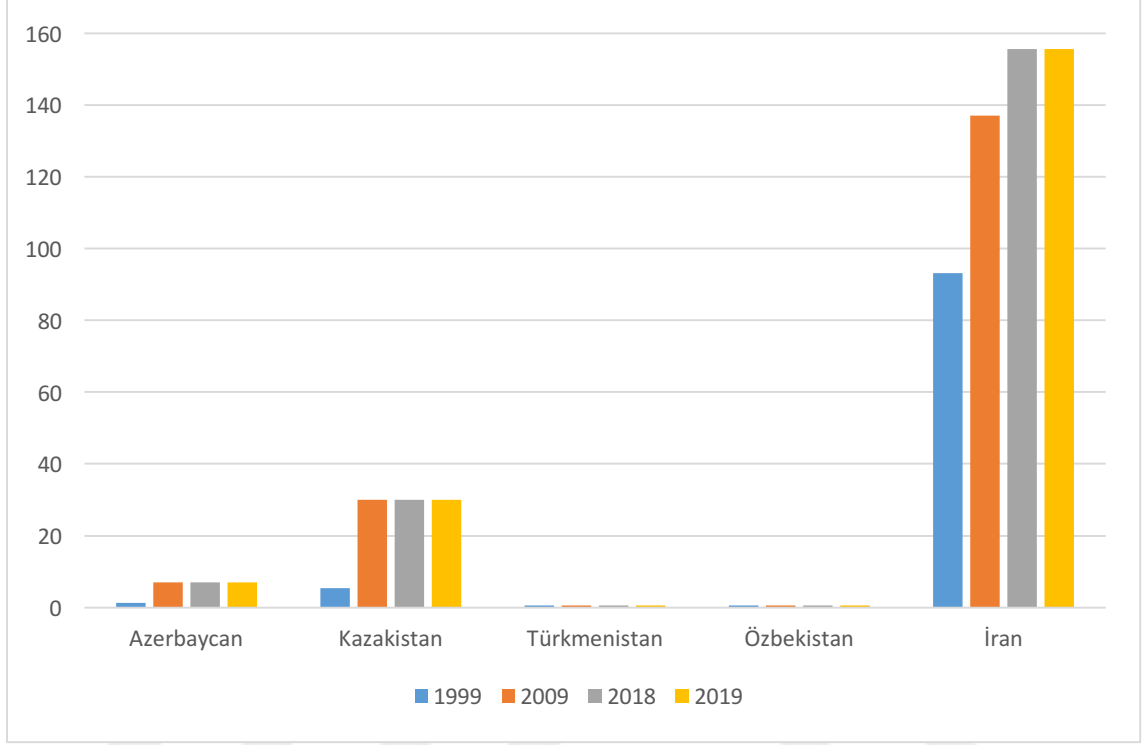
²⁷⁴ Ali M. Hasanov, **Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası**, İstanbul: Ötüken, 2016, s.17-21.

²⁷⁵ Ali M. Hasanov, **Güney Kafkasya Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği**, İstanbul: Ötüken, 2016, s.378.

²⁷⁶ EIA, "Caspian Sea", https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea (24 Mart 2021).

²⁷⁷ Ertan Efeğil ve Sibel Özsağ, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri", **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1 (Ocak 2013), s.47.

üretimini yalnızca %12'si Hazar bölgesinden (kıyıya yakın kara sahalarından) gelmekte, ülkenin üretiminin çoğu genellikle Çin'e veya Güney Asya'ya akmaktadır.²⁷⁸

Grafik 14: Bölgelere Göre Petrol Rezervleri, (tmb)

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.15.

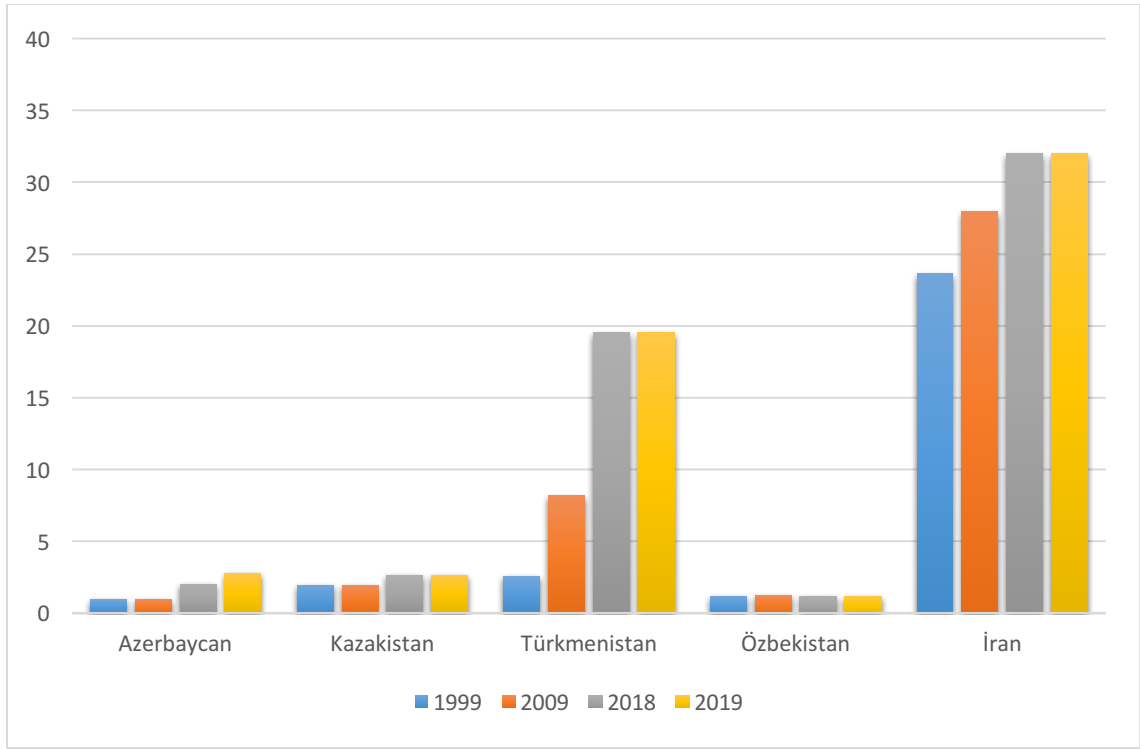
*Bu grafik BP verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

**Tmb: Thousand million barrels, milyon varil birimini ifade etmektedir.

BP verilerine göre, 2019 itibariyle Hazar Havzası'na kıyısı bulunan ülkelerin toplam kanıtlanmış petrol rezervleri, 198.000 milyon ton ile toplam rezervin %8.4'lük kısmına denk gelmektedir. Bunun %0.4'ünü Azerbaycan, %1.7'sini Kazakistan ve %6.2'sini de Rusya Federasyonu oluşturmaktadır. Yine 2019 yılı itibariyle, bu ülkelerin toplam petrol üretimleri 714,9 milyon ton ile dünya genelindeki üretimin %15.9'una denk gelmektedir.²⁷⁹

²⁷⁸ EIA, "Caspian Sea", https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea (24 Mart 2021).

²⁷⁹ BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.15.

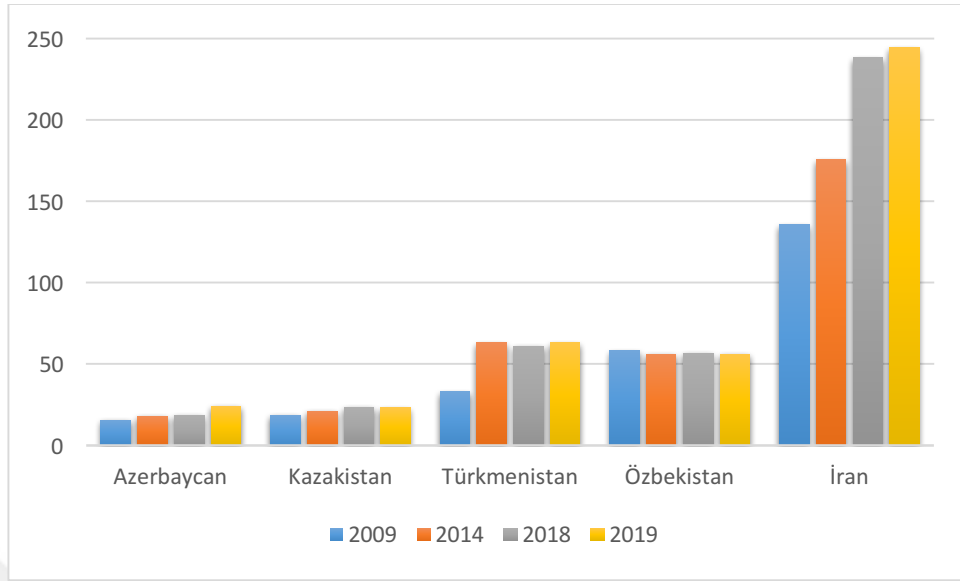
Grafik 15: Bölgelere Göre Doğal Gaz Rezervleri (Trilyon m³)

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.32.

*Bu grafik BP verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2019 yıl sonu itibariyle, kanıtlanmış doğal gaz rezervleri bu ülkeler için toplamda 64.2 trilyon m³ ile dünya genelindeki rezervlerin %32.3'üne karşılık gelmektedir. Yine 2019 yıl sonu itibariyle, Hazar Havzası'ndaki ülkelerin toplam doğal gaz üretimi 846.5 milyar m³ ile dünya genelinin %21.2'lik bir kısmına karşılık gelmektedir.²⁸⁰ Görüldüğü gibi, deniz ve çevreleyen kıyı devletleri de dahil olmak üzere Hazar Denizi bölgesi, büyük miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğu için dünya enerji piyasaları için önemli bir konumdadır. Hazar Denizi'nin maden zenginliği, kaynakların mülkiyeti konusunda beş ülke arasında anlaşmazlıklara yol açmış ve bölgenin devasa enerji potansiyeli, bu petrol ve doğalgaz için nihai ihracat yolları üzerinde - üreticiler ve tüketiciler arasında - rekabeti ateşlemiştir.

²⁸⁰ BP, s.34.

Grafik 16: Bölgelere Göre Doğal Gaz Üretimi (Milyar m³)

Kaynak: BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.34.

*Bu grafik BP verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tarihsel olarak bakıldığında, bir petrol üreticisi olan Azerbaycan, aynı zamanda önemli bir bölgesel doğal gaz üreticisi olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal gaz üretimi çoğunlukla 1999'da keşfedilen Şah Deniz sahasından gelmektedir. Şah Deniz, 262 ile 2.000 fit arasındaki su derinliklerinde, ACG²⁸¹ kompleksinin yaklaşık 40 mil güneydoğusunda bulunan Hazar Denizi'ndeki en büyük gaz sahasıdır. Projenin teknik operatörü olan BP'ye göre, Şah Deniz, tahmini olarak yaklaşık 30 Tcf²⁸² doğal gaz rezervi içermektedir. Geliştirmenin 1. aşaması 2006 sonlarında piyasaya çıkmış ve bir yıl sonra Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı (SCP) yoluyla Gürcistan ve Türkiye'ye doğal gaz sağlamaya başlanmıştır.²⁸³ Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasının gelişme aşamasında olması ve bölgenin doğal gazı için altyapı ve pazarların geliştirilmesine yönelik artan yatırımla birlikte, Hazar'ın doğal gaz ihracatının artması muhtemeldir.

²⁸¹ Azeri-Çirak-Güneşli Petrol Sahası. 25 yıl önce, 20 Eylül 1994'te, Azerbaycan Hükümeti ve sekiz ülkeyi temsil eden bir grup uluslararası petrol şirketi, daha sonra "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak anılacak olan Azeri-Çirak-Güneşli Üretim Paylaşım Anlaşmasını imzalamıştır. Sözleşme, Eylül 2017'de yüzyılın ortasına kadar uzatılmıştır. Bu sözleşmeyle Azerbaycan'ı bir kez daha dünyanın en büyük enerji tedarikçilerinden biri haline getiren ve ülke ekonomisini dönüştüren büyük gelişmeler başlamıştır. Bkz: **BP**, "ACG 25th anniversary in facts" https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/acg-25th-anniversary-in-facts.html (24 Mart 2021).

²⁸² Trilyon metreküp.

²⁸³ **EIA**, "Caspian Sea" (25 Mart 2021).

6.2.TANAP Projesi

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan diğer sahalarından çıkan doğal gazın ilk olarak Türkiye'ye, sonrasında da Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlamaktadır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile buluşarak Güney Doğal Gaz Koridorunu (GGK) meydana getirmektedir.²⁸⁴

Şekil 20: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: TANAP, “Tanap Nedir?”, <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (26 Mart 2021).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, halihazırda üç trilyon metreküpten fazla doğalgaz rezervine sahip olan Azerbaycan'dan Türkiye ve Avrupa'ya gaz sağlamak için 1.850 km uzunluğunda bir boru hattının inşasını içermektedir. Boru hattı inşaatına Mart 2015'te başlanmıştır. Güney Gaz Koridoru Kapalı Anonim Şirketi (SGC-SOCAR %58), BOTAŞ (%30) ve BP (%12) proje geliştirmede ortaklardır. SGC'nin %51'i devlete ve %49'u SOCAR'a aittir. Toplam yatırım 8 milyar dolara ulaştığı proje karada 2.760 metre yükseklikten denizde 65 metre derinliğe ulaşarak 3500 km uzunluktaki Güney Gaz

²⁸⁴ TANAP, “Tanap Nedir?”, <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (26 Mart 2021).

Koridorunun temelini oluşturmaktadır.²⁸⁵ Projenin yer üstünde, 4 adet ölçüm istasyonu, 2 adet kompresör istasyonu, 11 adet pig istasyonu, 2 adet gaz çıkış istasyonu, 49 adet blok vana istasyonu bulunmaktadır.²⁸⁶

26 Haziran 2012’de projenin hukuki altyapısı oluşturulmuş, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma” ve “Ev Sahibi Hükümet Anlaşması” imzalanmıştır. 26 Mayıs 2014’te Ev Sahibi Hükümet Anlaşması düzenlenerek tekrar imzalanmış, 24 Temmuz 2014 tarihinde TANAP’ın iç mevzuat gereksinimleriyle ve uluslararası standartlarla uyumlu “Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme (ÇSED) Olumlu Belgesi” alınmıştır. 10 Eylül 2014’te anlaşma TBMM nezdinde onay almış. 17 Mart 2015’te Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelashvili’nin iştirakiyle temel atma töreni Kars’ta yapılmıştır. 2018 yılının Haziran ayında Türkiye’ye ilk gaz akışı sağlanmış, 12 Haziran 2018’de hattın açılış töreni gerçekleştirilmiştir.²⁸⁷ TANAP projesiyle alakalı uluslararası danışmanlık şirketlerinin tahmin ettiği 11,7 milyar dolarlık yatırım değeri, 6,5 milyar dolara çekilerek harcamalarda yüzde 45’lik bir tasarrufla projenin taraflarına 5.2 milyar dolarlık bir kazanç sağlanmıştır.²⁸⁸ Ocak 2021 itibariyle, TANAP üzerinden taşınan gaz miktarı 4.9 m³’lük kısmı 2020’de olmak üzere toplamda 9.1 milyar m³’e ulaşmıştır. Ayrıca, 2020’de Türkiye’nin ithal ettiği gazın %24’ü TANAP aracılığıyla Azerbaycan’dan tedarik edilmiştir.²⁸⁹ 2023’te boru hattının tam kapasiteyle yıllık 16 milyar m³ gaz taşınması beklenmektedir. Bu gazın 6 milyar m³ miktarındaki kısmı Türkiye’nin yerel talebi için kullanılırken, kalan 10 milyar m³’lük kısmı Avrupa’nın talebi için TAP bağlantısı ile aktarılacaktır.²⁹⁰

²⁸⁵ SOCAR, “TANAP”, http://socar.com.tr/tanap_aciliyor (25 Mart 2021).

²⁸⁶ TANAP, “TANAP için önemli tarihler”, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (23 Mart 2021), s.22-23.

²⁸⁷ A.g.e., s.26-27.

²⁸⁸ SOCAR, “TANAP Avrupa bağlantısı tamamlandı”, <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2019-haberler/2019/12/02/tanap-avrupa-baglantisi-tamamlandi> (23 Mart 2021).

²⁸⁹ **Sabah**, “Bakan Dönmez duyurdu: İşte TANAP’tan bugüne kadar sağlanan gaz akış miktarı...”, 21 Ocak 2021, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/01/21/son-dakika-bakan-donmez-tanaptan-91-milyar-metrekup-gaz-akisi-saglandi> (26 Mart 2021).

²⁹⁰ İsmail Kavaz, “5 Soru: TANAP Avrupa’ya Bağlanıyor”, *SETAV*, 29 Kasım 2019, <https://www.setav.org/5-soru-tanap-avrupaya-baglaniyor/> (26 Mart 2021).

6.2.1.TAP Projesi

Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP), Şah Deniz-2 gazını Avrupa'ya ulaştıran Güney Gaz Koridoru'nun Yunanistan kısmını oluşturmaktadır. Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'nın taraf ülkeler olduğu hattın, 2018 Kasım'da Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ile Meriç Nehri kıyısında bağlantısı sağlanmıştır. 878 km'lik uzunluğuna sahip olması planlanan TAP, Yunanistan sınırında TANAP hattından aktarılacak olan 10 milyar m³ gazı Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi'ni aşarak İtalya'ya taşıyacaktır. TAP bağlantısıyla taşınacak gazın Bulgaristan'ın talebinin %33'ünü, Yunanistan'ın talebinin %20'sini ve İtalya'nın talebinin de %10,5'ini karşılaması beklenmektedir.²⁹¹ Hattın 550 km'lik kısmı Yunanistan topraklarından, 215 km'lik kısmı Arnavutluk topraklarından, 105 km'lik kısmı ise Adriyatik Denizi'nden ve 8 km'lik kısmı da İtalya topraklarından geçecektir.²⁹²

Şekil 21: Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Esri, “Trans Adriatic Pipeline”, <https://www.arcgis.com/apps/Style/index.html?appid=b6404366d7804c09b6bcc41b58dc4d55> (26 Mart 2021).

²⁹¹ **Hürriyet**, “Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'nın Yunanistan ayağı tamamlandı”, 25 Kasım 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/trans-adriyatik-dogal-gaz-boru-hattinin-yunanistan-ayagi-tamamlandi-41382222> (25 Mart 2021).

²⁹² **SOCAR**, “Güney Gaz Koridoru'nda Büyük Adım”, 2018, <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/11/22/tanap-tap-birlesti> (21 Mart 2021).

Trans Adriyatik Boru Hattı, Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya gaz pazarlarına doğrudan erişim ve Bulgaristan dahil olmak üzere daha geniş bir bölgeye dolaylı erişim sağlamaktadır. TAP, gazı Kipoi'nin doğu sınırındaki giriş noktasından (TANAP ile bağlantı noktası) Yunanistan (Gümülcine, Nea Mesimvria) ve Arnavutluk (Fier, Kucove) üzerinden İtalya'ya (Melendugno) ulaştırmaktadır. TAP, yerel topluluklara ve daha geniş bölgeye fayda sağlarken, uygun maliyetli, güvenli ve sürdürülebilir bir enerji taşıma rotası sağlamayı amaçlamaktadır. Enerji güvenliği ve çeşitliliği sağlamaya ve Avrupa'nın düşük karbonlu bir geleceğe geçişini desteklemek için bir adım olarak görülen bu hattın, içerideki gaz üretimi Avrupa genelinde düşmeye devam ederken, doğal gazın yeni bir kaynaktan taşınarak kıtanın enerji geleceğini güvence altına almaya yardımcı olması planlanmaktadır. Boru hattı, bölgenin gelecekteki ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunurken, seçim ve tedarik güvenliği getirerek hayati bir enerji altyapısı sağlamaktadır. İleri akış, Kipoi (TAP/TANAP), Gümülcine (TAP/ICGB), Nea Mesimvria (TAP/DESFA), Melendugno (TAP/Snam Rete Gas) ara bağlantı noktalarından sunulacaktır.²⁹³

Şekil 22: Trans Adriyatik Boru Hattı ve Şirketler

Kaynak: Trans Adriatic Pipeline, “Doing business with TAP”, <https://www.tap-ag.com/shippers> (25 Mart 2021).

Güney Gaz Koridorunun önemli bir parçası olan Trans Adriyatik Boru Hattı, yeni bir doğal gaz kaynağına güvenilir erişim sağlamak açısından Avrupa'nın stratejik planları ve ekonomik geleceği için büyük önem taşımaktadır.

²⁹³ Trans Adriatic Pipeline, “Doing business with TAP”, <https://www.tap-ag.com/shippers> (25 Mart 2021).

6.2.2.Proje Dair Ekonomik Veriler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye enerji konusunda dışa bağımlılığını minimum seviyeye çekme ve iç kaynaklara yoğunlaşma odaklı projeler geliştirmekte, enerji ihtiyacını yerleşme politikalarıyla uyumlu hale getiren bir strateji izlemektedir. Bu çerçevede, hem Avrupa hem Azerbaycan hem de Türkiye enerji politikaları açısından yeni bir soluk oluşturan Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçası olarak Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı bir dizi ekonomik ve politik sonuçları da beraberinde getirecektir. Trans Adriyatik Boru Hattı ile bağlantısı gerçekleştirilen TANAP üzerinden, hattın Avrupa'daki inşaatı tamamlandıktan sonra yılda 31 milyar m³ Azerbaycan gazının Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir.²⁹⁴

Yakın zamanda TANAP ve ek olarak TürkAkım boru hatlarının tamamlanması ve yeniden gaza dönüştürme tesislerinin kurulmasıyla birlikte ithalatlar için giriş kapasitesi 2017'de 213 mcm/gün'den bugün 350 mcm/gün'ün üzerine çıkmıştır. Bunda 11 mcm/gün giriş kapasitesiyle TANAP'ın da büyük bir etkisi vardır. Altı uluslararası boru hattı ithalat noktası, dört LNG giriş noktası (beşincisi eklenerek), yer altı depolama tesislerinden iki yurt içi giriş noktası ve üretim sahalarından üç giriş noktasıyla gaz ithalat altyapısını genişleten Türkiye, ilk etapta 16 milyar m³ ve son etapta 31 milyar m³ doğal gaz nakledilmesi hedeflenen TANAP ile %30'luk bir direkt kazanca sahip olacaktır.²⁹⁵ Toplam maliyeti başta 11 milyar dolar olarak öngörülen bu proje için Dünya Bankası yarısı BOTAS'a diğer yarısı da Güney Gaz Koridoru A.Ş.'ye (SGC) olmak üzere 800 milyon dolar kredi sağlamıştır.²⁹⁶ Başlangıçta, TANAP'ın 11,7 milyar dolara mal olacağı tahmin edilse de proje geliştirme alanında sağlanan birçok verimlilik ve tasarruf sayesinde maliyet 7 milyar doların altına düşürülmüştür. TANAP ortakları, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ve Dünya Bankası da dahil olmak üzere bir dizi farklı uluslararası finans kuruluşundan toplamda 3.75 milyar dolar kredi almış, ayrıca Avrupa Birliği 10,2 milyon dolarlık hibe ayırmıştır.²⁹⁷

²⁹⁴ Khazar İbrahim, "TANAP: Influencer Well Beyond Energy", *Turkish Policy Quarterly*, (Fall 2018), s.48.

²⁹⁵ Difiglio, Güray ve Merdan, s.277.

²⁹⁶ **Sputnik**, "Dünya Bankası TANAP'a 800 milyon dolarlık ...", 21 Aralık 2016, <https://tr.sputniknews.com/abd/201612211026423407-dunya-bankasi-tanap-kredi-onay/> (28 Mart 2021).

²⁹⁷ Difiglio, Güray ve Merdan, s.308.

Türkiye, doğalgazı Azerbaycan, Rusya ve İran olmak üzere üç ayrı yerden ithal etmektedir. Bu tedarikçilerin arasında en pahalısı olan İran'dan ithal edilen gaz için 1000 m³ gaz başına 450 dolar, Rusya'dan satın aldığı 1000 m³ gaz başına 405 dolar, yine aynı miktardaki gaz için Azerbaycan'a ise 380 dolar ödemiştir. Dolayısıyla hem Azerbaycan en uygun fiyatı sunduğundan hem de bu Türkiye'nin bu projenin içerisinde olması, uluslararası alanda prestij sağlayacağından, TANAP'a katılarak Türkiye, büyüyen ekonomisi için önemli bir fırsatı değerlendirmiş olmaktadır. TANAP, Türkiye için, enerji kaynaklarının eksikliğine rağmen artan enerji tüketimine karşı enerji maliyetini düşürmeye yönelik stratejik bir hamledir.²⁹⁸

Düşük maliyetli enerji arzı, enerji ithal eden ülkeler için çok önemlidir. Bu kapsamda TANAP'ın enerji fiyatlarında düşüşe neden olacağı öngörülmüştür. Yapılan çalışmalarda, Türkiye'de doğal gaz fiyatları ile toplam sanayi üretim endeksi arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, gaz fiyatlarının ilgili dönemlerde Türkiye ekonomisinde sanayi üretimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. TANAP ile birlikte ithalattaki rekabet ortamında gaz fiyatlarının düşmesi, gaz fiyatlarındaki düşüşle birlikte sanayi üretimi ve dolayısıyla üretim üzerinde olumlu etkileri olması beklenmektedir.²⁹⁹ Fakat Türkiye, TANAP ile sağlanacak avantajdan kâr elde etmesi konusunda bir ikilem içerisinde. TANAP'ta bulunan %30 oranında ortaklığının yanında Azerbaycan gazının çıktığı Şahdeniz sahasına da %19'luk bir ortaklığı söz konusudur. Bu, üretilen gazın satılmasında veya transferinde fiyatın aşağı veya yukarı çekilmesinin Türkiye'yi hem olumlu hem de olumsuz etkileyeceği anlamına gelmektedir. Türkiye Gürcistan'dan girerek Eskişehir'e gelecek olan 1000 m³ başına TANAP'a 85 dolar, İpsala'ya ulaşacak 1000 m³ gaz başına ise 110 Dolar transfer maliyetini ödemekle yükümlüdür. Avrupa'ya ulaştırılacak gazın transferi için Türkiye'ye ödenecek olan miktar şimdilik belli olmasa da TANAP 2026'ya kadar tam kapasite (31 milyar m³) taşıma planını uygulayabilirse, önümüzdeki 25 yıl içerisinde 17 milyar dolara yakın doğrudan kazanç sağlanması öngörülmektedir.³⁰⁰

²⁹⁸ Karagöl ve Kaya, s.17-18.

²⁹⁹ Yıldırım ve Diğerleri, s.412.

³⁰⁰ Yunus Furuncu, "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt.25, Sayı.2 (Ağustos 2018), s.554.

2014'te 168 mcm/gün iken 2019'da yaklaşık 319 mcm/gün'e ulaşan doğal gaz ağının günlük giriş kapasitesi, son birkaç yılda tekrar hızlı bir artış göstermiş, 2019'da TANAP'ın yükselmesi ve 2020'de TürkAkım'ın başlamasıyla birlikte sistemin maksimum günlük çekiş kapasitesi 6 yılda ikiye katlanarak 357 mcm/gün'e yükselmiştir. Toplam günlük gazlaştırma kapasitesi şu anda 100 mcm'nin üzerindedir ve İspanya'dan sonra Avrupa'nın ikinci en yüksek kapasitesi durumundadır.³⁰¹ Azerbaycan gazının alınmasıyla, ithal edilen gazın 1000 m³'ünde 38 ile 57 dolar arasında bir indirim sağlanmakta, bu da Türkiye'ye 2018'den bu yana senelik toplam 1,8 ile 3,3 milyar dolar civarında bir kazanç olarak geri dönmektedir. 2045'e kadar bu miktarın yaklaşık 95 milyar dolara çıkması öngörülmektedir.³⁰² 2010-2014 döneminde, günlük gönderme kapasiteleri, özellikle soğuk kış dönemlerinde hızla artan talebin altında kaldığından, gaz güvenliği Türkiye için daha ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu durum bazen elektrik sektörüne ve bazı endüstriyel tesislere gaz arzının kısıtlanmasını gerektirmiştir. 2018 yılından itibaren yapılan yatırımlarla artık bu kısıntılar yaşanmamaktadır. Orta ve uzun vadede tekrar gerçekleştirmeleri de beklenmemektedir. Bu, Türkiye'nin enerji güvenliğinde çok önemli bir gelişmedir.³⁰³

Azerbaycan'dan gaz alımının artırılmasının Türkiye'nin başka tedarikçilere karşı elini güçlendirmesi ve piyasadaki ucuz gazın rekabeti artırmasıyla gaz ücretlerinde düşüşe neden olması beklenmektedir. Böylelikle Türkiye TANAP'ın da katkısıyla enerji arz güvenliğinde büyük ilerlemeler kaydetmiş olmaktadır. Ayrıca projenin boru hattının yerli şirketler aracılığıyla inşa edilmesi ulaştırma, hizmet, demir-çelik gibi alanlarda hem istihdam hem de gelir açısından olumlu etkileri de beraberinde getirmektedir.³⁰⁴ Hattın inşası boyunca projede toplamda 160.000 adet yani yaklaşık 1.2 milyon ton çelik boru kullanılmış, 7.000'e yakın nehir, karayolu, demiryolu için özel geçiş yapılmış, projenin inşaatı, destek hizmetleri, boru üretimi, kazı çalışmaları ve diğer sahalarında 15.000 kişi istihdam edilerek 101.859,775 adam/saat iş yapılmıştır.³⁰⁵ Tüm bu veriler

³⁰¹ Difiglio, Güray ve Merdan, s.300.

³⁰² Mübariz Hasanov, "Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey", **Caspian Report**, Issue 7 (Spring 2014), s.126.

³⁰³ Difiglio, Güray ve Merdan, s.303.

³⁰⁴ Sonay Şahin, "Enerji Güvenliği Politikalarında Enerji Boru Hatlarının Önemi ve Bölgesel Etkileri: TANAP ve TR71 Bölgesi Örneği", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt.7, Sayı.5 (2020), s.532.

³⁰⁵ TANAP, "Rakamlarla TANAP", http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (28 Mart 2021), s.18-19.

değerlendirildiğinde, TANAP'ın Türkiye ekonomisine kümülatif katkısının 50 milyar dolara yakın bir miktar olduğu, 2029 yılına kadar ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasına 37 milyar dolar civarında getirisi olacağı, 2023 planlamaları gereğince yalnızca enerji sektöründe gerçekleştirilmesi düşünülen 120 milyar dolar tutarındaki yatırımın %10'luk bir kısmının bu projeden sağlanacağı tahmin edilmektedir.³⁰⁶

6.3.Küresel Enerji Dengelerinde TANAP Projesinin Rolü

Günümüzde enerji güvenliği önemli bir iç ve dış politika meselesidir ve devletler alternatif enerji kaynakları arayışına her zamankinden daha çok yönelmişlerdir. İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder'in tezinde, dış politika ve enerji güvenliğinin yakınlaşmasının dünyadaki güç hakimiyeti için rekabeti tetiklediği şeklindeki teorik iddiası değerlendirildiğinde, Hazar'ın güçlü siyasi aktörleri arasında vuku bulan rekabet daha çok anlam kazanacaktır. Sürekli bir enerji kaynağına duyulan ihtiyaç, ulusal enerji güvenliği politikalarını sadece askeri odaklı ilişkilerden istikrarlı enerji piyasalarına öncelik vermeye kaydırmış ve özellikle güçlü bölgesel aktörler için potansiyel roller yaratmıştır. Hazar enerji kaynakları üzerindeki tarihsel ve güncel rekabete bakıldığında, küresel enerji sorunlarının artan uluslararasılaşması ve güvenlikleştirilmesi, bölgedeki tüm aktörler için başka etkiler yaratmış, farklı dış politika seçenekleri oluşturmuştur. ABD, AB ve Rusya gibi büyük güçlerin yanı sıra diğer gelişmekte olan ülkelerin politika üreticileri, enerji kaynaklarını güvence altına almak için Hazar Havzası gibi kaynak zengini alanlarla bağlantılarını güçlendirmeye çalışmaktadır.³⁰⁷

Mackinder'in teorisinin yeniden gündeme gelmesinin nedenlerinden biri, politika yapıcılarının önümüzdeki yüzyıl boyunca büyük bir güç çekişmesinin ana kaynağı olma potansiyeline sahip olan *Heartland*'ın kalbi Orta Asya ve Hazar Denizi'ni kavramsallaştırmanın ve bunlarla başa çıkmanın yollarını aramasıdır. Bünyesindeki fosil yakıtların onu yeni bir Suudi Arabistan'a dönüştüreceği tahmin edilen bölgede görünen iktidar boşluğu, bir kez daha rekabetin konusudur ve oyuncular olarak Rusya, Çin, İran, Türkiye ve ABD'nin yer aldığı yeni bir büyük oyun ortaya çıkmak üzeredir. Burada dikkat

³⁰⁶ Şahin, s.532.

³⁰⁷ Westenley Alcenat ve Binnur Özkeçeci, "Potential Roles for Turkey as a Rising Regional Actor in Eurasia", *Insight Turkey*, Vol.12, No.3 (Summer 2010), s.237.

edilmesi gereken husus, fosil yakıtlara duyulan arzu ve yarattıkları zenginlik, diplomasinin yanlış yönetilmesi durumunda küresel ve bölgesel güçler arasındaki ilişkilere önemli ölçüde zarar verme potansiyeline sahiptir.³⁰⁸

Konuyla ilgili olarak, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisi ele alındığında, satrancın iki oyuncusu ve bir rakibi vardır; sıfır toplamlıdır ve sonuna kadar, bir kazanan ve bir kaybeden vardır, ortası yoktur. Brzezinski'ye göre ABD'nin karşı rakibi her zaman Rusya'dır ve hep böyle kalacaktır. Avrasya'ya bir satranç tahtasıymış gibi yaklaşıldığında, o zaman sadece rakiplerin olduğu, işbirliği ve karşılıklı yararın ortadan kalktığı bir hesap ortaya çıkacaktır. Dünyadaki en güçlü ulusun liderleri dış politikayı bir satranç oyunu olarak kavramsallaştırırsa, bu hemen hemen diğer tüm ulusların da aynı şekilde davranmasına yol açacaktır. Artan ABD etkisine karşı koymak için bir Avrasya ittifakı neredeyse kaçınılmaz olacaktır. Mackinder ve diğer birçok jeopolitikçiye göre Avrasya'nın önemli ve belirleyici topraklarının çevresinde yer alan bir ada gücü olan ABD'nin güvende olmasının tek yolu, kıtanın ona karşı birleşmemesidir.³⁰⁹

Hazar havzasındaki önemli petrol ve gaz yatakları Orta Asya Cumhuriyetleri'ne olan küresel ilginin artmasını sağlamıştır. Bu ilgi, Hazar'ın önemli petrol ve gaz yataklarına sahip olması ve Basra Körfezi'ninkilerle bile rekabet edebilecek büyük, kullanılmayan rezervlere dair umutları beslemesi gerçeğiyle tetiklenmiştir. Bölgenin potansiyeline ilişkin iyimser tahminler, halihazırda bölgede etkisi devam eden Rusya'ya ek olarak çokuluslu şirketler, Avrupa Birliği, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik meselelere ilgisinin artması anlamına gelmiştir. Yeni jeopolitik etkinin, bölge genelinde inşa edilen büyük ihracat boru hattı güzergahlarında gizlendiği söylenmektedir.³¹⁰ Büyüyen ekonomisi ve enerji ihtiyaçları ile Kafkasya Bölgesi'nde güçlü egemen devletlerin istikrarı Türkiye'nin de yararınadır. Bölgenin bol miktarda doğal gaz stoğu (292 trilyon fit küp doğal gaz), dünya enerji arzına petrol rezervlerinden (48 milyar varil petrol)³¹¹ çok daha fazla katkıda bulunmaktadır. Grafik 15 ve Grafik 16 incelendiğinde, bölgenin rezervlerinin sunduğu üretken kapasiteye henüz

³⁰⁸ Christopher J. Fettweis, "Sir Halford Mackinder, Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century", **The US Army War College Quarterly: Parameters**, Vol.30, No.2 (Summer 2000), s.63.

³⁰⁹ Fettweis, s.8.

³¹⁰ Alcenat ve Özkeçeci, s.238.

³¹¹ EIA, "Caspian Sea", https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea (24 Mart 2021).

ulaşmamış ve mevcut doğal gaz üretiminin, gerçek rezerv tahminlerinin gösterdiğinden daha düşük olmaya devam ettiği görülecektir. Bölgenin kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 2019 itibarıyla 2266.8 tcf ile dünya genelinin %32.3'ünü kapsamaktadır.³¹² Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Orta Asya, enerji arzını güvence altına alma rekabetinde kaçırılmayacak bir kilometre taşıdır.³¹³

Brzezinski, Avrasya'nın yeni siyasi haritasında altını çizdiği beş önemli jeostratejik oyuncu (Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan) ve jeopolitik mihverler (Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran) arasından iki tanesinin, Hazar Denizi-Orta Asya bölgesinde Rus gücünün geri çekilmesinden istifade ederek jeostratejik olarak da aktif olmaları sebebiyle, hem oyuncu hem de mihver özelliği taşıdığını söylemiştir: Türkiye ve İran.³¹⁴ Hem AB'nin Hazar bölgesinin enerji zengini ülkelerine ulaşması için hem de Rusya'nın siyasi açıdan sorunlu Ukrayna rotasını baypas etmesi için çok ihtiyaç duyulan bir ülke olarak Türkiye, önemli bir transit ülke rolünü oynayabildiğini kanıtlamış durumdadır. Türkiye, Hazar enerji kaynakları ile Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) arasındaki irtibat noktası olarak sadece kendisine değil, AB'ye de önemli ölçüde fayda sağlayacak TANAP projesine tüm gücüyle ağırlık vermiştir.³¹⁵

Basra Körfezi, Rusya ve Hazar Havzası'nın AB'yi enerji kaynakları için Avrasya'ya bağımlı tutan göbek bağı olduğu söylenmektedir.³¹⁶ Böyle giderse, Avrupa enerjide neredeyse tamamen büyük rakiplerine ve *Heartland* ve *Rimland*'in dört bir yanından gelen tehditkar düşmanlara bağımlı kalacak ve böylece Avrupa'nın bu süper kıtaya hakim olma şansı azalacaktır. Avrupa açısından daha da sıkıntılı olan, Rusya'nın Avrupa'nın Rus gazına bağımlılığını sürdürme kararlılığıdır. Kuzey Akım boru hattı, Doğu Avrupa'dan geçen mevcut bölgeden Avrupa'ya bağlı Rus gaz boru hatlarına ek olarak, Rusya'dan Almanya'ya (Avrupa'ya daha fazla dağıtım için) ek gaz götürmektedir. Dahası, Avrupa'nın, Rus doğalgazına aşırı bağımlılıktan daha fazla çeşitlendirme çabasıyla, Rusya'yı pas geçerek Hazar Havzasından boru hattı gazı ithalatını artırmak için

³¹² BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.32.

³¹³ Alcenat ve Özkeçeci, s.238.

³¹⁴ Brzezinski, s.41.

³¹⁵ Göktuğ Sönmez, "Turkey's Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard", *Research Turkey*, Vol.4, No.3 (August 2015), s.28.

³¹⁶ Sven Biscop, ve Jan J. Andersson. *The EU and the European Security Strategy: Forging a Global Europe*. Oxon: Routledge, 2007, s.75.

geliştirdiği Nabucco projesi, Rusya'nın, Güney Akımı projesinin, Rus gazını Karadeniz üzerinden doğrudan Avrupa'ya boru hattıyla nakletme planıyla Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığının devam etmesine yol açmıştır. Fakat, daha önce de bahsedildiği gibi süreçte yaşanan aksiliklerden ötürü Güney Akım da rafa kaldırılmış, Güney Gaz Koridoru kapsamında gelişen TANAP ve TAP projeleriyle Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirmede Hazar Havzasından gelecek gazın rolü büyümüştür. Bu projeler, AB'nin varlığını bu stratejik *Rimland* bölgesi ve onun kıyılarında, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de daha da güçlendirecektir. Aynı zamanda, karadan ve denizden Avrupa'ya bağlı mevcut ve muhtemel boru hatlarının, bu bölgelerin Karadeniz ve Türk Boğazları boğazını içeren deniz ve kara ticaret yollarının stratejik konumunu artırması beklenmektedir.³¹⁷

Geleneksel olarak, birçok Avrupa ülkesi büyük ölçüde Rus gazına bağımlı olmuştur. Fakat, Rusya'nın yakın çevre kavramsallaştırmasının bir parçası olan "değerli bir ülkenin Batıya kaybedilmesi" ihtimaline karşı, Kırım'ı ilhak ederek ve daha sonra etnik Rus cumhuriyetleri olan ve her ikisi de Ukrayna'dan bağımsızlığını ilan eden Donetsk ve Lugansk'ın ortaya çıkmasını teşvik ederek tepkisini göstermesiyle, AB ve ABD ile Rusya arasında ortaya çıkan uzaklaşma, Avrupa'nın Rusya'dan enerji ithalatına aşırı bağımlı olma risklerini değerlendirme sürecine girmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, enerjinin bir silah haline getirilmesinden ve ulusların güvenliğini tehdit eden tehlikeli bir hareketin doğmasından çekinen Batı kanadı, bir çıkış yolu olarak arzı çeşitlendirme yoluna başvurmuştur. Tedarik ve geçiş yollarının çeşitlendirilmesi fikri, Türkiye'ye AB'nin uzun zamandır sürdürdüğü ortak bölgesel enerji politikası hedefini gerçekleştirmeye yardımcı olmak için aktif rol oynayabileceği bir alan açmıştır. Dönemin Başkan Vekili Joe Biden'in, 2014'te İstanbul'daki Atlantik Konseyi Enerji ve Ekonomi Zirvesi'ndeki AB'nin enerji arzını çeşitlendirme ihtiyacına ilişkin açıklamaları ve bu amaç için Türkiye'ye yaptığı vurgu, ABD'nin Türkiye'yi, Rusya'nın elindeki enerji kaynaklarının siyasi kullanımından AB'yi kurtarmanın anahtarı olarak gördüğünün açık bir işaretidir.³¹⁸ Türkiye'nin bu pozisyonu, özellikle 1990'larda ve 2000'lerde güçlü bir şekilde teşvik edilmiş, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı'nın faaliyete geçirilmesini sağlamıştır. Bunlar, Rus rotasını atlayan

³¹⁷ Leigh ve Newman, s.51-52.

³¹⁸ **Anadolu Agency**, 22 Kasım 2014, "US Vice President terms Turkey regional energy hub", <https://www.aa.com.tr/en/turkey/us-vice-president-terms-turkey-regional-energy-hub/99145> (30 Mart 2021).

en önemli iki enerji nakil kanalı olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde hem Türkiye hem de Batı için eski Sovyet alanına ulaşmanın sembolik anlamına dair iki büyük başarıdır.³¹⁹

Brzezinski Hazar Bölgesi üzerinden elde edilecek jeopolitik çıkarları ve muhtemel senaryoları çok net bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre, uzak bir mesafede olmasına rağmen, Sovyet sonrası Avrasya'da jeopolitik çoğulculuğun sürdürülmesinden menfaati olan ABD, arka planda dolaylı da olsa giderek daha önemli bir oyuncu olarak belirlemekte ve açıkça sadece bölgenin kaynaklarını geliştirmekle değil, aynı zamanda bölgenin jeopolitik alanına hakim olan Rusya'nın münhasıran engellenmesiyle de ilgilenmektedir. Bunu yaparken, Amerika sadece daha büyük Avrasya jeostratejik hedeflerinin peşinde koşmakla kalmamakta, aynı zamanda bu kapalı alana sınırsız erişim elde etmek için kendi artan ekonomik çıkarlarının yanında Avrupa çıkarlarını da temsil etmektedir. Dolayısıyla, bu açmazın tehlikesi olan jeopolitik güç yarışının odak noktası erişimdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar, bölgeye erişim Moskova tarafından tekelleştirilmiş, tüm demiryolu taşımacılığı, gaz ve petrol boru hatları ve hatta hava yolculuğu merkezden kanalize edilmiştir. Rusya, bölgeye erişimi kontrol eden ya da egemen olanın jeopolitik ve ekonomik ödülü kazanma olasılığı en yüksek olan kişi olduğunu bildiğinden, düzenin böyle kalması yönünde çaba göstermektedir. Boru hattı meselesini Hazar Denizi havzası ve Orta Asya'nın geleceği açısından bu kadar merkezi hale getiren de bu düşüncedir. Bölgeye giden ana boru hatları Rusya topraklarından geçmeye devam ederse, bu durumun siyasi sonuçları, herhangi bir açık Rus iktidarı oyunu olmasa bile kendini hissettirecektir. Moskova, bölgenin yeni zenginliklerinin nasıl paylaşılacağını belirleme konusunda güçlü bir konumda olduğu için, bölge siyasi olarak bağımlı kalmaya devam edecektir. Aksine, başka bir boru hattı Hazar Denizi'nden Türkiye üzerinden Azerbaycan'a ve oradan da Akdeniz'e geçerse ve Afganistan üzerinden Umman Denizi'ne bir başka boru hattı geçerse, tek bir gücün erişim üzerinde tekeli olmayacaktır.³²⁰ Brzezinski'nin bu çıkarımları ışığında TANAP projesinin küresel enerji dengelerindeki rolü daha iyi anlaşılabilecektir. Bu proje, sadece üç taraf bölge olan Türkiye, AB ülkeleri ve Azerbaycan'ı değil, Rusya ve ABD gibi iki büyük gücü de hem ekonomik hem politik olarak etkileme potansiyelini taşımaktadır. Rusya'nın bölgedeki jeopolitik

³¹⁹ Sönmez, "Turkey's Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard", s.25.

³²⁰ Brzezinski, s.140.

ağırlığını dengelemek isteyen ABD'nin, Türkiye üzerinden geçecek enerji projelerine desteğini sürdürmesi, Avrasya'da oynanan oyunun önemli bir kısmıdır.

Brzezinski, günümüze uyarlandığında, ABD'nin TANAP projesine olan desteğini açıklayıcı nitelikteki stratejik hamlelere teorisinde ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Ona göre, istikrarlı ve bağımsız bir Güney Kafkasya ve Orta Asya için Amerika, Türkiye'yi yabancılaştırmamaya dikkat etmelidir. Katılmak istediği Avrupa'dan dışlanmış hissedilen bir Türkiye'nin, NATO'nun genişlemesini inatla veto etme ihtimali artacak ve Orta Asya'yı hem istikrara kavuşturmak hem de dünya toplumuna entegre etmek için Batı ile işbirliği yapma olasılığı azalacaktır. Buna göre Amerika, Türkiye'nin nihai AB üyeliğini teşvik etmek için Avrupa'daki etkisini kullanmalı ve Türkiye'ye bir Avrupa devleti olarak muamele etmeye özen göstermelidir. Hazar Denizi havzasının ve Orta Asya'nın geleceği konusunda Ankara ile düzenli istişareler, Türkiye'de ABD ile stratejik bir ortaklık duygusu yaratacaktır. Amerika ayrıca, Azerbaycan'daki Bakü'den Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan'a Hazar Denizi havzası enerji kaynakları için ana çıkış noktası olarak hizmet verecek bir boru hattına sahip olma arzusunu güçlü bir şekilde desteklemelidir.³²¹ Azerbaycan gazının benzer bir yoldan uluslararası pazara taşınması, Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki geniş nüfuzunu dengelemeye çalışan ABD'nin siyasi olarak desteklediği Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan için önemli bir meseledir. Avrupa'daki potansiyel alıcılarla temaslar kuran Türkiye'nin, TANAP projesi kapsamında, Kazakistan ve Türkmenistan'ı Doğu-Batı enerji koridoruna dahil etme girişimlerini daha da ileri götürmesi, Rusya'nın Avrupa'daki ekonomik çıkarlarına kesinlikle zarar verecek ve Orta Asya ve Kafkaslar'daki siyasi etkisini sınırlandıracaktır.³²²

Sovyet döneminde Moskova, Hazar enerji rezervlerini ve boru hattı ağlarını Kremlin'in çıkarlarına uygun olarak kontrol etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri, dış aktörler ve onların yabancı şirketleri tarafından takdim edilmiştir. Yeni aktörler, bölgeye yatırım yapmak ve gazı ve petrolü bölgeden uluslararası pazarlara taşımak için alternatif boru hattı yolları inşa etmek istemiştir. TANAP'ın ortaya çıkışı, Hazar Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne uzanan boru hatlarının rekabet boyutunu

³²¹ Brzezinski, s.203-204.

³²² Bilgin, s.120.

değiştirmiştir. TANAP ile Güney Akım arasında ve Nabucco West ile TAP arasında süregelen çekişme kritik bir dönüm noktasına tekabül etmiştir. TAP güzergahının seçimi ve Güney Akım'ın durdurulması, Avrupa pazarının TANAP ile buluşmasına olanak sağlamıştır. TANAP'ın, Washington tarafından aktif olarak desteklenen Avrupa'nın güney koridorundaki enerji politikasında da önemli bir rol oynaması, ABD'nin Avrupa enerji güvenliğini garanti altına almak için Trans-Hazar boru hattının³²³ taraflarıyla görüşmek için Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan'a temsilcilerini göndermesine sebep olmuştur. Çünkü, ABD politikasına göre, enerji, Avrupa ve Avrasya bölgesindeki birçok NATO müttefiki ve ortağının ekonomik can damarıdır ve enerji ithalatı veya ihracatı için Rusya ve İran'a bağımlılık, bu ülkelerin politika oluşturma, ekonomik kalkınma ve güvenlik alanlarında egemen bağımsızlığına temel bir zarar olmaya devam etmektedir. Ancak, Türkmen enerji kaynaklarına bir başka erişim, Rusya açısından Hazar Denizi'nin kontrolünün kaybedilmesi anlamına gelecek, TANAP boru hattına Türkmen gaz entegrasyonu durumunda Türkmenistan, Rusya'nın Avrupa pazarındaki enerji kaynaklarına karşı eninde sonunda bir rakibe dönüşecek ve diğer Orta Asya devletlerini teşvik etme ihtimalini ortaya çıkaracaktır.³²⁴

Sonuç olarak, Avrupa Birliği, 2006 ve 2009'da Ukrayna meselesinden ötürü yaşadığı doğal gaz kesintilerinin ardından, ileride gerçekleşmesi mümkün olabilecek sıkıntıların önüne geçmek için çözüm üretmeye koyulmuş durumdadır. AB'nin enerji talebine cevap verebilecek enerji rezervlerinin yer aldığı alanlar ve alternatif rotalar çizme ihtiyaçları düşünüldüğünde, politik ve ekonomik olarak kararlı bir oyuncu olan Türkiye, stratejik konumu vasıtasıyla hayati bir köprü haline gelmektedir. Bu suretle, Güney Akım'ın yerine Rusya ile TürkAkım, Azerbaycan ile TANAP anlaşmalarının yapılması, Türkiye'nin yükselişini güçlendirmektedir. Böylelikle, Avrupa, Rusya, Hazar Bölgesi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerinin kilit bir noktasında bulunan Türkiye'nin enerji merkezi olma ihtimali söz konusu haline gelmektedir.

³²³ TCGP. Türkmen gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan boru hattı projesi. Azerbaycan üzerinden TANAP ile birleşmesi planlanmaktadır.

³²⁴ Tuğçe Varol, "Importance of TANAP in competition between Russia and Central Asia", **International Journal of Energy Economics and Policy**, Vol.3, No.4 (October 2013) s.356-357.

6.4.Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve TANAP

1990'ların sonunda Güney Kafkasya'nın yanında Merkezi Asya ve Hazar Bölgesi'nin küresel anlamda önemli bir çatışma sahasında evrilmesinin altında yatan ekonomik ve jeopolitik anlamda iki neden bulunmaktadır. Birincisi, bölgenin enerji kaynakları açısından zenginliği ve bunun üstünde hakimiyet sağlama mücadelesidir. İkincisi, petrol ve doğalgaz boru hatları başta olmak üzere bölgenin jeopolitik olarak avantajlı bir konumda olması ve bunun üstünde hakimiyet kurma mücadelesidir.³²⁵ Azerbaycan da bu bölgede kritik bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan'ın konumu, onu jeopolitik bir eksen haline getirdiğinden, kırılganlığı geniş bölgesel sonuçlar doğurmaktadır. Brzezinski, Azerbaycan'ı, Hazar Denizi havzasının ve Orta Asya'nın zenginliklerini içeren "şişeye" erişimi kontrol eden hayati derecede önemli "mantar" olarak tanımlamaktadır.³²⁶

Hasanov, Azerbaycan'ın jeoekonomik açıdan Hazar, Karadeniz ve Güney Kafkasya'da bölgesel ve küresel düzeyde serbest piyasa ekonomisinin geçerli olması, devletler arasında karşılıklı menfaatler üzerinde kurulu bir ortaklığın sağlanması ve devletlerin bölgesel olarak jeoekonomik fayda sağlayacakları konularda ortak kararların alınması yönünde bir politikaya sahip olduğunu söylemektedir.³²⁷ Dolayısıyla, TANAP ve TAP Projeleri'nin doğum yeri olan Şah Deniz II'nin Azerbaycan'da bulunması bu jeoekonomik faydaların tüm bölge adına sağlanması açısından onu söz sahibi haline getirmektedir. Ayrıca Azerbaycan, İran ve Türkmenistan gazının da uluslararası pazara ulaştırılması yönünden geleceğin transit ülkesi olarak önem taşımaktadır. Azerbaycan, enerji talebi her geçen gün artan AB'nin bölgedeki enerji güvenliği ortağıdır. AB'nin enerji güvenliği stratejisinin gaz tedariki riskine ilişkin çeşitlendirmesinin başlangıç noktası TANAP, TAP ve SCP Projeleri ile Azerbaycan'dır. Hazar bölgesi, İran, Irak ve Hazar'ın gaz kapasitesi nedeniyle AB için büyük bir enerji potansiyeline sahiptir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler derin tarihsel köklere dayanmaktadır. İki ülke arasındaki mevcut sosyo-ekonomik ilişkiler, Azerbaycan'ın enerji potansiyeli ve

³²⁵ Hasanov, *Güney Kafkasya Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, s.311.

³²⁶ Brzezinski, s.129.

³²⁷ Hasanov, *Güney Kafkasya Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, s.376.

Türkiye'nin jeostratejik konumu her iki ülke için önemli fırsatlar yaratmaktadır. TANAP hem Türkiye hem de Azerbaycan adına büyük bir fırsattır. Projenin uygulanması, Azerbaycan için doğalgazını Rusya'yı atlayarak uluslararası pazarlara taşıması, Türkiye için de mevcut gaz tedarikçilerine olan bağımlılığını azaltması ve geçiş noktası olarak küresel anlamda güçlenmesi açısından büyük bir şanstır. TANAP aracılığıyla yılda 6 milyar metreküp Azerbaycan gazı Türkiye'nin toplam ithalatının yüzde 12'sini oluşturacaktır. Böylelikle Rus gazının Türkiye ithalatındaki payı %50'nin altına düşecektir. Ayrıca bu tür büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bağları daha da güçlendirecektir. TANAP projesi ayrıca Türkiye'nin Rus ve İran enerjisine olan geleneksel bağımlılığını azaltarak Azerbaycan'ın bölgesel enerji dengelerindeki rolünü güçlendirmeye yardımcı olacaktır. Gelecekte, TANAP ve TAP projeleri ile Türkmenistan, İran ve Irak gazı Türkiye ve Avrupa'ya ihraç edilerek, Avrupa ve Türkiye'deki gaz arzını çeşitlendirilmesine de katkı sağlanacaktır. Ayrıca, Trans-Hazar boru hattı da Asya gazının bir kısmını bu boru hatları aracılığıyla Avrupa ve Türkiye'ye ihraç edebilecektir.³²⁸

Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsız bir politika sergilemesi ve AB ile ilişkilerini geliştirmesi, hem ekonomik hem de politik anlamda Rusya'yı rahatsız eden bir durumdur. Brzezinski, Azerbaycan'ın, Batı ile ilişkilerine sınır koyan Rus ve İran baskılarının hedefi haline gelmesiyle ilgili olarak, etnik bağı bulunan ve siyasi açıdan destekleyici Türkiye'ye giden boru hatlarına sahip, bağımsız, Türkçe konuşan bir Azerbaycan'ın, Rusya'nın bölgeye erişimde tekel kurmasını engelleyeceğini ve böylelikle Rusya'yı yeni Orta Asya devletlerinin politikaları üzerindeki belirleyici siyasi baskıdan da mahrum bırakacağını ifade etmiştir.³²⁹ Rusya için Azerbaycan'ın öncelikli hedef olmasının sebebi, Orta Asya'yı Batı'dan, özellikle de Türkiye'den kapatmaya yardımcı olacak ve böylece Rusya'nın inatçı Özbekistan ve Türkmenistan karşısındaki gücünü daha da artıracak olmasıdır. Bu amaçla, sondaj imtiyazlarının Hazar deniz tabanına nasıl bölüneceği gibi tartışmalı konularda İran ile taktik işbirliği, Bakü'nün kendisini Moskova'nın isteklerine uymaya zorlama amacına

³²⁸ Zeynal Agazadeh ve Kamran Jannatli, "Evaluation of Tanap and Tap Projects Efficiency", **37th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Socio Economic Problems of Sustainable Development**, Baku:UNEC, 14-15 February 2019, s.491.

³²⁹ Brzezinski, s.129.

hizmet etmektedir. İtaatkar bir Azerbaycan, hem Gürcistan hem de Ermenistan'daki hâkim Rus konumunun sağlamlaştırılmasını da kolaylaştıracaktır.³³⁰

6.5.AB'nin Enerji Politikası ve TANAP

Avrupa'nın mevcut küresel gücü, ekonomik krizi çözemediği ve *Heartland* ve *Rimland*'dan ve *Rimland*'ın deniz bölgesinin güneyindeki ülkelerden kaynaklanan uluslararası enerji bağımlılığını büyük ölçüde çözmediği sürece gelecekte sürdürülemez olacaktır. Her biri Avrasya Dünya Adası'nda merkezi siyasi güce sahip olan Rusya ve Çin üzerine inşa edilmiş bir Asya birleşmesinin ortaya çıkışıyla karşı karşıya kaldığında, Avrupa, iki yakın komşusuna ve potansiyel ekonomik ve askeri rakiplerine enerjide bağımlı bir konumda olacaktır. Her biri kendi ülke bloğunu oluşturmuş bölgesel aktörlere karşı herhangi bir güç oyunu girişimi, Avrupa'nın enerji kaynaklarında veya ithalat ve ihracatta ticaret ambargosuyla karşılaşmasıyla sonuçlanabilir. Bu da potansiyel bir diplomatik ve ekonomik kriz ihtimalini barındırdığından, Avrupa, *Heartland*, *Rimland* ve deniz ticaret yollarına hakim bir güç olarak gelişimini sürdürme eğiliminde gözükmektedir.³³¹

Enerji güvenliği, son derece sanayileşmiş ülkeler için çağdaş dönemde kilit konudur. Enerji piyasalarının riski, esas olarak ucuz, güvenilir ve tutarlı enerji kaynaklarına bağlıdır. Avrupa Birliği için, enerji konularında farklı çıkarlara sahip olan ve ortak bir anlaşma imzalamak için karar verme sürecini zorlaştıran birçok oyuncu nedeniyle durum daha da zorlaşmaktadır. Pek çok gelişmiş ülkenin birliği olarak, Avrupa Birliği dış enerji arzına, özellikle de gaz arzına büyük ölçüde bağımlıdır. Ancak AB, farklı ülkelerle birkaç anlaşma imzalayarak gaz arzını çeşitlendirmek için çaba göstermektedir.³³² Avrupa Birliği'nin doğal gaz talebinin karşılanması, yakın gelecekte ithalat hacminin artmasını gerektirecektir. 2008 ve 2018 arasında, AB'nin doğal gaz tedariki için üye olmayan ülkelere bağımlılığı, katı fosil yakıtlara olan bağımlılıktaki büyümeden çok daha hızlı bir şekilde artmıştır. 2019 yılı itibariyle, Avrupa ülkeleri

³³⁰ Brzezinski, s.143.

³³¹ Leigh ve Newman, s.55-56.

³³² Muslum Ibrahimov, Agshin Aliyev and Talish Babayev, "Evaluation of TANAP and TAP Projects Efficiency: Diversification of the Gas Supply for the European Union's Energy Security-Caspian and Central Asian Gas", **37th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Socio Economic Problems of Sustainable Development**, Baku:UNEC, 14-15 February 2019, s.780.

233.5'i boru hatlarıyla, 119.8'i LNG yoluyla olmak üzere toplamda 353.3 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir. Bunun 208.5 milyar metreküpü Rusya'dan ithal edilmiştir.³³³ Doğal gaz ithalatının kesintisiz ve güvenli bir şekilde tedarik edilmesi ihtiyacını her zaman kabul eden Avrupa Birliği, Güney Gaz Koridoru yoluyla Azerbaycan'dan doğal gaz elde etmek de dahil olmak üzere tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeyi aktif bir şekilde araştırmış, bu hedef doğrultusunda Güney Gaz Koridorunun bazı kısımlarına mali destek sağlamıştır. Azeri doğalgazının AB'ye teslim edilmesinin nispeten yüksek maliyetine rağmen, SGC'yi tedarik kaynağı olarak kullanma seçimindeki motivasyonu, stratejik öneme dayalı tedarik kaynaklarını çeşitlendirme çabalarının bir parçası olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, AB, arz kaynağındaki çeşitlilikle üye devletlere enerji güvenliği hizmeti sunmaktadır.³³⁴

AB'nin çeşitlendirme politikası çerçevesinde imzaladığı anlaşmalar arasında Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olarak TANAP, AB'nin enerji arzı çeşitlendirme politikaları adına büyük önem arz etmektedir. İlk olarak, TANAP Türkiye çıkışında TAP ile birleşerek Rusya'yı pas geçen bir boru hattı olması sebebiyle, AB'nin Rusya'ya olan gaz bağımlılığını azaltacaktır. Azerbaycan gazı Türkiye üzerinde Avrupa pazarıyla buluşacak ve Avrupa ülkelerinin arz güvenliğine katkı sağlayacaktır. Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde, Avrupa ülkelerinin Rus gazına olan bağımlılığı daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 4: Avrupa Ülkelerinin Rusya ile Doğal Gaz İthalat Oranları, 2019

	Doğal Gaz (%)
Bulgaristan	79.4
Yunanistan	31.5
Slovakya	100
Polonya	54.2
Macaristan	95
Slovenya	11.8
Almanya	51.2
Türkiye	33.6
Çekya	99.7
Danimarka	-

³³³ BP, *Statistical Review of World Energy*, London, 2020, s.40.

³³⁴ Fakhri J. Hasanov ve diğerleri, "The role of Azeri natural gas in meeting European Union energy security needs", *Energy Strategy Reviews*, Vol.28, (March 2020), s.1.

Litvanya	43.3
Makedonya	100
Estonya	99
İtalya	47.1
Fransa	19.5
Hırvatistan	-
İngiltere	6.7
Romanya	36.9
Hollanda	27.3
Belçika	8.1
İspanya	8.5

Kaynak: European Commission, “Imports of Natural Gas”, **European Statistical System**, https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy_trade/entrade.html?geo=ES&year=2019&language=EN&trade=imp&siic=G3000&filter=top5&fuel=gas&unit=TJ_GCV&defaultUnit=TJ_GCV&detail=1&chart=1 (31 Mart 2021).

*Bu tablo Eurostat verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İkincisi, Rusya-Ukrayna krizi sırasında gaz kesintisine maruz kalan Avrupa ülkelerinin daha istikrarlı bir rotadan tedarik edeceği Azerbaycan gazı, herhangi bir muhtemel kesintide boşluğu dolduracaktır. Üçüncüsü, ileride TANAP projesiyle taşınması planlanan Türkmen gazı, Avrupa’nın enerji arzını çeşitlendirme politikalarında büyük bir adım olacaktır. Son olarak, Avrupa’nın en büyük müttefiki ABD, Rusya’nın bölgedeki jeopolitik gücünü artırmasının önüne geçmek için bu ve benzeri boru hattı projelerine büyük destek verdiğinden, Avrupa bulunduğu grubun çıkarlarına hizmet etmiş olacaktır. Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sandra Oudkirk’in, TANAP’ın Avrupa ve Türkiye’nin enerji güvenliğine katkıda bulunacağını belirterek, TANAP’a yatırım yapmamış ve projeden ticari fayda sağlamayacak olsa da enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini ve enerji güvenliğini teşvik etmek adına Washington’ın projeyi desteklediği³³⁵ yönündeki sözleri, ABD’nin projenin politik ve ekonomik sonuçlarına karşı tutumunu sergiler niteliktedir.

³³⁵ **Anadolu Ajansı**, 12 Haziran 2018, “ABD’den TANAP’a destek”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abdden-tanapa-destek/1172809> (31 Mart 2021).

Tablo 5: Avrupa Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılığı

	2016 (%)
Bulgaristan	106.7
Yunanistan	96.4
Moldova	85.7
Slovakya	84.1
Letonya	76.5
Sırbistan	73.9
Avusturya	70.1
Polonya	64.2
Macaristan	64.1
Slovenya	62.5
Almanya	61.9
Türkiye	58.9
Çekya	57.7
Danimarka	53.1
Litvanya	45
Ukrayna	44.6
Makedonya	40
Estonya	40
İtalya	38.3
Fransa	37
Hırvatistan	26.9
İngiltere	23.4
Bosna-Hersek	22.2
Romanya	14.2
Hollanda	12.5
İsviçre	10

Kaynak: Sputnik, “Avrupa ülkelerinin Rus gazına bağımlılığı”, 30 Mayıs 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/> (31 Mart 2021).

*Bu tablo yukarıda adı geçen kaynaktan toplanan veriler ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Literatürde birçok çalışmada, AB'nin enerji güvenliğinde Azerbaycan ve SGC'nin rolü tartışılmıştır. Bazıları AB'nin enerji güvenliğinin çeşitlendirilmesindeki rolüne odaklanırken, diğerleri bunun ekonomik olarak uygun bir proje olmadığını savunmuştur. Fakhri J. Hasanov ve diğer birkaç yazarın yaptığı çalışmada,

Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatının rolünü belirlemek için AB'nin mevcut doğal gaz dengesi ve tedarik seçenekleri maliyetleriyle birlikte değerlendirilmiş, AB'nin Azeri doğalgazı tercihinin yönelik yaptığı politika seçimi açıklanmak için maliyet ekonomisi ve analitik bir çerçeve olarak Rasyonel Seçim Kurumsalcılık teorisi kullanılmıştır. Buna göre, AB'deki son enerji politikası, üye ülkelerin güvenlik, çeşitlendirme ve sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu enerji sorunlarını çözmeye odaklanmıştır. Doğal gaz ithalatında enerji güvenliği risklerinin azaltılması, Rusya ile Ukrayna arasındaki anlaşmazlıklar sonrasında özel bir ilgi görmüş, bu bağlamda AB, bölgeye doğal gaz ithalatı kaynaklarını çeşitlendirmek için farklı enerji projelerini desteklemiştir. Rasyonel Seçim Kurumsalcılık teorik çerçevesine dayanan analiz, AB'nin özellikle Azeri doğalgazını ithal etme tercihi ve desteğinin bu ithalatlar bölge için en ekonomik olmamasına rağmen genel olarak Güney Gaz Koridoru'nun çeşitlendirme stratejisine uygun olduğunu göstermektedir. Düzenleyici bir devlet olarak AB, bunu üye ülkeler arasında ve yakın ülkelerdeki enerji stratejisinin uygulanmasında kilit bir adım olarak seçmiştir. Projeye destek, yatırımlar, düzenleyici teşvikler ve siyasi onaylar şeklinde gelmektedir. Projeye yönelik AB desteği, kamu yararına ve stratejik tercihlerine dayanmaktadır. Uzun vadeli perspektifte, AB'nin, üye devletlerin enerji güvenliğini, çeşitlendirmesini ve sürdürülebilirliğini daha da iyileştirmek için Güney Gaz Koridoru'nda İran ve Türkmenistan gibi diğer tedarikçilere sahip olma ilgisi, AB'nin eylemlerini rasyonelleştirmektedir.³³⁶

6.6.Türkiye'nin Enerji Politikası ve TANAP

Brzezinski, hâlâ kimliğini geri kazanma sürecinde olan bir post-emperyal devlet olan Türkiye'nin üç yöne çekildiğini söylemektedir: Modernistler onun bir Avrupa devleti olduğunu görmekte ve dolayısıyla batıya yönelmekte; İslamcılar Ortadoğu'ya ve Müslüman bir toplum olarak görmekte ve bu yüzden güneye yönelmekte; ve tarihsel olarak düşünen milliyetçiler, Hazar Denizi havzası ve Orta Asya'daki Türk halklarını, bölgesel olarak baskın bir Türkiye için yeni bir misyon olarak görmekte ve bu nedenle doğuya yönelmektedir. Dolayısıyla Brzezinski, bu perspektiflerin her birinin farklı bir stratejik eksen ortaya koyduğunu ve bunların arasındaki çatışmanın, Türkiye'nin bölgesel

³³⁶ Hasanov ve diğerleri, s.8.

rolüne ilişkin bir belirsizlik ölçüsü getirdiğini iddia etmektedir.³³⁷ İddia edilen bu belirsizliğe rağmen Türkiye, enerji konusunda kendine has bir söylem geliştirmiş, hem bölgesel hem de küresel anlamda karşılıklı çıkara dayalı işbirliklerine odaklanmayı tercih etmiştir. Mevcut şartlarda Türkiye'nin temel enerji politikaları, piyasanın serbestleştirilmesi, enerji verimliliği, uzun vadeli enerji tedarik sözleşmesi portföyünün çeşitlendirilmesi, elektrik üretimlerinde yerli ve alternatif yakıtların payının artırılması etrafında dönmektedir. Aynı zamanda enerji altyapısını ve doğal gaz depolama tesislerini artırmaya, ithal yakıta bağımlılığı azaltmaya ve Türkiye'nin kendi kaynaklarından çevreye duyarlı bir şekilde yararlanmaya yoğunlaşmıştır. Ayrıca, enerji ile ilgili konularda tedbirler alarak ve reform paketleri hazırlayarak AB'nin enerji ile ilgili mevzuatına uyumlu olma konusunda istekli olmuştur. Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya'yı Orta ve Batı Avrupa'ya bağlamak için bir enerji ulaştırma koridoru ve enerji merkezi haline gelmek için son zamanlarda büyük ilerlemeler kaydetmiştir.³³⁸

Türkiye'nin enerji söylemi, Rusya, Azerbaycan, İran ve Irak'ı gerçek tedarikçiler olarak gören bölgesel dinamiklerle, BTC ve BTE boru hatları ve TANAP boru hattı meselelerinde oldukça etkili olan ABD ve AB'nin öncelikleriyle de ilgilidir. TANAP doğal gaz boru hattı projesi, bazı AB üye devletlerinin isteksiz tutumlarına rağmen AB Komisyonu tarafından bugüne kadar desteklenmiştir. Bu arada bölgesel dinamikler, Azerbaycan'ın yakın zamana kadar Rusya'dan çok Türkiye üzerinden geçen boru hatlarına ilgi duymasında önemli bir rol oynamıştır. Mavi Akım doğalgaz boru hattı ise yalnızca Türkiye'nin o sırada acil enerji ihtiyacı olduğu için değil, aynı zamanda Rusya'nın başarılı lobi faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır.³³⁹ Türkiye'nin çeşitlendirilmiş gaz arzı sağlama çabalarına yönelik geliştirdiği enerji politikaları, yerli kaynaklara yönelme ve yeni güzergahlarda boru hattı projeleri üzerine anlaşmalar yapılarak desteklenmektedir. Üçüncü şahısların çıkarlarından çok tedarikçilerle karşılıklı çıkarlara öncelik veren Türkiye, petrol ve gaz boru hatları inşa etmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Kerkük'ten petrol boru hatları, İran'dan ve Azerbaycan'dan doğalgaz boru hattı bu girişimin en güzel örneklerdir. Dolayısıyla Türkiye'nin arz, talep

³³⁷ Brzezinski, s.134.

³³⁸ Haşmet Gökırmak, "The energy policies for a sustainable economic growth in Turkey", **International Journal of Energy Economics and Policy**, Vol.7, No.1, s.60.

³³⁹ Bilgin, s.125.

veya geçiş yollarıyla ilgili değişen enerji söyleminin, Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki dış gçler (ABD, AB ve Rusya) ve bölgesel dinamikler tarafından şekillendirildiği sonucuna varmak mümkündür. Sonuç olarak, Türkiye'nin enerji söylemi,

1. ABD ile, özellikle Hazar Denizi'nden BTC petrol ve BTE gaz boru hatlarına yol açan petrol ve gaz boru hatları ile;
2. Türkiye-Yunanistan-İtalya enterkoneksiyonları ile;
3. Rusya ile Batı ve Mavi Akım doğalgaz boru hatları Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesi;
4. Azerbaycan ve Gürcistan ile Hazar Denizi'nden Türkiye'ye petrol ve gaz taşımacılığı ile;
5. İran ile bir yandan Tebriz-Erzurum-Ankara doğalgaz boru hattı ve diğer yandan Türkmenistan'dan İran zerinden Türkiye'ye genişleme projeleri;
6. Irak ile sadece Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ve Irak gazını Güney Gaz Koridoru'na dahil etme imkânı ile;
7. Katar ile, Türkiye'ye doğalgaz boru hattı uzatması ve Türkiye üzerinden daha fazla LNG ticareti olasılığı ile; Türkiye'nin ilgili ülkelerle etkileşiminden kaynaklanan geriye dönük bir enerji stratejisine dönüşmüştür.³⁴⁰

Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Avrupa Birliği'nin transit güvenliği ve Türkiye'nin iç gaz piyasası için önemli etkilere sahiptir. Batı'da liberal piyasalar ve Doğu'da tekелci piyasalarla çevrili olan Türkiye, kısmen rekabetçi bir gaz piyasasına sahiptir. Avrasya'daki uluslararası boru hatları arasında benzersiz bir proje olan TANAP, görevdeki BOTAş'ın gaz iletimindeki tekелini fiilen sona erdirerek Türkiye'nin kendine özgü konumunu güçlendirmekte ve böylece iç pazarın serbestleşmesine de katkıda bulunmaktadır.³⁴¹

Katar ile 2018'de 5.2 milyar dolarlık doğal gaz ve petrokimya tesisi yatırımı için imzalanan anlaşma ve 2017'de 3 yıl boyunca Katar'dan 1-1.5 milyon gaz getirmek üzere

³⁴⁰ Bilgin, s.125-126.

³⁴¹ Volkan zdemir, H. Buğra Yavuz ve Emine Tokgöz, "The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a unique project in the Eurasian gas network: A comparative analysis", *Utilities Policy*, Vol.37 (2015), s.97.

BOTAŞ ve Katar Gaz arasında imzalanan anlaşma,³⁴² Türkiye'nin enerjide kendisine önemli bir alternatif oluşturmaya imkan sağlamıştır. Sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımı üzerine imzalanan bu anlaşma, Rusya'nın Türkiye için vazgeçilmez kalmayacağını ve Türkiye'nin orta vadede bu amaca yönelik strateji geliştirmesine olanak sağlayacağını kanıtlar niteliktedir. Katar'dan ithal edilen LNG'nin yanına, Irak ve Doğu Akdeniz'den boru hattı aracılığıyla alınacak doğal gaz konusunda çalışmalar yapmak ve en önemlisi TANAP ile Azerbaycan'dan ithal edilecek 6 milyar m³ gaz, Türkiye'nin arzı çeşitlendirme yönündeki önemli girişimleridir.³⁴³ Bu girişimlerin bir sonucu olarak, Türkiye'nin 2019'da Rusya'dan yaptığı gaz ithalatı 2018'e göre %35 oranında düşmüştür.³⁴⁴ Bu, enerji politikalarındaki çeşitlendirme hedefi doğrultusunda, tek bir aktöre olan bağımlılığın azaltılması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Rusya'nın Avrupa enerji piyasasındaki rolünü azaltmaya yönelik atılmış büyük bir adımdır. Gelecekte Türkmenistan ve İran gazının da projeye buluşma potansiyeli çerçevesinde, Türkiye enerji politikasını gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.

Avrasya'daki uluslararası gaz ticareti, uzun mesafeli uluslararası boru hatları ile sağlanmaktadır. Üretici ülkeleri ithalatçılarla birbirine bağlayan ve çeşitli tarafların eriştiği geniş bir transit ağı oluşturan bu doğalgaz boru hatlarından TANAP projesi, emsallerine göre kendine özgüdür çünkü, uluslararası bir gaz transit projesi olmasına rağmen sadece sınır ötesi bir boru hattı değildir. Fiziksel özellikleri, onu uluslararası olmanın yanında ulusal bir boru hattı haline getirerek, dışta olduğu gibi iç pazar için de rekabet vaat etmektedir. Benzersiz olması, uluslararası bir transit projesi ve hem AB'nin hem de Türkiye'nin arz güvenliğine hizmet eden bir yerel boru hattı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁴⁵ Ayrıca, TAP projesinde olduğu gibi, muafiyet rejimlerinin yasal kaynağı farklılık gösterse de, teşvik kapsamına alınarak tüm ilgili düzenlemelerden muafiyet sağlanmıştır.³⁴⁶ Yatırımı garanti altına almak ve kaynak ülkeleri çeşitlendirmek

³⁴² NTV, "BOTAŞ, Katar Gaz ile LNG anlaşması imzaladı", 20 Ekim 2017, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/botastan-katar-gaz-ile-anlasma,yhXSUWhQFUerpNITnXx1XQ> (31 Mart 2021).

³⁴³ Arzu Al, Semih Kalyoncuoğlu ve Seniye Kalyoncuoğlu, "Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi: TANAP Projesi", *Artvin International Congress on Social Sciences Proceeding Book*, Artvin: ACÜ, 17-18-19 Nisan 2019, s.82.

³⁴⁴ Emre Gürkan Abay, "Türkiye'nin Rusya'dan gaz ithalatı ...", *Anadolu Ajansı*, 14 Şubat 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-rusyadan-gaz-ithalati-2019da-yuzde-35-azaldi/1734321> (31 Mart 2021).

³⁴⁵ Özdemir, Yavuz ve Tokgöz, s.103.

³⁴⁶ Resmi Gazete, 21 Ekim 2014, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141021-14-1.pdf> (31 Mart 2021).

için TAP'a 2013 yılında Avrupa Komisyonu'ndan kısmi muafiyet tanınmıştır.³⁴⁷ Böylelikle, TANAP tam olarak faaliyete geçtiğinde 6 milyar metreküp kapasite ve daha sonra genişleme kapasitesi ile Türkiye'de uzun süredir arzulanan toptan piyasa likiditesine avantajlar sunmuş olacaktır.

TANAP'ın arz güvenliğini artırma vaadi, gaz piyasasının serbestleştirilmesi hedeflerini ilerletmek için kullanılan AB'dekine benzer şeffaf ve adil bir erişim ve muafiyet düzenini de beraberinde getirecektir.³⁴⁸ Çünkü, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği anlaşması imzalayan ve 1999'dan beri tam üyeliğe aday olan Türkiye'nin AB'ye katılım yolunda ilerlemesinde, kanun ve yönetmelikleri AB mevzuatına uyacak şekilde değiştirme çabaları devam etmektedir. Enerji de AB'ye katılım sürecinin en kritik bölümlerinden biridir. Katılım sürecinin bir parçası olarak, AB ve Türkiye, son yıllarda Türk enerji piyasasının AB ile entegrasyonu, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji, gaz piyasaları, TANAP ve Güney Gaz Koridoru gibi enerji ile ilgili çeşitli konularda müzakere etmektedir. Bu bakımdan Türkiye son yıllarda kanunlarını değiştirmekte ve yeni mevzuat eklemektedir. Enerji piyasasının serbestleştirilmesi, yeni doğal gaz yasa paketi ve enerji sektöründeki kamu ve özel sektör aktörlerinin rol dağılımındaki değişiklikler bu çabanın örnekleridir.³⁴⁹ Dolayısıyla, TANAP, dış politikada sağlayacağı tüm getirilerin yanında, Türkiye'deki doğal gaz toptan satış piyasasında mevcut olan piyasa karışıklıklarının da önüne geçecek bir harekettir. Boru hatlarının uluslararası ve sınır ötesi karakteri nedeniyle, bu zamana dek Rusya'nın arz ve ulaştırma üzerindeki hakimiyetini zayıflatamamış Avrasya kıtasının AB üyesi olmayan ülkeleri arasında TANAP, bu geleneği değiştirecek tek vaka olma özelliğine sahiptir. Türkiye gaz piyasası üzerindeki potansiyel etkileri de gelecekteki projeler için önemli bir örnek teşkil etmektedir.³⁵⁰

Türkiye'nin TANAP ile birlikte başka önlemler de alınması gerektiği söylenebilir. Bu önlemlerden ilki, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan korunacak

³⁴⁷ European Commission, "On the exemption of the Trans Adriatic Pipeline from the requirements on third party access, tariff regulation and ownership unbundling laid down in Articles 9, 32, 41(6), 41(8) and 41(10) of Directive 2009/73/EC", **Commission Decision**, Brussels:16.5.2013 C(2013) 2949.

³⁴⁸ Özdemir, Yavuz ve Tokgöz, s.103.

³⁴⁹ Gökırmak, s.59-60.

³⁵⁰ Özdemir, Yavuz ve Tokgöz, s.103.

petrol stoklamasıdır. Petrol ithal eden ülkelerde petrol fiyatlarında ani şoklar, üretim maliyetlerini ve enflasyonu artırarak çıktı kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle fiyatlar makul seviyelerde olduğunda stok seviyelerinin yükseltilmesi gerekmektedir. İkincisi, alternatif enerji kaynakları olmalı ve yatırımlar desteklenmelidir. Türkiye gibi enerji ithal eden ülkeler için, düşük maliyetli enerji sağlanması, daha yüksek endüstriyel üretim yoluyla ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma için alternatif enerji kaynaklarının veya düşük maliyetli enerji kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi önerilmektedir. Türkiye gibi enerji ithalatçısı ülkelerin enerji fiyatlarını düşürmek için enerji projelerini daha çok teşvik etmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.³⁵¹

6.6.1.Enerji Rotalarında Güvenlik Açısından TANAP

Türkiye, her ne kadar konumu sayesinde önemli avantajlar elde etse de dünden bugüne *Heartland*'e yönelik tüm plan ve stratejilerin odağında olan bir coğrafyaya kurulu olmasından ve dolayısıyla büyük güçlerin çekişme alanına girmesinden ötürü dezavantajlarla da karşılaşmaktadır. 1900'lerin başlarından itibaren enerji kaynakları üzerinden bir çatışma sahasına dönüşen ve istikrar sağlayamayan Orta Doğu'ya, 20. yüzyılın sonlarına doğru keşfedilen rezervleri sebebiyle enerji pazarında ilgi odağı haline gelen Hazar Havzası'na ve Doğu Akdeniz'e yakınlığı, Türkiye toprakları için jeopolitik bir risk oluşturmaktadır. Bu risklerin başında PKK ve DAES gibi terör örgütleri gelmektedir.³⁵² Ortadoğu'da yaşanan çekişmelerin arasında bu örgütlerin güç kazanması, örgüt eylemlerinin Türkiye'yi de derinden etkilemesine sebep olmuştur.

Enerjide arz ve talep dengesini sağlamak isteyen her devlet için kaynak kıtlığı bir enerji güvenliği problemidir. Enerji güvenliğine dair küresel ve yerel politikalar üreten devletler, bu politikaları riskleri en aza indirmek ve arzı çeşitlendirmek üzerine kurmaktadır. Fakat, enerji kaynakları farklı bölgelerde yoğunlaşmış olduğundan kaynaklar üzerinde hakimiyet kurma amacıyla politik mücadeleler yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu mücadele, özellikle enerji rezervlerine sahip olan ülkeleri ve geçiş ülkelerini istikrarsızlığa sürüklemektedir. Kaynak bölgesi olarak Orta Doğu ve Hazar,

³⁵¹ Yıldırım ve Diğerleri, s.413.

³⁵² Oral ve Özdemir, s.953.

geçiş bölgesi olarak da Türkiye veya Ukrayna gibi ülkeler ya işgallerle karşılaşmış ya da terörle mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Bu çerçevede, konumuz itibarıyla önemli bir geçiş ülkesi olarak Türkiye, hem üretim hem de transfer sürecinde zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar, ya üretim tesislerine ya da boru hattı güzergahlarına yapılan terör eylemleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. İç siyasetiyle uğraşırken bir yandan da çevre ülkelerindeki siyasi mücadelelerin etkisinden korunmaya çalışmak, Türkiye için hem yeni yatırımları hem de var olan yatırımları muhafaza etmeyi zorlaştıran bir durumdur. Bu sebeple, enerji kaynakları ve geçiş hatlarına sahip olmak için yürütülen politika, bu bölgelerde siyasi olarak risk ve tehditlere de yol açmaktadır.³⁵³ Özellikle Irak'tan petrol transferi konusunda DAESH ve PKK tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri, Türkiye'yi ulusal ve uluslararası alanda zorlayan bir faktör olarak karşısına çıkmaktadır. DAESH'in faaliyetlerine ek olarak, 2015'te Bağdat ve Erbil'in Türkiye üzerinden petrolün dünyaya aktarılması konusunda anlaşamaması da Türkiye'yi zora sokmuştur. Ayrıca, saldırıların odağı durumundaki boru hatları da kritik bir konumdur. Öyle ki 2015 yılında PKK tarafından BTE boru hattına yapılan saldırı sonucunda vana kapatılarak gaz akışı kesilmiştir.³⁵⁴

Brzezinski'ye göre, yaklaşık 65 milyonluk nüfusu ağırlıklı olarak Türk olmasına rağmen (Çerkesler, Arnavutlar, Boşnaklar, Bulgarlar ve Araplar da dahil olmak üzere) yaklaşık yüzde 80'i Türk, yüzde 20'ye kadar veya belki daha fazlası Kürt olan Türkiye, bölgenin etnik çatışmalarının en azından kısmen kurbanı olabilecek bir pozisyonundadır. Çünkü, ülkenin doğu bölgelerinde yoğunlaşan Türk Kürtleri, Iraklı ve İranlı Kürtlerin ulusal bağımsızlık mücadelesine giderek daha fazla çekilmektedir. Ülkenin genel gidişatı ile ilgili olarak Türkiye içindeki herhangi bir iç gerilim, kuşkusuz Kürtleri ayrı bir ulusal statü için daha da şiddetli bir şekilde baskı yapmaya teşvik edecektir.³⁵⁵ Farklı etnik gruplara, azınlıklara sahip olan Türkiye'nin, kendi iç siyasetinde tüm milletler için denge sağlamaya çalışırken, diğer bir yandan terör eylemleriyle başa çıkmak zorunda kalması, bugüne kadar enerji yatırımlarına neden daha çok kaynak ve vakit ayıramadığının sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.

³⁵³ Şahin, s.522.

³⁵⁴ Örki, s.132.

³⁵⁵ Brzezinski, s.134.

TANAP, Nabucco projesine göre çok daha fazla avantaja sahip olmakla birlikte, öngörülemeyen siyasi gelişmelerin ortaya çıkması gibi farklı riskleri de barındırmaktadır. Yukarıda bahsedilen faaliyetler üzerinde etkisi olan taraflardan biri olarak Rusya'nın TANAP'a mesafeli olmasının bazı sebeplerini de değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi, TANAP, Rusya açısından Nabucco veya BTC gibi bir başka tipik projedir. Kremlin'in TANAP projesindeki gelişmelere sessiz kalması, Rusya'nın projenin Avrupa bağlantısının tamamlanma sürecinde de aynı şekilde davranacağı anlamına gelmemektedir. Rusya enerji gelirlerine büyük ölçüde bağımlıdır ve bu nedenle pazarını ve tedarik bölgesini, yani Avrupa ve Orta Asya'yı güvence altına almak zorundadır. TANAP boru hattından Türkmen gazını taşımak için Hazar Denizi'nin deniz tabanından Türkmenistan'dan Azerbaycan'a Trans-Hazar boru hattının inşası planları doğrudan Rusya'nın dış enerji politikasını hedeflemektedir. Dolayısıyla Türkmen gazı taşıyan TANAP, Rusya için hiç iç açıcı bir gelişme olmayacaktır.³⁵⁶ Hazar Denizi'ne kıyısı olan ve burada önemli miktarda gelir elde eden Azerbaycan, ABD ile Rusya arasında Orta Asya'nın diğer cumhuriyetlerinden daha istikrarlı bir politika izleyen bir ülke³⁵⁷ olarak gösterilse de Rusya'nın bölgedeki lobi faaliyetleri açısından kırılgan bir yapıdadır. Ayrıca TAP güzergahının seçilerek inşaatına başlanması, AB Gümrük Birliği ve NATO üyesi olan Türkiye için TANAP projesinin kapasitesini artırması açısından büyük bir ilerlemedir. Rusya ve Azerbaycan, Avrupa gaz piyasasının farklı bölgelerini hedef alıyor gibi görünse de, TANAP'ın Trans-Hazar boru hattıyla uzatılması Rusya açısından hala istenmeyen bir senaryodur. İkincisi, Orta Asya devletlerinin kaydettiği bu ilerlemeler, Rus tekel boru hattı sisteminin azaltılması ve hidrokarbon rezervlerinde fiyat üstünlüğü anlamına gelmektedir. Üçüncüsü, Rusya'nın enerjide izlediği bölgeselleştirme stratejisi temelinde, Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında Avrasya Birliği'nin ilk aşaması niyetiyle 2012 yılında kendi aralarında kurduğu Gümrük Birliği gibi adımlara dayanarak, TANAP'ın Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'a yönelik bölgeselleştirme politikasını tetiklemesine sebep olmuştur. Sonuçta, Rusya Orta Asya ülkelerinin enerji erişim yollarının kontrolünü kaybederse, bu ülkeler Rusya'nın Avrupa enerji ithalatına üstünlüğüne karşı yeni rakipler olarak yükseleceklerdir. Son olarak Rusya, TANAP'ın Avrupa bağlantısının etkin bir rol oynamamasının, Azerbaycan'ın gazını Rusya'ya satmak

³⁵⁶ Varol, s.357.

³⁵⁷ Örki, s.123.

zorunda kalacağı ve bunun da Rusya'nın Hazar Denizi'nden Avrupa'ya enerji üstünlüğünü pekiştireceği manasına geldiğini düşünmektedir.³⁵⁸

Kısacası, diğer jeopolitik güçler ve bölgesel aktörlerin stratejik çıkarlarının çatışması, enerji projelerine dair kaydedilen tüm süreç ve gelecek için büyük bir risk faktörüdür. Nakil hatlarını ve transferleri tehdit ettiği düşünülen tüm terör faaliyetleri, bu çıkar çatışmasının bir sonucudur. Bu konu TANAP projesi özelinde değerlendirilirse, TANAP daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirmesi ve Rusya'nın bölgedeki tekeli zayıflatması sebebiyle, ABD tarafından en başından beri desteklenen bir projedir. Dolayısıyla Batı kanadından TANAP güzergahını bir çatışma alanına çevirecek, ve bu yolda devlet karşıtı oluşumlara destek verecek bir aktör bulunmamaktadır. Rusya açısından değerlendirildiğinde, halihazırda hem Türkiye hem de Avrupa ile birden fazla enerji ticaret rotası olduğundan, TANAP ile ilgili herhangi bir tehdit ortamı oluşturarak hem Avrupa, hem ABD hem de Türkiye'yi aynı anda karşısına alma olasılığı, yukarıda bahsedilen tüm sebeplere rağmen, çok düşüktür. Sonuç olarak, Türkiye'de, enerji nakil hatları ve ticaret faaliyetleri bugüne kadar türlü saldırılara konu olmuş olsa da TANAP için yakın gelecekte büyük bir tehlike gözükmemektedir.

6.6.2. Türkiye Bir Enerji Merkezi mi Koridoru mu?

Literatürde, enerji ile ilgili enerji merkezi/enerji hub'ı, enerji koridoru veya enerji geçiş ülkesi gibi kavramlara ilişkin net bir tanım yapılmadan yaygın bir kullanım mevcuttur. Bu bölümde, bu şekilde bir belirsizliğe sebebiyet vermemek için öncelikle bu kavramların tam olarak neyi ifade ettiğine değinilecektir. Enerji geçiş ülkesi, enerji üreten bir devleti enerji tüketen bir devlete bağlamak için enerji boru hatlarının döşendiği bir ülkedir. Enerji üreticisi ile transit ülke arasında hidrokarbonların kendi bölgesinde taşınmasına izin vermek için transit gelirleri topladığı anlaşmalar yapılmaktadır. Düzenlemeler, transit devletin kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamak için kendi topraklarında taşınan petrol veya gazın bir kısmını belki indirimli bir oranda kullanmasına

³⁵⁸ Varol, s.357.

da izin verebilmektedir.³⁵⁹ Örnek vermek gerekirse, Ukrayna bir geçiş ülkesi olarak gösterilebilir.

Enerji merkezi, sınırlarında enerji satın alan ve ardından bunları diğer alıcılara yeniden ihraç eden bir ülkedir. Bunu yaparken satış koşullarını orijinal üreticilerden ve nihai alıcılardan bağımsız olarak belirlemektedir. Bir enerji merkezinin diğer bir bileşeni, ihracat için inşa edilen büyük ve kapsamlı bir altyapıdır. Bir enerji merkezi, üreticilerin ve tüketicilerin ev sahibi ülke tarafından sağlanan tesisleri kullanarak buluşmaları ve etkileşimde bulunmaları için donanımlı bir ortam gerektirmektedir. Enerji merkezi olan bir ülke, doğal gazı LNG'ye dönüştürmek için geniş depolama kapasitesi, boru hattı ağları, rafinerileri ve teknik tesisleri sağlamak zorundadır. Ticaretin güvenli bir ortamda gerçekleşmesi için iyi gelişmiş bir mali ve yasal açıdan güvenli bir ortama sahip olmak da önemlidir. ABD-Henry Hub³⁶⁰ veya Avrupa: NBP, TTF³⁶¹ bu merkezlere örnek olarak gösterilebilir.³⁶² Enerji koridoru ise, transit ülkenin satış üzerinde hiçbir kontrolünün olmadığı ve topladığı transit ücretler dışında satıcı ve alıcının müzakere ettiği fiyatların olduğu bir durumu anlatmaktadır. Enerji geçiş koridoru olmak teknik olarak tüm enerji kaynaklarının ilgili sistemler üzerinden bir taraftan diğerine geçişi, diğer bir deyişle petrol, gaz, elektrik gibi tüm enerji kaynaklarının tedarikçi tarafından alıcı tarafına ulaşım sistemleri aracılığıyla geçişi anlamına gelmektedir.³⁶³ Örnek vermek gerekirse, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Türkiye bir koridordur. Türkiye Petrolleri'nin payı yalnızca %6.75'tir.³⁶⁴

Genelde ve kamuoyunda kabul edildiği üzere, geçiş ülkesi, enerji koridoru, hub³⁶⁵ veya merkez olma arasındaki farklılıklar, Türkiye üzerinden Avrupa ve Akdeniz'e

³⁵⁹ Gareth M. Winrow, "The Southern Gas Corridor and Turkey's Role as an Energy Transit State and Energy Hub", *Insight Turkey*, Vol.15, No.1 (Winter 2013), s.153.

³⁶⁰ Amerika Birleşik Devletleri'nde LNG piyasası kontratlarının kararlaştırıldığı merkez.

³⁶¹ NBP İngiltere'de, TTF Hollanda'da bulunmaktadır. Daha yaygın olarak TTF olarak bilinen The Title Transfer Facility, Hollanda'da doğal gaz için sanal bir ticaret noktasıdır. Bu ticaret noktası, Hollanda'daki ticaret için vadeli işlemler, fiziksel ve döviz alım satım işlemleri için kolaylık sağlamaktadır. 2003 yılında Gasunie tarafından kurulan, Birleşik Krallık'taki National Balancing Point (NBP) ile hemen hemen aynıdır ve gazın Hollanda Gaz şebekesi içinde ticaretine izin vermektedir.

³⁶² Volkan Özdemir, "Türk Dış Politikası: TANAP Örneği", 30 Mart 2015, <https://www.enerjigazetesi.ist/makale-turk-dis-enerji-politikasi-tanap-ornegi/> (3 Nisan 2021).

³⁶³ Akyener ve Apaydın, s.33.

³⁶⁴ Özdemir, s.1.

³⁶⁵ Hub genel olarak, üretici, tüketici, aracı olmak üzere tüm enerji sektörünün birleştiği ve arz-talep eğrisine göre piyasa fiyatlarının belirlendiği bir ticaret merkezi anlamında kullanılmaktadır.

geçen boru hatlarının sayısı ve kapasitesi ile ilgilidir. Bu yaklaşıma göre Türkiye bir koridor olarak Doğu-Batı boru hatlarına, bir enerji merkezi olarak ise Doğu-Batı ve Kuzey-Güney boru hatlarını işaret etmektedir. Bir enerji merkezi olmak için Türkiye'nin tedarikçilerden pazarlara petrol ve gaz akışını dengelemek ve düzenlemek için geniş kapasitelere sahip çok boyutlu boru hatlarını ve depolama tesislerine sahip olması gerekmektedir. Büyük ölçüde boru hatlarına üzerine kurulmuş olan bu tanımlamanın yanında, enerji jeopolitiği, dış politika girişimleri ve endüstri arasındaki önemli ilişkinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.³⁶⁶ Türkiye, ekonomik ve çevresel olarak uyumlu bir enerji merkezi ve Hazar, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geniş enerji kaynakları ile bu enerji kaynaklarının Avrupa ve diğer bölgelerdeki en büyük tüketicileri arasında güvenilir, istikrarlı bir bağlantı köprüsü olarak hizmet verecek bir potansiyele sahiptir. Ancak, Türkiye'nin enerji söylemi uzun bir süredir uluslararası boru hatlarına sabitlenmiş durumda olsa da merkez olabilecek kapasiteye ulaşması için yapılması planlanan projelerin bitmesi ve muhtemel bağlantıların gerçekleşmesi gerekmektedir.

Şekil 23: Türkiye'den Geçen Boru Hatları

Kaynak: BOTAŞ, “Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası”, 3 Mart 2020, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168#gallery> (2 Nisan 2021).

³⁶⁶ Bilgin, s. 115.

Bilgin'e göre, Türkiye'nin enerji politikasına yaklaşımı, 1991'de SSCB'nin dağılmasından günümüze kadar yaşanan siyasi değişimlerle yakından ilişkilidir. Türkiye 1991'den 1994'e kadar enerji güvenliği konusunda çok az endişesini dile getirmiş ve Kafkasya, Hazar Denizi ve Orta Asya'ya kültürel ve ekonomik işbirliği perspektifinden yaklaşmıştır. Hazar Denizi'nden Avrupa ve Akdeniz'e uzanan boru hatlarına dayanan bir "Doğu-Batı enerji koridoru" söylemi, 1994 yılından itibaren tekrar tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye, Rusya Federasyonu, İran ve Azerbaycan ile yaptığı doğalgaz anlaşmalarının ardından, "Avrasya ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya Doğu-Batı enerji koridoru" üzerine yeni bir söylem gündeme getirmiştir. Bu söylemin, enerji kartını AB'ye entegrasyon aracı olarak kullanırken, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yönelik dış politika girişimlerini destekleyebileceği düşünülmüştür. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji geçiş merkezi üzerine çok boyutlu bir söylem 2009'da ve sonrasında baskın hale gelmiştir. Bu nedenle, Bilgin, Türkiye'nin enerji geçiş koridoru, aktarma merkezi veya merkez olma konusundaki sürecini, her biri, küresel durum, bölgesel dinamikler, dış politika seçenekleri ve iç öncelikler tarafından şekillenen dört aşamaya ayırmaktadır³⁶⁷:

1. Siyasi-kültürel kaygılarla erken aşama: 1991-1994.
2. Hazar'dan kaynaklanan Doğu-Batı enerji koridoru: 1994-2005.
3. Avrasya ve Orta Doğu'dan kaynaklanan Doğu-Batı enerji koridoru: 2005-2009.
4. Rusya, Hazar Denizi ve Orta Doğu'dan kaynaklanan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji geçiş merkezi: 2009 ve sonrası.

Türkiye, stratejik olarak Asya, Avrupa ve Orta Doğu bölgeleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle ülke, enerji boru hatlarına kilit erişim sağlayan önemli bir enerji geçiş koridoru ve enerji merkezi olmayı hedeflemek için gerekli arka planı elinde bulundurmaktadır. Ayrıca, enerji arzını güvence altına almak adına ülke, gaz ve petrol arzını çeşitlendirmiş ve depolama tesislerini genişletmiş, transit arzları güvence altına almak ve Avrupa enerji güvenliğini çeşitlendirmek için Avrupa Birliği ile anlaşmalar

³⁶⁷ Bilgin, s.116.

imzalamıştır. Avrupa'nın Rus gaz arzına bağımlılığı, pahalı gaz fiyatları ve Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışma, Avrupa enerji güvenliğini ciddi şekilde tehdit ettiğinden, Avrupa Birliği ülkelerinin yenilikçi gaz tedarik güvenliği politikaları geliştirmeleri için yeni bir stratejinin uygulanmasına neden olmuştur.³⁶⁸ Bu politikanın ana stratejilerinden biri, Avrupa Komisyonu'nun SGC (Güney Gaz Koridoru) projesinin uygulanmasını tam olarak destekleme kararıdır. Avrupa Komisyonu'nun 2020 Enerji Stratejisi programı, SGC projesi kapsamında TANAP ve TAP doğalgaz boru hattı projelerinin enerji işbirliği ve inşaatının destekleneceğini açıkça belirtmiştir.³⁶⁹ Avrupa Birliği'nin bu stratejisinde, SGC projesi, Hazar havzasına ve İran, Irak gibi Orta Doğu ülkelerine ulaşmada potansiyel bir bağlantı olarak görülmüştür. İran'a yönelik yaptırımlar kaldırıldığı için, SGC projesi aracılığıyla İran'ın Avrupa Birliği'nin enerji pazarına katkı sağlaması beklenmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin böyle bir stratejinin uygulanmasındaki rolü çok önemlidir ve bu iki ülke de çevredeki doğalgaz zengini ülkeleri SGC projesine katılmaya teşvik etmiştir. SGC projesinin yakın gelecekte Rusya'nın doğal gaz ithalatında ciddi bir düşüşe neden olmasa da Avrupa'da enerji güvenliği için daha fazla talebin güvence altına alınmasına yardımcı olacaktır.³⁷⁰

Türkiye, enerji satranç tahtasında en umut verici transit oyuncu gibi görünmektedir. Türkiye, kendi enerji taleplerinin daha kolay karşılanmasını sağlarken, AB'nin enerji talebinin neredeyse beşte birini orta ve uzun vadede taşıma potansiyeline ve Ortadoğu ve Hazar bölgesini, küresel anlamda sosyalleşmelerini teşvik edecek geniş bir enerji ulaşım ağına dahil etme potansiyeline sahiptir. Günden güne yaşanan siyasi farklılıkların ve bölgesel değişimlerin etkilerinin oldukça sınırlı olduğu çıkar odaklı enerji yaklaşımı, bir enerji merkezi olma hayalinin yeniden canlandığına işaret etmektedir. Bu hedef, Türkiye'nin diğer aktörlere göre daha yakın ilişkiler kurmayı beklediği Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin zengin enerji kaynakları nedeniyle Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında ilk kez ortaya çıkmıştır.³⁷¹ 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının Türkiye'nin enerji politikaları üzerinde iki yönlü etkisi olmuştur. Birincisi, Türkiye'ye daha fazla gaz satmak isteyen Rusya ile enerji ilişkilerinde hızlı bir artışa izin vermiş, ikincisi Türkiye,

³⁶⁸ Huseynov, s.338.

³⁶⁹ European Commission, **Commission Decision**, Brussels:16.5.2013 C(2013) 2949. Ayrıca bkz: MFA Directorate for EU Affairs, "Trans-European Networks", 22 May 2020, https://www.ab.gov.tr/86_en.html (1 Nisan 2021).

³⁷⁰ Huseynov, s.338.

³⁷¹ Sönmez, "Turkey's Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard", s.29.

kendisini Orta Asya'da Sovyet Rusya'nın bıraktığı boşluğu siyasi olarak doldurabilecek bir konumda bulmuştur.³⁷² Bu sırada, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslar'daki nüfuzunu azaltma umudu ve Çin'in Hazar Denizi'nden enerji ithal etme taahhüdünü etkileme beklentisi ile gelen Batı desteği, Türkiye'nin BTC ve BTE projelerini gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur. Akabinde, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'dan Irak ve Katar'dan Türkiye'ye uzatılması muhtemel boru hatları Rusya için endişe kaynağı olmuş ve Avrupa'daki güçlü pazar konumunu etkilemiştir. TANAP ve tamamlanması beklenen Güney Gaz Koridoru bünyesinde Avrupa bağlantısı olarak TAP projesi ve bu koridora Hazar ve Orta Doğu'dan eklenecek muhtemel katılımcılar, Rusya'nın bu endişesini artırmıştır. Bu kez, Rusya'nın gücünü sınırlamak için eski Sovyet bölgesinin enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak olan enerji merkezi algısının 1990'lardaki versiyonuna kıyasla, Türkiye, artık geçiş rolüne “yükseltilmiş” bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Kendi güç maksimizasyonuna öncelik veren ve çevre bölgelerindeki herhangi bir enerji projesinde yer alabilen pragmatik, iş odaklı ve çıkar odaklı bir Avrasya enerji merkezi olarak konumlandırıran bir strateji benimsemiştir. Bu strateji, hem küresel hem de bölgesel profili ve büyüyen ekonomisinden kaynaklanan artan enerji talebi için faydalı olacaktır. Türkiye, iki ana ortağı, AB ve Rusya'yı yabancılaştırmayan dengeli ve çok boyutlu bir enerji rolünü sürdürmeyi başardığı sürece, kendisini ideal bir Avrasya enerji merkezi olarak kanıtlama fırsatına sahip olacaktır.³⁷³

³⁷² Bilgin, s.117.

³⁷³ Sönmez, “Turkey’s Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard”, s.29-30.

7.SONUÇ

Türkiye, bölgede Doğu ile Batı arasında bir transit geçiş koridoru olarak enerji ağlarının kilit noktası olma fırsatı veren önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Doğal kaynakların sağlayıcısı olarak Hazar Bölgesi ve Orta Doğu, ve bu bölgeden çıkan gazın en büyük tüketicisi olarak Avrupa Birliği, Türkiye üzerinden buluşmaktadır. Bu sebeple, Türkiye, Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirerek güvenliğini artırması için bir köprü görevi görerek, bölgedeki stratejik önemini artırma ve bir enerji geçiş merkezi olma imkanına sahip olmaktadır. Bu bağlamda, Güney Gaz Koridoru kapsamındaki projeler sayesinde, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişki pekişmiş; işbirliğine dayalı ticari yatırımlarla desteklenmiştir. Dahası, Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirecek Rusya dışı alternatif tedarikçiler öne plana çıkmış; ve AB enerji stratejileri neticesinde, kritik bir bağlantı noktası olarak Türkiye, vazgeçilmez bir konuma taşınmıştır. Mackinder'in ve Spykman'ın teorileri temelinde, Avrupa'ya ulaşmanın dünyada hakimiyet sağlaması açısından en önemli adım olduğu göz önünde bulundurulursa, TANAP projesi Türkiye'nin jeopolitik konumunu küresel güç dengelerinde söz sahibi olmak adına bir araç olarak kullanmasının en önemli ve verimli örneklerinden biridir. Ancak, jeostratejik avantajı sayesinde, bu haliyle bir enerji koridoru görevi gören Türkiye, enerji merkezi haline gelebilmek için enerji sektöründe düzenlemeler, altyapı geliştirmeleri, boru hattı ağlarını genişletmek ve rota güvenliğini korumak, LNG ve doğal gaz stoklamak için depo sayısını artırmak gibi bazı büyük iyileştirme çalışmalarına ihtiyaç duymaktadır.

Türkiye, enerji müşterisi Avrupa'ya ve doğal enerji kaynaklarının çoğunu elinde bulunduran havzalara komşu olması sebebiyle, enerji koridorunun kilit noktasını oluşturmaktadır. Hem enerji arzını çeşitlendirmek hem de uluslararası alandaki ağırlığını sağlamlaştırmak amacıyla, konumundan elde ettiği avantajları değerlendirerek enerji projeleri üreten Türkiye, enerji merkezi olma yolunda adımlar atmaktadır. TANAP projesinin Türkiye'nin enerji stratejilerindeki rolü büyüktür. Fakat öncelikle, gerekli diplomatik ve teknik altyapının sağlamlaştırılması gerekmektedir. İlk olarak, Avrupa Birliği ile ilişkiler yönünde avantajlı durumda olsa bile, Avrupa'nın farklı güzergahlara yönelmesini engellemek amacıyla, hem tedarikçi hem tüketici ülkelerle hem de proje ortaklarıyla ilişkilerini iyi tutması gerekmektedir. Uzun vadeli enerji anlaşmaları ve

stratejik hamleler bu noktada büyük önem taşımaktadır. TANAP birçok kanada ulaşımı açması sayesinde enerji merkezi olma yolunda önemli bir role sahip olsa da güney gaz koridorunun daha verimli hale gelmesi için Türkmenistan, Kazakistan gibi ülkelerle muhtemel olan işbirliklerinin hızlıca gerçekleştirilmesi ve buradaki kaynaklara ulaşımın sağlanması gerekmektedir. TANAP bunu mümkün kılması itibariyle önem taşısa da tek başına enerji merkezi olmaya yetmesi mümkün değildir.

TANAP, Türkmenistan, İran, İsrail ve Doğu Akdeniz kaynaklarına ulaşım ve bu kaynakların transferi için uygun bir rota çizmektedir. Akdeniz gazını İsrail, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan güzergahıyla Avrupa'ya taşımayı hedefleyen East-Med boru hattı projesi, rotasının Türkiye'nin deniz sınırlarından geçmesi sebebiyle bu konunun en önemli örneklerinden bir tanesidir.³⁷⁴ Her ne kadar Türkiye şimdilik projenin dışında tutulsa da East-Med ile kaynakların komşuların desteği olmadan transfer etmek zor ve pahalı olacağından, Doğu Akdeniz'deki hiçbir projenin Türkiye ekibe dahil edilmediği sürece tam potansiyeline ulaşamayacağı düşünülmektedir. Bölgesel bir enerji merkezi olmaya aday ve doğal gazın taşımacılığında TürkAkım ve TANAP gibi projeler ile enerji geçiş merkezi olma rolünü artıran Türkiye'nin Avrupa pazarlarına en uygun ve mantıklı çıkış noktası olması, East-Med projesi de dahil olmak üzere ileri sondaj ve ulaştırma ortaklıkları için tüm tarafların çıkarlarına hizmet eden bir seçenek sunmaktadır.³⁷⁵ Arap Doğal Gaz Boru Hattı da bunun örneklerinden bir tanesi olarak gösterilebilir. Mısır gazını İsrail, Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye getiren hattın Türkiye bağlantısının gerçekleşmesi ve TANAP ile birleşmesi de muhtemel seçenekler arasındadır. Nakil hat projeleriyle gerçekleştirilebilecek olan bu muhtemel bağlantılar için enerji diplomasisi çalışmaları kapsamında, söz konusu bölgelerle etkin işbirlikleri ortaya konulmalıdır. Avrupa'nın her geçen gün yükselen enerji bağımlılığı sorununu çözmek adına çeşitlendirme politikasını coğrafi ve siyasi mümkün kılan en iyi seçenek Türkiye'dir. Enerji güvenliği ve enerji diplomasisi politikalarıyla desteklendiği takdirde fırsatları ve çıkarları daha da artıracak olan yeni enerji projelerinin en mühim aşaması niteliğindeki TANAP, Rusya'ya olan %50'lerin üstündeki doğalgaz bağımlılığını

³⁷⁴ Anadolu Ajansı, 14 Haziran 2019, "10 Soruda Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemini", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemini/1504248> (9 Nisan 2021).

³⁷⁵ Enes Yavuz, "Is the Eastern Mediterranean pipeline project feasible?", **TRT World**.

azaltarak, yalnızca Avrupa'nın değil Türkiye'nin de enerji arz güvenliğine oldukça katkıda bulunmaktadır. Türkiye bu tabloyu iyileştirmek adına teknolojik, siyasi ve ekonomik altyapısını güçlendirmeli ve girişimlerini artırmalıdır.

Yıllardır istikrarsızlığa sürüklenmeye çalışılan Orta Doğu ve Hazar gibi dışarıdan oyuncuların müdahalesine açık bölgelerin komşusu olarak, Türkiye'nin enerji rotalarında özellikle boru hatlarının güvenliğini sağlaması, TANAP ve benzeri projelerle üretici ve tüketiciler arasında güvenilir bir koridor ve geçiş merkezi haline gelebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. DAESH, PKK, YPG gibi örgütlerin faaliyetlerinden korunarak bulunduğu konumun avantajlarından en üst seviyede faydalanmayı başarmalıdır. Yeni dış politikalar belirlenirken, enerji stratejilerinin sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi düzenlemeleri de gerektirdiği göz önünde bulundurularak, bu konulara da odaklanılmalıdır.

Modern çağda, her devletin ana hedeflerinden biri, ülkenin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasını sağlamaktır. Doğal kaynaklardan elde edilen gelir, sürdürülebilir ekonomik kalkınma üzerinde benzersiz bir etkiye sahiptir. Türkiye, doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olmasa da bu kaynakların taşınması için gerekli olan rotada önemli bir konumdadır. Avrupa'ya doğal gaz taşıma rotasının seçimi, Azerbaycan gazının Türkiye ve Avrupa'ya ihracatı için Güney Gaz Koridorunun oluşturulması, Azerbaycan ve Türkiye arasında stratejik bir ortaklık oluşturması açısından her iki ülke için de siyasi ve ekonomik öneme sahiptir. Buradaki temel amaç Şah Deniz II gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç etmek ve Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamaktır. TAP ve TANAP projeleri, Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgesel ve Avrupa enerji piyasalarıyla bütünleşmesine ve Türkiye'nin transit ve geçiş rolünün güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, TANAP başta olmak üzere halihazırda bulunan ve yapılması planlanan enerji hatları ve Türkiye'nin kaynaklar ve tüketiciler arasındaki en mantıklı güzergah oluşu, Türkiye'yi bir koridor/transit geçiş merkezi haline getirme kapasitesine sahip olsa da bir enerji hub veya merkezi olabilmek için yeterli görünmemektedir. Bunu analiz edebilmek adına, enerji ticaret merkezi olabilmek için gereken unsurlar olarak gösterilen, jeopolitik açıdan güçlü bir coğrafya, siyasi ve ekonomik istikrar, talep

coğrafyasının devamlılığı, pazara hakim olan aktörlerle iletişim, sektöre yönelik (Ar-ge, taşıma, depolama, rafineri tesisleri) yatırımların büyüklüğü, devlet kontrollü lider şirket, çok uluslu şirketlerin politikalarıyla uyum³⁷⁶ gibi hususlarda ülkenin ne durumda olduğuna bakılmalıdır. Bu çerçeveden hareketle, Türkiye bu kriterlerin önemli bir kısmını sağlasa da eksik kaldığı noktalar bulunmaktadır. Güney Gaz Koridoru'nun tamamlanması ve muhtemel ağların eklenmesi, ülke enerji politikasına yönelik yatırımların ve işbirliklerinin artmasıyla Türkiye her geçen gün bir merkez olma yolunda ilerlemeye devam edecektir. Mevcut şartlarda, Türkiye, bölgesel anlamda bir merkez olmaya yakın, küresel anlamda bir geçiş koridoru veya transit merkezi konumundadır. Bütün bunlara ek olarak şunu belirtmekte fayda vardır: Türkiye'nin birincil kaygısı kendi enerji ihtiyaçlarını en rasyonel yoldan karşılamaktır. Temel bir enerji geçiş ülkesi veya kilit bir enerji merkezi olma hırısı ise ikincildir.³⁷⁷ Çünkü, birincil olan hedefe tam anlamıyla ulaşıldığında, ikincil olana ulaşmak için zaten büyük bir yol katedilmiş olacaktır.

³⁷⁶ Oral ve Özdemir, s.958.

³⁷⁷ Winrow, "The Southern Gas Corridor and Turkey's Role as an Energy Transit State and Energy Hub", s.2.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akkaya, Hatice. “Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington”, Mustafa Serdar Palabıyık (ed.), **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde. Ankara: Orion, 2009, ss.181-200.
- Barkut, Batu. “Tarihin Sonunda Jeopolitik”, Mustafa Serdar Palabıyık (ed.), **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde. Ankara: Orion, 2009, ss.201-216.
- Baumgart, Winfried. **Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges**. München: R. Oldenbourg Verlag, 1966.
- Biscop, Sven, ve Jan J. Andersson. **The EU and the European Security Strategy: Forging a Global Europe**. Oxon: Routledge, 2007.
- Brzezinski, Zbigniew. **The Grand Chessboard: American Primacy an Its Geostrategic Imperatives**. New York: Basic Books, 1997.
- Chiras, Dan. **The Homeowner's Guide to Renewable Energy: Achieving Energy Independence Through Solar, Wind, Biomass, and Hydropower**. Canada: New Society Publishers, 2011.
- Çakmak, Cenap ve Ahmet Öztürk. “Jeopolitik, Soğuk Savaş Sonrası Avrasya ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”. Hasret Çomak (Ed.), **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde. İstanbul: Hiperlink, 2011, ss.215-229.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Defay, Alexandre. **Jeopolitik**. İsmail Yerguz (çev.). Ankara: Dost Yayınevi, 2005.
- Deudney, Daniel. “Geopolitics and Change” in Michael Doyle ve G. John Ikenberry (eds.) **New Thinking In International Relations Theory**. Boulder: Westview, 1997.
- Dukert, J. M. **Energy**. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2009.
- Erbaş, Göknil. “Coğrafyanın Uluslararası İlişkiler İçerisindeki Yeri ve Jeopolitik Kavramı”. Hasret Çomak (Ed.). **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde. İstanbul: Hiperlink, 2011, ss.451-460.
- Eriş, Özgür Ünal. “Enerji Politikası”. İlke Göçmen (Ed.). **Avrupa Birliği Tarihçe. Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**. Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.

- Flint, Colin ve Pete J. Taylor. **Political Geography: World-economy, nation-state and locality**. London: Routledge, 2011.
- Gilpin, Robert. **War and Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Gülmez, Seçkin Barış. “Denizlerin Jeopolitiği: Alfred Thayer Mahan”. Mustafa Serdar Palabıyık (ed.). **Batıda Jeopolitik Düşünce içinde**. Ankara: Orion, 2009, ss.21-34.
- Hasanov, Ali M. **Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya’nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan’ın Yeni Petrol Politikası**. İstanbul: Ötüken, 2016.
- Hasanov, Ali M. **Güney Kafkasya Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan’ın Jeopolitiği**. İstanbul: Ötüken, 2016.
- Heywood, Andrew. **Küresel Siyaset**. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.). Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- Karabulut, Bilal. **Strateji-Jeostrateji-Jeopolitik**. Ankara: Platin Yayınları, 2005.
- Karl, Terry Lynn. **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**. California: University of California Press, 1977.
- Keohane, Robert O. **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**. New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- Klare, Michael T. **Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict**. New York: Owl Books, 2001.
- Larsson, Robert L. **Energikontroll: Kreml, Gazprom och rysk energipolitik (Energy control. Kremlin, Gazprom and Russian Energy Policy)**. Stockholm: FOI Swedish Defence Research Agency, 2008.
- Lehmann, Timothy C. **The Geopolitics of Global Energy: The New Cost of Plenty**. USA: Lynne Rienne, 2017.
- Mackinder, Halford J. **Democratic Ideals and Reality**. Washington: NDU Press, 1942.
- Mahan, Alfred Thayer. **The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783**. Boston: Little-Brown, 1918.
- McElroy, Michael B. **Energy: Perspectives, Problems, and Prospects**. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Megoran, Nick ve Sevara Sharapova. **Central Asia in International Relations: The Legacies of Halford Mackinder**. New York: Columbia University Press, 2013.

- Mills, Robin. **Under the mountains: Kurdish oil and regional politics**. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2016.
- Montbrial, Thierry de. **Action and Reaction in the World System: The Dynamics of Economic and Political Power**. Vancouver: UBC Press, 2013.
- Mütercimler, Erol. **21. Yüzyıl ve Türkiye**. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2000.
- Ngo, Christian. **Energy: Resources, Technologies and the Environment**. London: IET, 2010.
- Özey, Ramazan. **Dünya Hakimiyet Teorileri ve Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi**. İstanbul: Marifet Yayınları, 2000.
- Palabıyık, Mustafa Serdar. “Savaşın Peygamberleri: Jomini ve Clausewitz”. **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde. Ankara: Orion, 2009, ss.1-20.
- Ratzel, Friedrich. **Politische Geography**. Münih: Oldenburg, 1897.
- Roberts, John. **The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues**. Brussels: Centre for European Policy Studies, EU-Turkey Working Paper No.11, October 2004.
- Rogner, Hans Holger ve diğerleri. “Energy Resources and Potentials”. Chapter 7 in **Global Energy Assessment: Toward a Sustainable Future**. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss.423-512.
- Sandıklı, Atilla. “Jeopolitik Teoriler ve Türkiye”. Hasret Çomak (Ed.). **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** içinde. İstanbul: Hiperlink, 2011, ss.345-370.
- Sarotte, Mary E. **Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969-1973**. North Carolina: University of North Carolina Press, 2001.
- Seversky, Alexander De. **Air Power, Key to Survival**. New York: Simon and Schuster, 1950.
- Spencer, Herbert. “The Organic Analogy Reconsidered”. Paul A. Erickson and Liam Donat Murphy (eds.). **Readings for a History of Anthropological Theory** in. Toronto: University of Toronto Press, 2013, ss. 49-53.
- Spykman, Nicholas ve Helen R. Nicholl **The Geography of the Peace**. New York: Harcourt, Brace, 1944.
- Sumida, Jon. “Alfred Thayer Mahan, Jeopolitisyen”. Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan (eds.). **Jeopolitik Strateji ve Coğrafya** içinde. Tuğrul Karabacak (çev.), Ankara: Asam Yayınları, 2003.

- Taşkesen, Suat. “Dünyanın Kalbini Arayan Adam: Halfrod John Mackinder”. Mustafa Serdar Palabıyık (ed.). **Batıda Jeopolitik Düşünce** içinde. Ankara: Orion, 2009, ss.55-76.
- Tekin, Ali ve Paul Andrew Williams. **Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey**,.UK: Palgrave, 2011.
- Ulaş, Bülent. **Jeopolitik: Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**. İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011.
- Wallerstein, Immanuel. **Jeopolitik ve Jeokültür**. Mustafa Özel (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Yalçınkaya, Alaeddin. **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğünden Küresel Kördüğüne**. İstanbul: Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yergin, Daniel. **The Epic Quest for Oil, Money & Power**. New York: Simon&Schuster, 2009.
- Yıldızoğlu, Ergin. **Emperyalizm ve Jeopolitik: Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Yücel, F. Behçet. **Enerji Ekonomisi**. Ankara: Akay Ofset Matbaacılık, 1994.

Sürekli Yayınlar

- Akyener, Oğuzhan ve Mehmet Apaydın. "Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center". **Energy Policy Turkey**. Vol.1, No.1, Ocak 2016, ss.32-41.
- Alcenat, Westenley ve Binnur Özkeçeci. "Potential Roles for Turkey as a Rising Regional Actor in Eurasia". **Insight Turkey**. Vol.12, No.3, Summer 2010, ss.237-253.
- Austvik, Ole Gunnar ve Gülmira Rzayeva. "Turkey in the geopolitics of energy". **Energy Policy**. Vol.107, August 2017, ss.539-547.
- Bassin, Mark ve Konstantin E. Aksenov. "Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse". **Geopolitics**. Vol.11, No.1, 2006, ss.99-118.
- Bayraç, H. Naci. "Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye: Petrol Ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma". **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.10, Sayı.1, Mart 2009, ss.115-142.
- Bildt, C. ve M. D'Alema. "It's time for a fresh effort". **International Herald Tribune**. 31 Ağustos 2007.
- Bilgin, Mert. "Turkey's Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub Or Center?". **UNISCI Discussion Papers**. No.23, May 2010, ss.113-128.
- Cherp, Aleh ve Jessica Jewell. "The concept of energy security: Beyond the four As". **Energy Policy**. Vol.75, October 2014.
- Cherp, Aleh ve Jessica Jewell. "The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration". *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Vol.3, No.4, September 2011.
- Cross, Stephen J. ve William R. Albury. "Walter B. Cannon, L. J. Henderson, and the Organic Analogy". **Osiris**. 1987, Vol.3, ss.165-92.
<https://www.jstor.org/stable/301758?seq=1> (6 December 2020).
- Çelikpala, Mitat ve Emre Erşen. "Turkey and Changing Energy Geopolitics of Eurasia". **Energy Policy**. No.128, January 2019, 584-592.
- Çelikpala, Mitat. "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt.10, Sayı.40, Kış 2014, ss.75-99.
- Çelikpala, Mitat. "Turkey and the new energy politics of the Black Sea region". **Neighbourhood Policy Paper**. CIES, January 2013.
- Çetinkaya, Şeref. "Türkiye'nin Enerji Güvenliğinin Sağlanması: Bir Ulusal Güvenlik Meselesi". **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**. Cilt.43, Güz 2019, ss.208-215.

- Çolakoglu, Selçuk. "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Cilt:53, Sayı:1, 1998, ss.107-122.
- Dickel, Ralf, Elham Hassanzadeh, James Henderson, Katja Yafimava, Anouk Honore, Laura El-Katiri, Simon Pirani, Howard Rogers ve Jonathan Stern. "Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from geopolitics". **The Oxford Institute for Energy Studies**, 2014.
- Emeklier, Bilgehan ve Nihal Ergül. "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik". **Bilgi Strateji**. Cilt.2, Sayı.3, Güz 2010, ss.59-85.
- Efegil, Ertan ve Sibel Özsaş. "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Öneme Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri". **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1, 15 Ocak 2013, ss.43-61.
- Fettweis, Christopher J. "Sir Halford Mackinder, Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century". **The US Army War College Quarterly: Parameters**. Vol.30, No.2, Summer 2000, ss.58-71.
- Fukuyama, Francis. "The End of History?". **National Interest**. No.16, Summer 1989, ss.3-18.
- Furuncu, Yunus. "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi". **Yönetim ve Ekonomi**. Cilt.25, Sayı.2, Ağustos 2018, ss.543-561.
- Gökırmak, Haşmet. "The energy policies for a sustainable economic growth in Turkey". **International Journal of Energy Economics and Policy**. Vol.7, No.1, ss.55-61.
- Hasanov, Fakhri J., Ceyhun Mahmudlu, Kaushik Deb, Shamkal Abilov ve Orkhan Hasanov. "The role of Azeri natural gas in meeting European Union energy security needs". **Energy Strategy Reviews**, Vol.28, March 2020.
- Hasanov, Mübariz. "Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey". **Caspian Report**. Issue 7, Spring 2014, ss.124-127.
- Hatipoğlu, Emre. "Enerji Güvenliği". **Güvenlik Yazıları Serisi**. Sayı.44, Kasım 2019.
- Holdar, Sven. "The ideal state and the power of geography the life-work of Rudolf Kjellén". **Political Geography**. Vol.11, No.3, May 1992, ss.307-323.
- Howard, Michael. "The World According to Henry: From Metternich to Me". **Foreign Affairs**. Vol.73, No.3, May/June 1994, ss.132-140.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?". **Foreign Affairs**, 1993.

- Huseynov, Yusif. "Geopolitics of the Republic of Turkey's Energy Policy". **International Journal of Energy Economics and Policy**. Vol.7, No.3, 2017, ss.337-344.
- İbrahim, Khazar. "TANAP: Influencer Well Beyond Energy". **Turkish Policy Quarterly**. Fall 2018, ss.47-52.
- İlhan, Suat. "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri". **Belleten Dergisi**. Cilt.49, Sayı.195, Aralık 1985, ss.607-624.
- İşcan, İsmail Hakkı. "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, ss.47-79.
- Karagöl, Erdal Tanas ve İsmail Kavaz. "Dünya'da ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji". **Seta Analiz**. Sayı.197, Nisan 2017.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Salihe Kaya. "Energy Supply Security And The Southern Gas Corridor (Sgc)". İstanbul: Seta Yayınları, 2014.
- Kaya, Furkan ve Sina Kısacık. "Turkey's Unique Energy Corridor Role at the Center of Eurasia in the 21st Century". **Siyasal Bilimler Dergisi**. Vol.5, Özel Sayı, Nisan 2017, ss.109-121.
- Kaynak, Bahadır. "Mavi Akım'dan Türk Akım'a Türkiye'nin Rusya'ya Enerji Bağımlılığının Bir Değerlendirmesi". **Aurum Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.3, Sayı.1, Haziran 2018, ss.79-90.
- Koç, Erdem ve Kadir Kaya. "Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu". **Mühendis ve Makina**. Cilt.56, Sayı.668, Temmuz 2015, ss.36-47.
- Koç, Erdem ve Mahmut Can Şenel. "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu: Genel Değerlendirme". **Mühendis ve Makina**. Cilt.54, No.639, Şubat 2013, ss.32-44.
- Leigh, James ve Scott Newman, "Contemporary European Geopolitics In Eurasia", **European Journal of Geography**. Vol.5, No.2, April 2014, ss.43-60.
- Mackinder, Halford J. "The Geographical Pivot of History". **The Geographical Journal**. Vol.23, No.4, April 1904, ss.421-437.
- Mackinder, Halford J. "The Round World and the Winning of the Peace". **Foreign Affairs**. Vol.21, No.4, July 1943, ss.595-605.
- Mayborn, William. "The Pivot to Asia: The Persistent Logics of Geopolitics and the Rise of China". **Journal of Military and Strategic Studies**. Vol.15, No.4, April 2014, ss.76-101.

- Meeana, Sunita. "Energy as a political weapon of foreign policy: The Russian case". **International Journal of Academic Research and Development**. Vol.3, No.5, September 2018, ss.172-174.
- Moll, Kenneth L. "A.T. Mahan, American Historian". **Military Affairs**. Vol.27, No.3, Güz 1963, ss.131-140.
- Nalbant, Hakan, M. Özgür Kayalica, Gülgün Kayakutlu ve Gizem Kaya. "An Analysis of the Natural Gas Pricing in Natural Gas Hubs: An Evaluation for Turkey". **Energy Systems**. July 2020.
- Narin, Müslime ve Younes Gholizadeh. "Energy Policy of European Union: An Evaluation with regard to the Energy Supply Security". **Turkish Journal of Energy Policy**. Vol.3, No.6, August 2018. ss.17-25.
- Oral, Muhammed ve Ünal Özdemir. "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye : Fırsatlar ve Riskler". **Journal of History Culture and Art Research**. Cilt.6, Sayı.4, 2017, ss.948-959.
- Örki, Armağan. "Enerji Rotaları ve Güvenlik: Türkiye Örneği". **Medeniyet ve Toplum Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1, Mayıs 2017, ss.119-136.
- Özdemir, Volkan, H. Buğra Yavuz ve Emine Tokgöz. "The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a unique project in the Eurasian gas network: A comparative analysis". **Utilities Policy**. Vol.37, 2015, ss.97-103.
- Özev, M. Hilmi. "Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği". İstanbul: Seta Yayınları, 2017.
- Özey, Ramazan. "Mackinder'in Heartland Teorisinin Düşündürdükleri". **Marmara Coğrafya Dergisi**. Sayı.35, Ocak 2017, ss.95-100.
- Özkaya, Simla Yasemin. "Yenilenebilir Enerji Kaynakları". **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**. Sayı.14, Ağustos 2004, ss.15-21.
- Sevim, Cenk. "Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış". **İzmir Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.2, Sayı.2, Haziran 2020, ss.57-63.
- Sloan, Geoffrey. "Sir Halford J. Mackinder: The Heartland theory then and now". **Journal of Strategic Studies**. Vol.22, No.2-3, June 1999, ss.15-38.
- Sovacool, Benjamin K. ve Ishani Mukherjee. "Conceptualizing and Measuring Energy Security: A Synthesized Approach". **Energy**. Vol.36, No.8, August 2011, ss.5343-5355.
- Sönmez, Göktuğ. "Failed Nabucco Project and Its Implications". **Avrasya Dünyası**. No.1, Ekim 2017, ss.30-32.

- Sönmez, Göktuğ. “Turkey’s Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard”. **Research Turkey**. Vol.4, No.3, August 2015, ss.24-32.
- Şahin, Sonay. “Enerji Güvenliği Politikalarında Enerji Boru Hatlarının Önemi ve Bölgesel Etkileri: TANAP ve TR71 Bölgesi Örneği”. **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**. Cilt.7, Sayı.5, 2020, ss.517-543.
- Ürün, Emre ve Fatih Akbaş. “Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye”. **Sosyal Bilimler Dergisi**. ICEBSS Özel Sayısı. Kasım 2016, ss.103-113.
- Varol, Tuğçe. “Importance of TANAP in competition between Russia and Central Asia”. **International Journal of Energy Economics and Policy**. Vol.3, No.4, October 2013, ss.352-359.
- Venier, Pascal. “The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geographical Culture”. **The Geographical Journal**. Vol.170, No.4, December 2004, ss.330-336.
- Winrow, Gareth M. “Energy Security in the Black Sea-Caspian Region”. **Perceptions Journal of International Affairs**. Ankara: Center for Strategic Research. Autumn 2005, ss.85-98.
- Winrow, Gareth M. “The Southern Gas Corridor and Turkey’s Role as an Energy Transit State and Energy Hub”. **Insight Turkey**. Vol.15, No.1, Winter 2013, ss.152-145.
- Winzer, Christian. “Conceptualizing Energy Security”. **Cambridge Working Papers in Economics 1151**. July 2011, University of Cambridge.
- Yergin, Daniel. “Ensuring Energy Security”. **Foreign Affairs**. Vol.85, No.2, March-April 2006.
- Yıldırım, Durmuş Çağrı, Seyfettin Erdoğan, Seda Yıldırım ve Hamit Can. “The effect of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) on industrial production in Turkey”. **International Journal of Energy Sector Management**. Vol.11, No.3, (2017), ss.404-415.
- Yılmaz, Sefer ve Duhan K. Kalkan. “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”. **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**. Cilt.1, Sayı.3, Aralık 2017, ss.169-199.

Diğer Yayınlar

Al, Arzu, Semih Kalyoncuoğlu ve Seniyye Kalyoncuoğlu. “Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Önemi: TANAP Projesi”. **Artvin International Congress on Social Sciences Proceeding Book**. Artvin: AÇÜ, 17-18-19 Nisan 2019, ss.73-84.

Agazadeh, Zeynal ve Kamran Jannatli. “Evaluation of Tanap and Tap Projects Efficiency”. **37th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Socio Economic Problems of Sustainable Development**. Baku:UNEC, 14-15 February 2019, ss.491-498.

Akyener, Oğuzhan. “3 Soruda Yeni Kerkük – Ceyhan Boru Hattı Analizi”. **TESPAM**. 6 Eylül 2019. <https://www.tespam.org/3-soruda-yeni-kerkuk-ceyhan-boru-hatti-analizi/> (20 Şubat 2021).

Anadolu Agency. 22 Kasım 2014. “US Vice President terms Turkey regional energy hub”. <https://www.aa.com.tr/en/turkey/us-vice-president-terms-turkey-regional-energy-hub/99145> (30 Mart 2021).

Anadolu Ajansı. 12 Haziran 2018. “ABD’den TANAP’a destek”. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abdden-tanapa-destek/1172809> (31 Mart 2021).

Anadolu Ajansı, 14 Haziran 2019, “10 Soruda Doğu Akdeniz’de Enerji Denklemi”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemi/1504248> (9 Nisan 2021).

Anadolu Ajansı, 2 Aralık 2019, “Dışişleri Bakanlığı Türkiye’nin Doğu ...”, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/16381> (10 Nisan 2021).

Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2013, “Nabucco’nun geleceği belirsiz”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/nabucconun-gelecegi-belirsiz/235866> (10 Nisan 2021).

APERC. **A Quest for Energy Security in the 21st Century**. Japan: APERC, 2007.

BOTAŞ. “Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası”. 3 Mart 2020. <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168#gallery> (3 Nisan 2021).

BOTAŞ International. “BTC Hattı”. <https://www.bil.gov.tr/btc-hakkinda> (23 Şubat 2021).

BP, **Energy Outlook 2020**, London, 2020.

BP. **Statistical Review of World Energy**. London, 2020.

- BP. “ACG 25th anniversary in facts”. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/acg-25th-anniversary-in-facts.html (24 Mart 2021).
- CNN Türk, “İşte Rus-Ukrayna gaz krizinin kronolojisi”, 20 Ocak 2009, <https://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/dunya/01/20/iste.rusya.ukrayna.gaz.krizinin.kronolojisi/509798.0/index.html> (1 Nisan 2021).
- Çağdaş, Serhat. “Turkey’s president hails benefits of TANAP pipeline”. *Anadolu Agency*. 1 Mayıs 2020. <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-s-president-hails-benefits-of-tanap-pipeline/1825175> (24 Mart 2021).
- Çalışkan, Burak. “Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele”. *İnsamer*, 2020. https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html (21 Mart 2021).
- Difiglio, Carmine, Bora Ş. Güray ve Ersin Merdan. “Turkey Energy Outlook 2020”. **Sabancı University IICEC Energy Report**. İstanbul, 2020.
- Dünya Enerji Konseyi. **BP Enerji Görünümü**. <https://www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2018/07/BPEnerjiGorunumu.pdf>, 23 Kasım 2020.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. “Denge Tabloları”. <https://enerji.gov.tr/enerji-isleri-genel-mudurlugu-denge-tablolari> (7 Mart 2021).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. “Petrol Boru Hatları”. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-petrol-boru-hatlari> (23 Şubat 2021).
- EPDK. **Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu**. Ankara, 2020.
- Erciyes, Çağatay. “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması: Türkiye’nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları”. **Dışişleri Bakanlığı**. 20 Aralık 2019, <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlandirilmasi.pdf> (10 Nisan 2021).
- Erikan, İbrahim. “BTC hattından 14 yılda 4 bin 500'den fazla tankere ham petrol yüklendi”. *Anadolu Ajansı*. 2 Haziran 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/btc-hattindan-14-yilda-4-bin-500den-fazla-tankere-ham-petrol-yuklendi/1861762> (23 Şubat 2021).
- Erinç, Sırrı. “Hazar Denizi”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt:17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1998, ss.108-109.
- Esri. “Trans Adriatic Pipeline”. <https://www.arcgis.com/apps/Styler/index.html?appid=b6404366d7804c09b6bcc41b58dc4d55> (26 Mart 2021)
- European Commission. “On the exemption of the Trans Adriatic Pipeline from the requirements on third party access, tariff regulation and ownership unbundling

laid down in Articles 9, 32, 41(6), 41(8) and 41(10) of Directive 2009/73/EC”.
Commission Decision. Brussels:16.5.2013 C(2013) 2949.
https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2013_tap_decision_en.pdf

European Commission. “Towards A European Strategy For the Security of Energy Supply”. **Green Paper**. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52000DC0769> (27 Kasım 2020).

European Commission. “Imports of Natural Gas”. **European Statistical System**.
https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy_trade/entrade.html?geo=ES&year=2019&language=EN&trade=imp&siec=G3000&filter=top5&fuel=gas&unit=TJ_GCV&defaultUnit=TJ_GCV&detail=1&chart= (31 Mart 2021).

European Union. **Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia**. Belgium, 2018.

Furuncu, Yunus. “TürkAkım Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Konumunu Güçlendirecek”. **SETA**. 7 Ocak 2021. <https://www.setav.org/turkakim-turkiyenin-enerjide-merkez-ulke-konumunu-guclendirecek/> (21 Şubat 2021).

GAZPROM. “Blue Stream”. <https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/> (22 Şubat 2021).

Gül, Uğur. “Türkiye, Rusya ve Avrupa Birliği Üçgeninde: Enerji Arz Güvenliği ve Politik Ekonomisi”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2018.

Hürriyet. “Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'nın Yunanistan ayağı tamamlandı”. 25 Kasım 2019. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/trans-adriyatik-dogal-gaz-boru-hattinin-yunanistan-ayagi-tamamlandi-41382222> (25 Mart 2021).

Ibrahimov, Muslum, Agshin Aliyev and Talish Babayev. “Evolution of TANAP and TAP Projects Efficiency: Diversification of the Gas Supply for the European Union’s Energy Security-Caspian and Central Asian Gas”. **37th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Socio Economic Problems of Sustainable Development**. Baku:UNEC, 14-15 February 2019, ss.780-786.

International Energy Agency. “Energy Security”. <https://www.iea.org/topics/energy-security> (24 Kasım 2020).

International Energy Agency. “Gas”. <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/gas> (19 Şubat 2021).

International Energy Agency. “Turkey”. <https://www.iea.org/countries/turkey> (19 Şubat 2021).

- IRENA. “Research and analysis into the benefits of renewables”.
<https://www.irena.org/benefits> (20 Mart 2021).
- Kavaz, İsmail. “5 Soru: TANAP Avrupa’ya Bağlanıyor”. *SETAV*. 29 Kasım 2019.
<https://www.setav.org/5-soru-tanap-avrupaya-baglaniyor/> (26 Mart 2021).
- Kostic, Milivoje M. “Energy: Global and Historical Background”. Sohail Anwar (Ed.).
Encyclopedia of Energy Engineering and Technology. Boca Raton: CRC
Press, 2015.
- Koutroumpis, John. “Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership”. *E-
International Relations*. 11 September 2019, <https://www.e-ir.info/pdf/79966>
(3 Nisan 2021).
- MFA Directorate for EU Affairs. “Trans-European Networks”. 22 May 2020.
https://www.ab.gov.tr/86_en.html (1 Nisan 2021).
- NTV. “BOTAS, Katar Gaz ile LNG anlaşması imzaladı”. 20 Ekim 2017.
<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/botastan-katar-gaz-ile-anlasma,yhX5UWhQFUerpNITnXx1XQ> (31 Mart 2021).
- OPEC. **2020 World Oil Outlook 2045**. Vienna, 2020.
- Özdemir, Volkan. “Türk Dış Politikası: TANAP Örneği”. 30 Mart 2015.
<https://www.enerjigazetesi.ist/makale-turk-dis-enerji-politikasi-tanap-ornegi/>
(3 Nisan 2021).
- Rehimov, Ruslan. “Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na füzeyle
saldırdı”. *Anadolu Ajansı*. 6 Kasım 2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldirdi/1998037> (23 Şubat 2021).
- Resmi Gazete**. 21 Ekim 2014.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141021-14-1.pdf> (31 Mart
2021).
- Sabah**. “Bakan Dönmez duyurdu: İşte TANAP’tan bugüne kadar sağlanan gaz akış
miktarı...”. 21 Ocak 2021. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/01/21/son-dakika-bakan-donmez-tanaptan-91-milyar-metreкуп-gaz-akisi-saglandi> (26
Mart 2021).
- Sağsen, İlhan. “Enerjide dışa bağımlılık güvenlik ve dış politika meselesidir”. *Anadolu
Ajansı*. 27 Ağustos 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerjide-disa-bagimlilik-guvenlik-ve-dis-politika-meselesidir/1954717> (6 Mart 2021).
- SOCAR. “Güney Gaz Koridoru’nda Büyük Adım”. 2018.
<http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/11/22/tanap-tap-birlesti> (21 Mart 2021).

- SOCAR. “TANAP Avrupa bağlantısı tamamlandı”. <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2019-haberler/2019/12/02/tanap-avrupa-baglantisi-tamamlandi> (23 Mart 2021).
- Soldatkin, Vladimir, Ece Toksabay ve Maria Grabar, “Russia's Blue Stream gas pipeline to Turkey idle since May – sources”. *Reuters*. 10 Temmuz 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-russia-turkey-gas-idUKKBN24B1PF> (22 Şubat 2021).
- Sputnik**. “Avrupa ülkelerinin Rus gazına bağımlılığı”. 30 Mayıs 2018. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/> (31 Mart 2021).
- Sputnik**. “Bulgaristan Başbakanı Borisov ...”. 14 Aralık 2019. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201912141040835564-bulgaristan-basbakani-borisovdan-abye-sitem-guney-akimin-iptali-turkiyeyi-gaz-terminaline/> (24 Mart 2021).
- Sputnik**. “Dünya Bankası TANAP’a 800 milyon dolarlık ...”. 21 Aralık 2016. <https://tr.sputniknews.com/abd/201612211026423407-dunya-bankasi-tanap-kredi-onay/> (28 Mart 2021).
- TANAP. “TANAP için önemli tarihler”. http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (23 Mart 2021).
- TANAP. “Tanap Nedir?”. <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (23 Şubat 2021).
- TDK**. “Enerji”. <https://sozluk.gov.tr/> (22 Kasım 2020)
- TMMOB**. **Türkiye Enerji Görünümü 2020**. Ankara, 2020.
- Trans Adriatic Pipeline. “Doing business with TAP”. <https://www.tap-ag.com/shippers> (25 Mart 2021).
- Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu. **2019 Faaliyet Raporu**. Ankara, 2019.
- Türkiye Petrolleri. **2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu**. İstanbul, 2019.
- World Bank Group. **Energy Security Issues**. Washington, 2005.
- World Economic Forum and CERA, “The New Energy Security Paradigm”, Spring 2006, <http://www.zonaeletrica.com.br/downloads/energy.pdf> (22 Kasım 2020).
- Yapp, Malcolm Edward and J.J. Dewdney. “Turkey”. **Encyclopedia Britannica**. 7 Şubat 2021. <https://www.britannica.com/place/Turkey> (10 February 2021).

Yavuz, Enes. “Is the Eastern Mediterranean pipeline project feasible?”. **TRT World**. 24 January 2020. <https://www.trtworld.com/opinion/is-the-eastern-mediterranean-pipeline-project-feasible-33209> (3 April 2021).

